

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 28

Харків
«Право»
2014

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 10/3 від 24 грудня 2014 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР від 02.11.2009 р.

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2014. — Вип. 28. — 276 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора), Ю. В. Баулін, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, В. А. Журавель, В. Я. Настюк, Н. В. Нетеса, О. О. Пащенко, А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець

Науковий редактор *В. С. Батиргарєєва*
Відповідальна за випуск *Ю. О. Оберемко*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

ДО ІСТОРІЇ ІНСТИТУТУ

УДК 343.9

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Ю. О. Оберемко, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕКТОРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ПРИЧИН

Статтю присвячено історичному огляду діяльності сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Підсумовані основні результати виконання наукових досліджень упродовж 1998–2014 рр.

Ключові слова: сектор дослідження проблем злочинності та її причин, кримінологічні дослідження, запобігання злочинності.

Інститут вивчення проблем злочинності (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України) – це провідна науково-дослідна установа, яка була створена на базі Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) в 1995 р. Із початку своєї діяльності і дотепер Інститут займається розробкою широкомасштабних фундаментальних і прикладних досліджень проблем боротьби зі злочинністю, основною метою яких є здійснен-

ня наукового забезпечення державної політики в зазначеній сфері¹. На сьогодні структурна організація Інституту представлена кількома науковими лабораторіями і відділами, серед яких і *сектор дослідження проблем злочинності та її причин*. Наукова діяльність сектору пов'язана із дослідженням загальнотеоретичних та прикладних питань кримінологічної науки.

У 1996 р. сектор розпочав свою діяльність під керівництвом доктора юридичних наук, професора *Кальмана Олександра Григоровича*. Протягом 1996–1998 рр. науковці сектору працювали над виконанням планової науково-дослідної теми «*Кримінологічна характеристика господарських та корисливих посадових злочинів в Україні*»², у результаті чого були проаналізовані криміногенні фактори, що детермінують ці злочини, та встановлені основні заходи, які протидіють цим злочинам³. Протягом 1999–2000 рр. цим же складом виконавців було проведено дослідження за темою «*Проблеми підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів по виявленню причин та умов, профілактики економічної злочинності в Україні*». Автори дійшли висновку, що діюча система правоохоронних органів у сфері боротьби з економічною злочинністю не відповідає сучасним умовам і потребує суттєвої перебудови⁴. У 2000–2002 рр. науковці сектору розробляли комплексне наукове дослідження за темою «*Проблеми прогнозування економічної злочинності, планування і координація заходів боротьби з нею*»⁵. У ході

¹ Наукова діяльність Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України. Довідник (2005–2010) / за ред. В. І. Борисова, В. С. Батиргарєєвої. – Вип. 2. – Х. : Кроссроуд, 2010. – С. 5.

² Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман (науковий керівник теми), кандидат економічних наук, доцент І. О. Христинич, молодший науковий співробітник Ю. Г. Бойко.

³ Кальман О. Г. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері господарської діяльності злочинності / О. Г. Кальман, І. О. Христинич, Ю. Г. Бойко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 1999. – Вип. 3. – С. 34.

⁴ Кальман О. Г. Проблеми підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів по виявленню причин та умов і профілактиці економічної злочинності / О. Г. Кальман, І. О. Христинич, Ю. Г. Бойко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2001. – Вип. 5 – С. 69.

⁵ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман (науковий керівник теми), кандидат економічних наук, доцент І. О. Христинич, кандидат економічних наук, доцент Г. Ю. Дарнопих, кандидат технічних наук, доцент Н. О. Чікіна, молодший науковий співробітник Ю. Г. Бойко.

зазначеного дослідження за допомогою системного аналізу кримінально-правової й економічної статистики, матеріалів судової практики та відповідного чинного законодавства науковцями проведено комплексний кримінологічний аналіз економічної злочинності, запропоновано заходи щодо вдосконалення системи ефективного планування, координації та управління процесом боротьби з економічною злочинністю на державному, регіональному та відомчому рівнях¹.

У період з 2002 по 2006 рр. творчий потенціал науковців зосереджувався на розробці одразу кількох напрямів наукових досліджень. Так, у межах фундаментального дослідження «Кримінологічні проблеми запобігання злочинності в Україні» співробітники сектору працювали над розробкою теми «*Теоретичні та прикладні проблеми фінансового і ресурсного забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні*»². У процесі дослідження розв'язанню підлягали теоретичні питання фінансового, інформаційного, матеріально-технічного і кадрового забезпечення правозастосовних, контролюючих, правоохоронних і судових органів для ефективної реалізації їх функцій у сфері запобігання та протидії злочинності. Проведене співробітниками опитування працівників правоохоронних органів щодо їх ставлення до діяльності існуючої системи правоохоронних і контролюючих органів, оцінки їх активності у виявленні злочинів у сфері економічної діяльності в цілому показало, що система правоохоронних органів в Україні потребує суттєвого вдосконалення³.

¹ Кальман О. Г. Кримінологічні проблеми прогнозування економічної злочинності, планування і координації заходів боротьби з нею / О. Г. Кальман, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христин, Н. О. Чікіна // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2003. – Вип. 7 – С. 89.

² Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман (науковий керівник теми), кандидат економічних наук, доцент І. О. Христин, кандидат економічних наук, доцент Г. Ю. Дарнопих, кандидат юридичних наук, доцент О. В. Лисодед, молодші наукові співробітники В. В. Кулікова, О. М. Авілова, Т. Є. Дунаєва.

³ Кальман О. Г. Теоретичні та прикладні проблеми законодавчого, матеріально-технічного, фінансового, організаційно-кадрового, інформаційно-аналітичного та іншого ресурсного забезпечення діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності / О. Г. Кальман, Г. Ю. Дарнопих, О. В. Лисодед та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Баулін та ін. – Х. : Кроссрод, 2007. – Вип. 13. – С. 62.

Отримані під час дослідження теоретичні висновки та положення були покладені в основу вдосконалення законодавства України у сфері державного управління профілактичною діяльністю, практики його застосування, а також реформування й удосконалення системи правоохоронних органів.

Поряд із цим вагомі напрацювання були зроблені в межах прикладної теми дослідження під назвою *«Теоретичні і практичні проблеми попередження злочинів у сфері службової діяльності в Україні»*¹. Визначаючи перспективи наукових досліджень з означеної теми, науковці виходили з того, що особливої актуальності у сучасних умовах розвитку держави набуває необхідність удосконалення механізмів правового регулювання профілактики злочинів у сфері економіки і службової діяльності². Проведене дослідження показало, що у зв'язку із політичними та економічними перетвореннями злочинність зазначеного виду набула небезпечних масштабів. Розвиток нових видів економічних відносин зумовив поширення злочинних зловживань у сфері господарської діяльності, приватизації, фінансово-банківській та інших галузях. Відсутність чітко сформульованої концепції державного регулювання економічної сфери, політична нестабільність, корумпованість державних установ і правоохоронних органів є підґрунтям для криміналізації сфери економіки. У межах розробки зазначеної теми науковці дійшли таких висновків: 1) у науковій літературі не існує єдиного поняття сутності злочинності у сфері службової діяльності і її системи, так само як і не розроблено чіткого понятійного апарату; 2) кримінологічний аналіз показав, що ці злочини характеризуються високим ступенем системності та взаємозв'язку: службові злочини обумовлюють вчинення цілої низки інших злочинів як корисливого характеру, так і злочинів у сфері економіки; 3) з кримінологічної точки зору службова злочинність нерозривно пов'язана зі

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман (науковий керівник теми), кандидат економічних наук, доцент І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент Г. Ю. Дарнопих, кандидат юридичних наук, доцент В. В. Пивоваров, молодші наукові співробітники О. М. Авілова, Т. Є. Дунаєва.

² Кальман О. Г. Службова злочинність в Україні: проблеми її попередження / О. Г. Кальман, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христич, Т. Є. Дунаєва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Баулін та ін. – Х. : Кроссрууд, 2006. – Вип. 11. – С. 23.

злочинністю у сфері господарської діяльності, організовану, традиційною загальнокримінальною злочинністю та ін.¹

Слід зазначити, що протягом 2007 р. відбулися якісні зміни у кадровому складі наукового підрозділу – завідувачем сектору дослідження проблем злочинності та її причин було призначено **доктора юридичних наук, професора Головкіна Богдана Миколайовича**. Об'єктом наукових досліджень співробітників сектору в період з 2007 по 2012 рр. залишалася злочинність у сфері економіки України. Зокрема, науковий колектив працював над розробкою фундаментальної теми дослідження *«Теоретичні та прикладні проблеми запобігання злочинності у паливно-енергетичному комплексі України»*². Складна криміногенна ситуація у паливно-енергетичній сфері обумовила необхідність дослідження стану злочинності економічної спрямованості у зазначеній сфері з метою встановлення тенденцій її розвитку, з'ясування чинників, що її детермінують, та розробки комплексу запобіжних заходів. У ході дослідження творчим колективом надано: кримінологічну характеристику злочинів економічної спрямованості, що вчиняються у паливно-енергетичній сфері; проаналізовано кількісні та якісні показники злочинності у цій сфері, сучасний стан та тенденції розвитку зазначеної злочинності; розглянуто особливості злочинної поведінки особи, що вчиняє злочини економічної спрямованості у паливно-енергетичній сфері; розглянуто детермінанти поширення зазначеного виду злочинності, а також запропоновано комплекс напрямів протидії їй та заходів щодо їх реалізації.

Наукові розробки та результати дослідження з означеної тематики знайшли своє відображення у колективній монографії під назвою *«Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання»*, яка вийшла друком у 2013 р. за загальною редакцією доктора юридичних наук Б. М. Головкіна.

¹ Кальман О. Г. Службова злочинність в Україні: проблеми її попередження / О. Г. Кальман, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христич, Т. С. Дунаєва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Баулін та ін. – Х. : Кроссруод, 2006. – Вип. 11. – С. 28.

² Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор Б. М. Головкін (керівник теми), кандидат юридичних наук А. Б. Блага, кандидат економічних наук, доцент Г. Ю. Дарнопих, кандидат економічних наук, доцент І. О. Христич, кандидат психологічних наук Л. О. Шевченко, молодші наукові співробітники Ю. О. Оберемко, С. С. Шрамко.

Окрім цього, впродовж 2008–2010 рр. Б. М. Головкін був керівником наукового творчого колективу¹, який працював над розробкою кримінологічного напрямку «Проблеми забезпечення якості запобіжної дії кримінального закону» в межах прикладної теми дослідження «Теоретичні основи забезпечення якості закону та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні». Зусилля вчених були зосереджені на вирішенні низки теоретичних питань, присвячених якості запобіжного впливу кримінального закону на злочинність у державі, її детермінантам, потенційним злочинцям; удосконаленню запобіжної дії кримінального законодавства на сучасному етапі протидії злочинності та ін. На думку вчених, удосконалення запобіжної функції кримінального законодавства перш за все полягає в усуненні умов, що послаблюють мотиваційний вплив погрози застосування кримінального законодавства з його негативними соціальними і правовими наслідками². У межах зазначеної теми було проведено емпіричне дослідження. Результати анкетування близько 700 засуджених до позбавлення волі показали, що 54% із них пересилили страх кримінального покарання завдяки розрахунку на безкарність, 24% свідомо знизили ризик кримінального переслідування шляхом завчасного планування і підготовки злочинних посягань, що й відіграло вирішальну роль при прийнятті рішення про вчинення злочину, 9% зазначили, що загрозу кримінального покарання не сприймають як таку, бо вона не здійснює запобіжного впливу на певну категорію людей. Проаналізувавши теоретичні положення та результати вивчення громадської думки (понад 400 респондентів) із питань впливу на суспільну свідомість кримінально-правових заборон та визначення їх запобіжного ефекту, вчені запропонували такі шляхи вдосконалення якості запобіжної дії кримінального законодавства на сучасному етапі протидії злочинності: 1) збільшення ризику бути виявленим і покараним; 2) підвищення загальнообов'язковості санкцій; 3) протидія засобами кримінального закону пануванню правового нігілізму в державі і суспільстві; 4) використання знань про людину та її поведін-

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор Б. М. Головкін (керівник теми), доктор юридичних наук, професор В. В. Голіна.

² Голіна В. В. Судимість : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 25–76.

ку при вдосконаленні кримінально-виконавчого законодавства та посиленні його запобіжної спрямованості; 5) створення правової основи щодо перешкоджання протиправної поведінки; 6) розширення законодавчо закріплених можливостей задоволення приватних та публічних інтересів.

Починаючи із 2012 р. і дотепер творчий колектив сектору працює над розробкою фундаментальної теми дослідження *«Проблема латентної віктимності та шляхи її розв'язання в Україні»*¹.

Вагомість вивчення латентної віктимізації та її проявів впливає із періодичних міжнародних віктимологічних моніторингів населення різних країн, за результатами яких формуються рейтинги стану захищеності основоположних прав і свобод громадян від протиправних посягань. Так, фахівці Європейського інституту ООН із запобігання злочинності та Світового товариства віктимології свідчать, що Україна належить до країн із високим рівнем віктимізації (понад 25% населення віктимізовано). У зв'язку з цим пріоритетні напрями зазначеного дослідження полягають у розробці теоретичних положень латентної віктимізації, вивченні закономірностей поширення цього явища, визначенні орієнтованого рівня латентної віктимізації в Україні, з'ясуванні чинників, що її продукують, а також дослідженні негативних наслідків для суспільства. Окремо слід звернути увагу на емпіричний напрям роботи творчого колективу сектору. В межах виконання зазначеної теми дослідження зусиллями науковців сектору впродовж 2013 р. було проведено широкомасштабне всеукраїнське опитування громадян з метою визначення обсягів латентної віктимізації населення України. Результати віктимологічного опитування, в якому взяли участь понад 4 тис. респондентів, суттєво розширять інформаційну базу аналізу злочинності шляхом доповнення її якісно новою інформацією, яка не зазнає впливу з боку будь-яких зацікавлених державних, політичних чи громадських інституцій².

Із першого дня свого існування й дотепер науковці сектору беруть активну участь у підготовці наукових висновків та рекоменда-

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор Б. М. Головкін (керівник теми), кандидат економічних наук, доцент Г. Ю. Дарнопих, кандидат економічних наук, доцент І. О. Христинч, кандидат психологічних наук Л. О. Шевченко, молодший науковий співробітник Ю. О. Оберемко.

² Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 216.

цій, зауважень і пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавчих і нормативних актів, що стосуються сфери профілактики та запобігання злочинності. Зокрема, за участю фахівців сектору впродовж останніх п'яти років підготовлено:

- пропозиції та зауваження до проекту Закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» (Б. М. Головкін, 2010 р.);

- пропозиції та зауваження на проект Національної стратегії щодо запобігання та протидії корупції на 2010–2012 рр. та Національної програми запобігання та протидії корупції на 2010–2012 рр. (Б. М. Головкін, 2010 р.);

- пропозиції до проекту Програми реалізації стратегії державної антинаркотичної політики України на 2011–2015 рр. (Б. М. Головкін, 2010 р.);

- пропозиції та зауваження до Державної програми профілактики правопорушень до 2015 р. на виконання п. 2 розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 р. № 1911-р (Б. М. Головкін, 2011 р.);

- пропозиції до проекту Національної стратегії щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2014 рр. (Б. М. Головкін, 2011 р.);

- пропозиції на проект рекомендацій щодо стану та наукових забезпечень фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні на виконання доручення Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти (Г. Ю. Дарногих, 2013 р.);

- аналітичні матеріали щодо стану розслідувань і судового розгляду кримінальних проваджень, відкритих за ст. 383 КК України. Підготовлені на виконання доручення першого заступника секретаря Ради національної безпеки і оборони України О. І. Медведько № 1565 від 7 жовтня 2013 р. фахівцями сектору надано розгорнуті статистичні відомості щодо стану реєстрації злочинів за ст. 383 КК України за період з 2007–2011 рр., характеристику розгляду кримінальних проваджень даної категорії та судимості за даною статтею, а також відомості щодо складу засуджених за віковим та освітнім показниками (І. О. Христич, 2013 р.);

- фахові висновки щодо відповідності чинному законодавству у сфері захисту суспільної моралі комп'ютерних ігор «F. E. A. R

Perseus Mandate», «F. E. A. R Extraction Mandate», «F. E. A. R Extraction Point», «F. E. A. R. 2 Reboot» на виконання запиту Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі № 175 від 20 лютого 2014 р. У фахових висновках наголошується на тому, що розглянуті ігрові проекти не містять пропаганди культу насильства та жорстокості та не суперечать основним вимогам Закону України «Про захист суспільної моралі» (Л. О. Шевченко, 2014 р.) та ін.

Як окремий напрям роботи науковців можна визначити роботу над підготовкою і наданням відгуків на автореферати дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора юридичних наук, виступи в якості офіційних опонентів під час захисту кандидатських та докторських дисертацій за спеціальністю «кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право».

Протягом багатьох років із метою апробації наукових результатів досліджень співробітники сектору беруть активну участь в обговоренні теоретичних положень на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях, семінарах та «круглих столах». Так, наприклад, у квітні 2013 р. у межах VII Всеукраїнського фестивалю науки Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, зокрема, науковцями сектору дослідження проблем злочинності та її причин, був організований та проведений «круглий стіл» на тему «Державна політика України у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень». У роботі «круглого столу» загалом взяли участь понад 100 науковців із різних юридичних вузів та наукових установ України. Наукова дискусія здійснювалася за чотирма основними напрямками: 1) аналіз новацій Кримінального процесуального законодавства України у сфері захисту прав і законних інтересів потерпілого від кримінальних правопорушень; 2) створення концепції кримінальної відповідальності юридичних осіб; 3) модернізація віктимологічних знань у кримінології та криміналістиці; 4) захист інтересів потерпілого при виконанні кримінальних покарань. За результатами обговорення виступів було підготовлено та опубліковано збірник матеріалів «круглого» столу під назвою «Державна

політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні» (2013 р.).

Наукові погляди творчого колективу сектору висвітлені у великій кількості публікацій: монографіях, підручниках, науково-практичних посібниках, наукових статтях, тезах наукових доповідей тощо.

З метою примноження наукового потенціалу співробітники сектору постійно займаються підготовкою молодих учених через систему здобування та аспірантуру Інституту. До кола наукових інтересів аспірантів та здобувачів сектору входять питання дослідження тяжкої насильницької злочинності, злочинності неповнолітніх, латентних жертв злочинів та ін.

Стаття посвячена историческому обзору деятельности сектора исследования проблем преступности и ее причин Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины. Подытожены основные результаты выполнения научных исследований на протяжении 1998–2014 гг.

The article is devoted historical review of the sector research problems of crime and its causes of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Ukrainian Academy of Law. Summarizes the main results of the research over the 1998–2014 years.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 7 жовтня 2014 р.).

УДК 343.1

О. Г. Шило, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕКТОРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СУДОВОЇ, СЛІДЧОЇ ТА ПРОКУРОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено основним науковим здобуткам співробітників сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, судова влада, кримінальне процесуальне пізнання, доступ до правосуддя, ювенальна юстиція.

21 червня 1995 р. постановою президії Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) №4/5-Н були затверджені Статут Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності (нині – Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України) та його організаційна структура, яка містила три наукових відділи. Одним із цих підрозділів став відділ дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності, який очолив кандидат юридичних наук, доцент Василь Михайлович Хотенець. Він був на цій посаді майже дев'ять років, доки раптово, передчасно не пішов із життя у березні 2004 р. Широкий світогляд, глибоке знання проблем, що постали перед наукою кримінального процесуального права, у поєднанні з такими людськими якостями В. М. Хотенця, як доброта, чутливість, опікування молодих науковців, реальна допомога, сприяли творчому зростанню, швидкому становленню наукового колективу відділу і, зокрема, сектору дослідження проблем судової діяльності, який був складовою відділу.

Згідно з Положенням про сектор на його співробітників покладено проведення наукових фундаментальних та прикладних досліджень у галузі кримінального процесуального права та організації і функціонування судової влади відповідно до тематичних планів Інституту.

Науковці сектору також беруть участь у науковому забезпеченні законопроектної та іншої нормотворчої діяльності, здійснюючи підготовку наукових висновків, пропозицій тощо до проектів законів України з питань реформування судової системи України, Кримінального процесуального кодексу України, концепцій та інших нормативних актів на прохання або за дорученням центральних органів державної влади та суб'єктів законодавчої ініціативи; розробляють зауваження та пропозиції до постанов Пленумів Верховного Суду України; здійснюють міжгалузеве співробітництво з установами, що проводять суміжні наукові дослідження. До них належить Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Академія Служби безпеки України, Національний університет «Одеська юридична академія» та ін. Форми співпраці представлені переважно участю у спільних наукових заходах, керівництвом дисертаційними дослідженнями та наданням відзивів на автореферати дисертаційних робіт. Окрім наукових і навчальних закладів, науковці сектору підтримують тісні зв'язки з комітетами Верховної Ради України, судовими та правоохоронними органами, зокрема, з Конституційним Судом України, Верховним Судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Апеляційним судом Харківської області, Генеральною прокуратурою України і прокуратурою Харківської області, Управлінням МВС у Харківській області та ін.

Із моменту створення сектору дослідження проблем судової діяльності (нині – сектор дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності) його очолила відома вчена, кандидат юридичних наук, доцент, лауреат Премії імені Ярослава Мудрого Наталія Василівна Сібільова, яка у квітні 2004 р. також була призначена на посаду завідувачої відділом дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності. Під керівництвом Н. В. Сібільової

науковці сектору досягли значних результатів у дослідженні таких проблем кримінального процесу, як-то: розробка теоретичних основ реформування кримінального процесуального законодавства; установлення критеріїв ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні та запропонування шляхів її підвищення; визначення місця суду у механізмі захисту прав обвинуваченого на досудовому провадженні; розв'язання кримінальних процесуальних проблем забезпечення доступу до правосуддя потерпілих від злочину; визначення процесуального статусу суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності; розв'язання проблем доказування у кримінальному судочинстві та прийняття процесуальних рішень тощо. У грудні 2011 р. тяжка хвороба обірвала життя Наталії Василівни.

Наразі завідуючою сектором є доктор юридичних наук, професор, лауреат Премії імені Ярослава Мудрого, заслужений діяч науки і техніки України Ольга Георгіївна Шило.

Протягом тривалого часу в наукових дослідженнях сектору з кримінальних процесуальних напрямів брав участь заступник директора Інституту, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, заслужений діяч науки і техніки України, Почесний працівник прокуратури України Володимир Серафимович Зеленецький. Він також здійснював наукове керівництво низкою тем, досліджуваних ученими сектору та Інституту. В. С. Зеленецький був головним науковим співробітником сектору з березня 2012 р. по травень 2013 р. – до моменту, коли він пішов із життя.

Вагомий внесок у результати наукових досліджень сектору зробив Микола Анатолійович Погорецький – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, який працював провідним науковим співробітником з 2001 р. по березень 2014 р.

Сьогодні кадровий склад сектору представлений шістьма особами, в тому числі трьома докторами юридичних наук та одним кандидатом юридичних наук: доктор юридичних наук, професор Л. М. Лобойко, доктор юридичних наук, доцент Л. М. Москвич, доктор юридичних наук, професор О. Г. Шило, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Н. В. Глинська.

Перші наукові розробки сектору одночасно були першими науковими результатами діяльності Інституту. Вони розпочалися

у IV кв. 1995 р. У той період відбувався лише пошук наукових кадрів, не було ще сталого складу науковців, тому основною формою діяльності було створення тимчасових наукових колективів. У секторі досліджувалися дві теми: *«Навантаження та умови праці слідчих підрозділів як фактор якісної діяльності правоохоронних органів»* та *«Судова влада і проблеми її формування»*.

Керівництво першою темою, яка виконувалася на підставі рішення Ради національної безпеки та оборони України та Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, здійснював учений зі значним досвідом практичної роботи, кандидат юридичних наук, доцент Г. К. Кожевніков.

Дослідження за цією темою дозволило теоретично обґрунтувати і сформулювати низку пропозицій до чинного кримінального процесуального законодавства і викласти їх у проекті Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України щодо розширення переліку злочинів, по яких проводиться перевірка у протокольній формі досудової підготовки матеріалів, відродження дізнання як самостійної форми досудового слідства, зміні підслідності кримінальних справ». Зазначені пропозиції були надіслані замовникам дослідження. Деякі з них потім були враховані як зміни та доповнення до чинного на той час КПК України, окремі покладені в основу проекту нового КПК. Для апробації наукових висновків 22 листопада 1996 р. у президії Академії правових наук України відбувся «круглий стіл», у роботі якого взяли участь практичні працівники органів прокуратури, внутрішніх справ та Служби безпеки Харківської області.

Крім того, були розроблені науково обґрунтовані норми навантаження на кожного слідчого органів внутрішніх справ та прокуратури районної ланки та щомісячні норми продуктивності їхньої праці. Ці матеріали викликали велику зацікавленість із боку працівників правоохоронних органів України і за ініціативою їхнього керівництва були розповсюджені в слідчих апаратах районної та обласної ланки.

Керівництво другою темою, робота над якою тривала у межах реалізації завдань за конкурсним державним проектом «Правові

засади розбудови державності в Україні», здійснював академік, віце-президент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор Ю. М. Грошевий. Робота над темою планувалася з III кв. 1995 р. по IV кв. 1996 р. Однак Державний комітет з науки і технологій України фінансував цей проект лише протягом першого півріччя. У подальшому у зв'язку з відсутністю коштів на фінансування зазначеного проекту робота над темою була призупинена. Але ця недовготривала робота, у перебігу якої було започатковане теоретичне дослідження природи, сутності, ознак і принципів судової влади, здійснене соціологічне дослідження серед суддів районних, міських та обласних судів Полтавської, Донецької та Харківської областей, 30 жовтня 1996 р. проведений «круглий стіл» із зазначених проблем із суддями загальних та арбітражних судів Харківського регіону, дозволила науковому колективу дійти висновків, що проблема, яка почала розроблятися, є дуже актуальною, потребує глибокого теоретичного дослідження і не може бути вирішена без комплексного аналізу як механізмів формування, так і функціонування судової влади.

Ці висновки були покладені в основу обґрунтування теми фундаментального дослідження *«Судова влада та проблеми її формування та функціонування»*, робота над яким розпочалася у 1997 р. і завершилась у 2002 р.

Дослідження виконувалося як співробітниками сектору, зокрема Н. В. Сібільовою, О. Г. Шило, Л. І. Почерніною, так й іншими науковцями. Керівництво темою здійснював академік НАПрН України Ю. М. Грошевий. У дослідженні також брали участь заступник директора з наукової роботи Інституту, академік НАПрН України В. С. Зеленецький та завідувач відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності Інституту В. М. Хотенець.

Робота проводилась за п'ятьма напрямками. Ю. М. Грошевий та Н. В. Сібільова займалися проблемою судової влади: аналізом її природи, розкриттям сутності, ознак, принципів, структури та механізмів її реалізації за Конституцією України. В. С. Зеленецький досліджував дослідчий кримінальний процес: його поняття, природу, завдання, принципи та межі функціонування. Предметом

дослідження О. Г. Шило були міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності та механізм їх імплементації у вітчизняне законодавство. В. М. Хотенець присвятив своє дослідження судовим провадженням у кримінальному процесі України. Л. І. Почерніна здійснювала розробку напряму «Автоматизована система підтримки прийняття рішень при розгляді кримінальних справ у суді першої інстанції».

За результатами дослідження виявлені сутність та ознаки судової влади, охарактеризовані її функції, визначені чинники, що впливають на побудову судової системи, і повноваження її окремих елементів. Здійснено аналіз європейських стандартів щодо незалежності і неупередженості правосуддя з метою встановлення відповідності вітчизняного процесуального законодавства загально-визнаним вимогам. Виявлені проблеми впливу міжнародно-правових стандартів на зміст окремих принципів кримінального процесу, а саме: особистої недоторканності, права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку. Так само розроблені пропозиції, пов'язані з реформуванням реабілітаційного законодавства, проаналізовані можливості диференціювання процесуальних форм в умовах корінного оновлення кримінального процесуального законодавства, вивчені особливості процесу порушення кримінальних справ певних категорій злочинів: у сфері економіки, фінансів або вчинених організованими злочинними угрупованнями. Крім того, зусилля дослідників були зосереджені на сутності нових різновидів провадження з перегляду судових справ і перевірки судових рішень.

Теоретична частина дослідження була оприлюднена у низці монографій та статей, зокрема: «Возбуждение уголовного дела» (В. С. Зеленецький, 1998 р.), «Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса» (В. С. Зеленецький, 2000 р.), «Уголовно-правовые проблемы возбуждения уголовного дела» (В. С. Зеленецький, 2001 р.), а також використана при підготовці підручника «Кримінальний процес України» (за редакцією Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця, 2000; серед авторів – Н. В. Сібільова та О. Г. Шило), навчального посібника «Організація судових та правоохоронних органів» (за редакцією І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової, 2000), коментуванні Конституції України: статті 121–123 (Ю. М. Гроше-

вий), 125, 129, 130 (Н. В. Сібільова), 28–30 (О. Г. Шило) у «Науково-практичному коментарі Конституції України», підготовленому у 2003 р. до 10-річчя Національної академії правових наук України.

Теоретичні напрацювання були покладені в основу підготовленого розробниками Ю. М. Грошевим та В. М. Хотенцем проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» у зв'язку з прийняттям нового Кримінального кодексу України, затвердженого Верховною Радою України 12 липня 2001 р.

По завершенні фундаментального дослідження Інститутом спільно з Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та Американським Університетом (м. Вашингтон) 18–19 квітня 2002 р. була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Стан судової реформи в Україні: проблеми і перспективи». Тема конференції викликала велику зацікавленість як серед науковців, так і практичних працівників, які були представлені судьями Верховного та Вищого господарського судів, представниками Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, оскільки проводилася через декілька місяців після проведення так званої «Малої судової реформи» та прийняття Закону України «Про судоустрій України». Матеріали конференції були оприлюднені в однойменному збірнику, який користувався великим попитом серед юридичної спільноти.

У 2001–2002 рр. співробітниками сектору О. Г. Шило та В. С. Зеленецьким у складі тимчасового творчого колективу під керівництвом кандидата юридичних наук, доцента В. М. Хотенця було здійснено наукове дослідження *«Розробка пропозицій щодо внесення змін та доповнень до законодавчих актів про: створення інституту правового компромісу стосовно осіб, які добровільно сприяли виявленню, розслідуванню та припиненню злочинних діянь, учинених особисто або іншими особами; притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у незаконному відчуженні майна (житла), яке належить неповнолітнім на правах спільної власності; запровадження спрощеного порядку досудового збирання матеріалів стосовно осіб, які не досягли віку, з яко-*

го настає кримінальна відповідальність». Дослідження виконувалося у межах реалізації Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р., із метою підвищення рівня розкриття злочинів при дотриманні конституційних прав і свобод людини, адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх. Результатом дослідження стала підготовка трьох законопроектів: «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів у зв'язку з створенням інституту правового компромісу стосовно осіб, які добровільно сприяли виявленню, розслідуванню та припиненню злочинних діянь, учинених особисто або іншими особами», «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності осіб, винних у незаконному відчуженні майна (житла), яке належить неповнолітнім на правах спільної власності», «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів у зв'язку із запровадженням спрощеного порядку досудового збирання матеріалів стосовно осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність».

Із II кв. 2002 р. сектор розпочав роботу над новим фундаментальним дослідженням «Кримінально-процесуальне пізнання та його критерії», що завершилося у I кв. 2007 р. Актуальність теми дослідження була зумовлена визнанням ролі суду як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності, нових підходів до праворозуміння, а отже, і до професійної правосвідомості. Дослідження було націлене на встановлення можливостей диференційованого підходу до використання знання різними за процесуальним статусом суб'єктами; пізнання крізь призму реальної дії принципу змагальності й оновленого змісту принципу публічності; розробку персоналізованих критеріїв пізнання суб'єктами, що репрезентують сторону обвинувачення, і суб'єктами, які репрезентують сторону захисту; визначення чітких науково обґрунтованих і нормативно закріплених критеріїв допустимості використання інформації, отриманої під час оперативно-розшукової діяльності, у кримінальному судочинстві з визначенням їх якісної природи в системі доказів.

Науковим керівником фундаментального дослідження був призначений академік НАПрН України Ю. М. Грошевий. Кадровий склад науковців, які досліджували цю тему, був не лише повністю збережений, а й доповнився двома новими фахівцями. До роботи залучені нові співробітники сектору – М. А. Погорецький та Н. В. Глинська.

У результаті теоретичного дослідження була виявлена сутність пізнання у кримінальному процесі, сформульоване його поняття та розкрита специфіка, систематизовані й охарактеризовані суб'єкти пізнання, виявлене співвідношення пізнання і доказування на досудовому розслідуванні; встановлені об'єкти пізнання і предмет доказування при здійсненні судового контролю за законністю діяльності органів досудового розслідування. Практичними результатами наукової роботи з цього фундаментального дослідження стали:

- шість монографій, 15 посібників та підручників, 185 наукових статей, тез доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах» загальним обсягом понад 340 друкованих аркушів;

- пропозиції щодо основних напрямів удосконалення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

- рекомендації щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України в частині застосування запобіжних заходів у вигляді затримання та взяття під варту під час досудового розслідування та забезпечення обґрунтованості кримінально-процесуальних рішень;

- пропозиції до нормативно-правових актів, що регулюють провадження в кримінальних справах щодо неповнолітніх;

- автоматизована інформаційно-пошукова система підтримки рішень у стадії попереднього розгляду кримінальної справи, суді першої інстанції та на стадіях апеляційного і касаційного провадження «Суд».

Серед опублікованих наукових праць слід зазначити монографії «Ведомственный контроль и прокурорский надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности» (В. С. Зеленецький, І. М. Козьяков, 2003 р.), «Проблемы формирования совокупности

доказательств в уголовном процессе» (В. С. Зеленецький, 2004 р.), «Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі» (М. А. Погорецький, 2004 р.), «Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі» (В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленецький, О. Г. Шило, 2005 р.), «Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины» (В. С. Зеленецький, Н. В. Глинська, 2006 р.), «Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі» (М. А. Погорецький, 2007 р.).

У 2004–2005 рр. співробітники сектору брали участь у виконанні робіт за Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001–2005 роки у проекті *«Розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази з питань запобігання негативним проявам у дитячому середовищі відповідно до норм-принципів Конвенції ООН про права дитини та інших норм міжнародного права»*¹. Були підготовлені збірник нормативно-правових актів щодо захисту прав і свобод неповнолітніх у вигляді добірки постатейних матеріалів до Конвенції про права дитини – одного із визначальних міжнародно-правових актів щодо захисту прав і свобод неповнолітніх та словник-довідник з ювенальної юстиції, що містить основні поняття щодо проблем неповнолітніх, які ввійшли до монографії «Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства; Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами); словник-довідник з ювенальної юстиції» за загальною редакцією В. С. Зеленецького та Н. В. Сібільової (2006 р.) Також були розроблені проект Закону України «Про створення та функціонування системи ювенальної юстиції в Україні» та пропозиції до нормативно-правових актів, що регулюють провадження в справах неповнолітніх, які потрапили у сферу дії кримінального процесу, спрямовані на приведення його у відповідність до принципів та основних вимог, що ставляться у світі до ювенальної юстиції, та призначені для використання законодавцем при відтворенні в Укра-

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Сібільова; основні виконавці: доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України В. С. Зеленецький; кандидат юридичних наук, доцент О. Г. Шило; кандидат юридичних наук, доцент М. А. Погорецький; Л. І. Почерніна.

їні ювенальної юстиції. Налагоджена автоматизована пошуково-довідкова система «Неповнолітні», база даних якої містить 315 записів про документи з ювенальної юстиції. Це, наприклад, 8 міжнародних декларацій; 22 міжнародні конвенції; 32 закони України; 9 кодексів України; законопроекти та закони Російської Федерації; витяги із законів Франції, Канади; постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження міністерств та відомств України, статті, тези виступів тощо.

У 2000–2005 рр. співробітники сектору також брали участь у конкурсних дослідженнях. Так, за програмою «Американсько-українське науково-дослідницьке партнерство», що проводив Національний інститут юстиції Департаменту юстиції США у 2000–2001 рр., здійснювався проект, у межах якого досліджувалася тема *«Роль судової влади у боротьбі з організованою злочинністю»* (виконавець – Н. В. Сібільова). Предметом цієї роботи став аналіз адекватності чинного кримінально-процесуального та судовоїсного законодавства стану і характеру злочинності, яка в останні роки набула нових рис, зокрема, розповсюдження різних організаційних форм. У перебігу дослідження виявлено, що чинне кримінально-процесуальне законодавство, яке розроблялося понад 40 років до появи нових соціально-економічних реалій, уже не відповідає вимогам часу і потребує змін. Запропоновані доповнення до Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., які б унеможливили зовнішній вплив на суддів із метою прийняття неправосудних рішень, які торкалися процедур попереднього розгляду справ, призначення справи до розгляду, процедури розгляду справ про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, а також більш детального порядку надання судом згоди на здійснення оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права і свободи особи. Наукові висновки і пропозиції до кримінально-процесуального законодавства доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях у межах цієї програми, а підсумки дослідження надруковані у тематичному збірнику, підготовленому за результатами роботи над проектом.

У 2003–2004 рр. науковці сектору здійснювали дослідження за міжнародним Пілотним дослідницьким проектом *«Застосування*

в Україні затримання і запобіжного заходу у вигляді взяття під варту». Дослідження проводилось за сприяння міжнародного фонду «Відродження». До складу колективу входили В. С. Зеленецький, О. Г. Шило, Н. В. Глинська. Керівництво проектом здійснював академік НАПрН України В. І. Борисов. Під час дослідження були проаналізовані міжнародно-правові основи забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність; підстави та порядок застосування затримання як тимчасового запобіжного заходу, а також взяття під варту. Особливу увагу приділено судовому порядку обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, реалізації прав і законних інтересів підозрюваного й обвинуваченого в процесі досудового слідства та в суді, а також відповідальності за порушення законодавства. Для апробації попередніх висновків 27 травня 2004 р. був проведений «круглий стіл» за участю розробників проекту, а також суддів апеляційного та місцевих судів, прокурорів та слідчих прокуратури, керівників слідчих апаратів та слідчих органів внутрішніх справ Харківської області. За результатами дослідження опубліковані монографічне видання «Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні. Міжнародні стандарти, законодавство України, практика застосування» (2004 р.) та методичні вказівки для проведення практичних занять (тренінгів) із судьями «Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні».

Із І кв. 2005 р. по ІV кв. 2007 р. співробітниками сектору за науковим проектом «*Проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочинів*» було здійснено наукове дослідження за напрямом «*Удосконалення законодавства щодо захисту прав і законних інтересів потерпілого*» (керівник кримінального процесуального напряму – академік НАПрН України В. С. Зеленецький).

Кримінальний процесуальний напрям дослідження був спрямований на вдосконалення кримінального процесуального законодавства щодо захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочину, приведення нормативних актів із зазначених питань у відповідність до міжнародних стандартів. За результатами дослідження й узагальнення емпіричного матеріалу (архівних кримінальних справ та даних опитування осіб, потерпілих від злочинних посягань, і практичних працівників із питань забезпечення захисту законних

прав та інтересів потерпілих від злочинів) підготовлені пропозиції щодо змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України, які були спрямовані до Міністерства юстиції України; пропозиції до постанов Пленуму Верховного Суду України та надрукована колективна монографія «Потерпілий від злочину: міждисциплінарне правове дослідження» за загальною редакцією академіків НАПрН України Ю. В. Бауліна та В. І. Борисова.

У 2007–2009 рр. співробітники сектору брали участь у дослідженні «*Ефективність кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства та суду*», яке стало кримінальною процесуальною частиною загальної прикладної теми Інституту «*Розробка критеріїв ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні та запровадження шляхів її підвищення*» (керівник теми – академік НАПрН України В. С. Зеленецький; керівник кримінального процесуального напрямку – Н. В. Сибільова)¹.

Результатами дослідження науковців сектору стали:

- аналітична довідка щодо існуючих критеріїв ефективності діяльності органів досудового слідства, прокуратури та суду, що підготовлена за результатами опитування слідчих органів внутрішніх справ із проблем ефективності прокурорського нагляду та процесуального керівництва на досудовому слідстві, вивчення судової практики місцевих загальних судів м. Харкова за спеціально розробленими анкетами, а також аналізу відомчих актів (наказів Генерального прокурора України, Міністра внутрішніх справ України, відповідних інструкцій і положень щодо підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування та критеріїв оцінки ефективності);
- пропозиції щодо змін та доповнень до кримінального та кримінально-процесуального законодавства, інших нормативних актів, які надіслані до Міністерства юстиції України та відповідних комітетів Верховної Ради України для реалізації цілісного підходу під час реформи системи органів кримінального переслідування;
- практичні рекомендації щодо організації діяльності окремих правоохоронних органів, методики визначення ефективності діяльності органів кримінального переслідування, які обговорені на

¹ Відповідальні виконавці: кандидат юридичних наук, доцент О. Г. Шило; кандидат юридичних наук Н. В. Глинська; Н. С. Малихіна, С. В. Добровольський, Л. І. Почерніна, О. І. Остропілець.

науково-практичних конференціях, «круглих столах» за участю практичних працівників і надіслані до керівництва відповідних правоохоронних органів, а також до структур, що здійснюють контроль за забезпеченням прав та інтересів осіб у системі кримінального переслідування;

– наукові статті, тези наукових доповідей та розділ монографічного дослідження «Ефективність діяльності органів кримінального переслідування в Україні та шляхи її підвищення» за редакцією В. С. Зеленецького та В. І. Борисова (2009 р.);

– база даних створеної автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Бібліографія» з науковими та нормативно-правовими матеріалами з питань ефективності діяльності органів кримінального переслідування.

З початку 2008 р. по I кв. 2012 р. науковці сектору здійснювали фундаментальне наукове дослідження напряму «Кримінально-процесуальні заходи вдосконалення діяльності органів кримінальної юстиції» загальної фундаментальної теми Інституту «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю» (керівник теми – академік НАПрН України В. В. Сташис)¹. Ця робота стала першим комплексним дослідженням проблеми вдосконалення і гармонізації функціонування системи органів, що здійснюють кримінальне провадження.

За темою наукового дослідження: опубліковано чотири монографії², 74 наукові статті, 47 тез наукових доповідей та повідомлень

¹ Керівник напряму – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. С. Зеленецький; виконавці: кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Сибільова; доктор юридичних наук, професор М. А. Погорецький; доктор юридичних наук, доцент О. Г. Шило, доктор юридичних наук, доцент Л. М. Москвич; кандидат юридичних наук Н. В. Глинська, С. В. Добровольський, О. І. Остропілець, Л. І. Почерніна.

² Зеленецький В. С. Доследственное производство в уголовном процессе Украины : монография / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Кроссруд, 2009. – 172 с.; Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз / Л. М. Москвич. – Х. : Фінн, 2011. – 384 с.; Погорецький М. А. Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: проблеми взаємозв'язку : монографія / М. А. Погорецький. – У 2 ч. – Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – Ч. 1. – 216 с., Ч. 2. – 252 с.; Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

на науково-практичних конференціях, «круглих столах», семінарах; організовано та проведено чотири наукові та науково-практичні конференції, науковий семінар і «круглий стіл»; підготовлено науково-правові висновки, пропозиції та рекомендації щодо 20 проектів законів України, проектів Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні та Концепції державної політики відносно запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; проектів Концепції у реформуванні органів кримінальної юстиції України та Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні; концептуальних засад реформування кримінально-процесуального законодавства; проекту Рекомендацій комітету з судової реформи Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права щодо внесення змін до розд. VIII «Правосуддя» Конституції України; парламентських слухань «Про стан правосуддя в Україні»; проекту Концепції реформування системи органів Міністерства внутрішніх справ України; організації виконання завдань, передбачених Комплексною цільовою програмою реформування Служби безпеки України; проектів постанов Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; проведено наукову експертизу проекту Кримінального процесуального кодексу України та роботу над новим проектом Кримінально-процесуального кодексу України (№ 0952) та проектом Кодексу про кримінальні проступки (разом із науковцями Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого); завершено роботу з розробки проекту Закону України «Про прокуратуру і статус прокурорів», запропонованого міжвідомчою робочою групою при Міністерстві юстиції України; створено автоматизовану інформаційно-пошукову систему «Бібліографія» з базою даних загальним обсягом понад 1 500 бібліографічних відомостей, з яких 800 записів містять тексти літературних джерел і нормативно-правових актів із питань удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції.

Викладені в роботі висновки та пропозиції стосуються: системи органів кримінальної юстиції; удосконалення діяльності органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; стандартів правозастосовної діяльності у сфері кримінального судочинства; судо-

устрійних засад удосконалення системи кримінального судочинства України (удосконалення судоустрою України; удосконалення судової процедури; удосконалення статусу судді; удосконалення судового управління); судових гарантій забезпечення конституційних прав людини при здійсненні кримінального судочинства. Вони є конкретним внеском як у теорію кримінального процесуального права, так і у практику його застосування, оскільки дозволяють удосконалити кримінальне процесуальне законодавство у напрямі реалізації ефективного захисту прав та інтересів учасників кримінального процесу.

У 2008–2010 рр. на підставі постанови президії НАПрН України №4 від 2 жовтня 2007 р. і постанови Вченої ради Інституту №3 від 19 грудня 2007 р. у секторі розроблявся напрям *«Теоретичні основи забезпечення якості кримінально-процесуального законодавства у сфері боротьби зі злочинністю»* проекту *«Теоретичні проблеми забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні»* (науковий керівник кримінального процесуального напрямку – Н. В. Сібільова)¹.

Наукова новизна результатів, отриманих при розробці питання щодо нормативних основ забезпечення якості кримінально-процесуальних рішень, полягає в тому, що вперше:

– надано визначення інституту забезпечення якості кримінальних процесуальних рішень як сукупної діяльності всієї системи компетентних органів, спрямованої на створення достатньої впевненості в тому, що рішення, прийняті у справі, будуть відповідати системі вимог, що до них ставляться. Складовими такого діяльнісно-практичного процесу є безпосереднє дотримання посадовим органом чи особою, яка приймає процесуальне рішення, змістово-формальних вимог, що до нього ставляться законом, і ефективна діяльність контролюючих та наглядових органів, здійснювана з метою своєчасного попередження, виявлення та усунення недоліків рішень, прийнятих під час проведення кримінальної процесуальної діяльності;

¹ Відповідальні виконавці: доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. С. Зеленський; кандидат юридичних наук, доцент О. Г. Шило; кандидат юридичних наук Н. В. Глинська; О. І. Остропілець, Л. І. Почерніна.

– проілюстровано взаємообумовленість рівня якості кримінальної процесуальної діяльності рівнем якості рішень, що приймаються під час її провадження;

– обґрунтовано методологічне положення про те, що при аналізі правових критеріїв і показників якості кримінально-процесуальних рішень та кримінальної процесуальної діяльності, визначенні рівня досконалості нормативно-правових основ діяльності із забезпечення якості кримінально-процесуальних рішень є необхідним, з одного боку, умовно виокремлювати певні правові положення, що визначають технологію прийняття рішень у кримінальному судочинстві, та аналізувати їх адекватність реальним потребам правозастосовної діяльності, а з другого – фактично розглядати все кримінальне процесуальне право під кутом зору його спроможності гарантувати на законодавчому рівні створення необхідних умов для ефективного правозастосування;

– виявлені конкретні аспекти впливу сучасного стану праворозуміння на визначення поняття та виду характеристику нормативно-правових основ кримінальної процесуальної діяльності, розробку критеріїв досконалості сучасного законодавства. Обґрунтовано, що тип праворозуміння є суттєвим чинником при визначенні стандартів, яким мають задовольняти рішення, що приймаються у кримінальному судочинстві;

– визначені та обґрунтовані вектори вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства в частині гарантування прийняття законних та обґрунтованих процесуальних рішень відповідно до правозастосовної практики.

Наукові результати дослідження були представлені на науковій конференції «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні», втілені у наукових публікаціях – статтях, тезах виступів на наукових заходах, колективній монографії «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» за редакцією В. І. Борисова та В. С. Зеленецького (2011 р.). Також була здійснена робота з розробки структурної схеми, алгоритмів, таблиць, форм і програмних модулів підсистеми «Якість

кримінально-процесуального законодавства» бази даних автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Бібліографія» та поповнення цієї бази відомостями про літературні джерела (бібліографічні дані, тексти джерел) із питань якості кримінально-процесуального законодавства.

У 2009 р. науковці сектору працювали над кримінальним процесуальним напрямом прикладної науково-дослідної роботи за **темою** «Дослідження кримінально-процесуальних проблем забезпечення доступу до правосуддя потерпілих від злочину» (науковий керівник напрямку – академік НАПрН України В. С. Зеленецький)¹.

Результатами дослідження стали: комплект документів щодо проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до кримінально-процесуального законодавства України щодо забезпечення доступу до правосуддя потерпілих від злочину», що містить проект Закону України, пояснювальну записку до проекту та порівняльну таблицю щодо проекту; порівняльна таблиця щодо кримінальних процесуальних проблем захисту прав і законних інтересів потерпілих від злочину (на підставі порівняння конституцій, кримінальних процесуальних кодексів та інших нормативно-правових актів різних держав); автоматизована інформаційно-пошукова система «Бібліографія» з базою даних, яка містить бібліографічні дані та тексти нормативно-правових актів і літературних джерел щодо доступу до правосуддя потерпілих від злочину.

Під час роботи над прикладною темою дослідники взяли участь у підготовці та проведенні «круглого столу» за темою «Захист прав людини – стратегічна складова судово-правової реформи в Україні», що відбувся в рамках Всеукраїнського тижня права, присвяченого Дню захисту прав людини.

Із I кв. 2010 р. по IV кв. 2012 р. співробітники сектору досліджували підтему «Кримінально-процесуальний напрямок протидії корупційним правопорушенням», що виконувалася в межах загального дослідження Інституту «Комплексне дослідження кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та крими-

¹ Відповідальні виконавці: кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Сібільова; кандидат юридичних наук, доцент О. Г. Шило; кандидат юридичних наук Н. В. Глинська; Л. І. Почерніна.

нологічних заходів протидії корупційній злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства» (керівник підтеми до грудня 2011 р. – Н. В. Сібільова, з грудня 2011 р. – О. Г. Шило)¹.

Найбільш вагомими результатами, отриманими при виконанні дослідження кримінального процесуального напрямку протидії корупційним правопорушенням, стали: аналітична довідка щодо аналізу нового Кримінального процесуального кодексу України під кутом зору його антикорупційності; розроблена система антикорупційних стандартів кримінального судочинства; таблиця положень судоустрійного законодавства України, що містять корупційні ризики; низка тез виступів дослідників на науково-практичному семінарі «Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням» (2012 р., м. Харків); Першому Євразійському антикорупційному форумі (2012 р., м. Москва); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства та удосконалення діяльності судових та правоохоронних органів України» (2012 р., м. Луганськ); розділ «Кримінально-процесуальні засоби запобігання та протидії корупції у сфері кримінального судочинства» науково-практичного посібника «Комплексне дослідження проблем протидії корупційній злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства»; зауваження та доповнення до проектів законів України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення засад запобігання та протидії корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про засади запобігання та протидії корупції”», «Про Національне бюро антикорупційних розслідувань України»; пропозиції до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки»; зауваження та пропозиції до Положення про національний антикорупційний комітет України; пропозиції стосовно вдосконалення організаційно-правового забезпечення підрозділів із питань запобігання та виявлення корупції центральних органів

¹ Відповідальні виконавці: доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. С. Зеленецький; доктор юридичних наук, доцент О. Г. Шило; кандидат юридичних наук Н. В. Глинська; О. І. Остропілець, Л. І. Почерніна.

виконавчої влади й держадміністрацій, координації їх діяльності, а також взаємодії зі спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції; база даних автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Бібліографія», що містить нормативно-правові та літературні джерела з корупційних питань.

На даний час науковці сектору здійснюють дослідження за напрямом *«Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України»* теми *«Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України та проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу»*, що розробляється в Інституті (термін виконання: I кв. 2012 р. – IV кв. 2016 р., науковий керівник напрямку – О. Г. Шило)¹.

Актуальність цього наукового дослідження зумовлюється змінами кримінального процесуального законодавства України, які вимагають переосмислення низки кримінальних процесуальних інститутів, підходів до розуміння сутності та призначення кримінального судочинства. Перед науковцями постає завдання формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на створення оптимальної національної моделі досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ у відповідності до сучасного рівня розвитку суспільства та дієвого процесуального контролю, який дозволяв би мінімізувати помилки у правозастосуванні, а також своєчасно їх виправити. Тому наукове дослідження націлене на аналіз концептуальних основ кримінального процесу України; здійснення моніторингу нового кримінального процесуального законодавства з метою оцінки його ефективності; формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення національної системи кримінального судочинства, створення дієвого механізму, при якому належним чином забезпечується баланс публічних та приватних інтересів, досягається справедливність у вирішенні соціально-правового конфлікту, забезпечується ефективний

¹ Виконавці напрямку: кандидат юридичних наук Н. В. Глинська; доктор юридичних наук, професор В. С. Зеленецький (до червня 2013 р.); доктор юридичних наук, професор Л. М. Лобойко (із січня 2014 р.); доктор юридичних наук, доцент Л. М. Москвич; доктор юридичних наук, професор М. А. Погорецький (до квітня 2014 р.); Л. І. Почерніна.

судовий захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Науковими результатами дослідження стало виконання двох етапів дослідження: «Моніторинг кримінально-процесуального законодавства, міжнародних актів у сфері кримінального судочинства та нарбок кримінально-процесуальної тематики дослідження» і «Вивчення основних дефектів та потреб правозастосовної практики органів кримінальної юстиції», а також початок виконання третього етапу «Формулювання науково обґрунтованих засад удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині побудови сучасного кримінального судочинства». За час роботи за напрямом опубліковано чотири монографії та розділ монографії¹, навчальний посібник, два науково-практичних коментарі, підручник і 36 статей та 31 теза наукових доповідей; розроблено алгоритми, програмні модулі та створено підсистему «Побудова кримінального процесу» автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Бібліографія», база даних якої поповнено нормативними та науковими матеріалами; надано експертні висновки, доповнення та зауваження до 20 законопроектів, що стосуються кримінального провадження.

У 2012 р. постановою президії НАПрН України № 82/3 від 25 травня 2012 р. та постановою вченої ради ІВПЗ НАПрН України № 12 від 26 грудня 2012 р. була затверджена тема «*Теоретичні та прикладні проблеми запобігання та протидії корупції*» (на виконан-

¹ Зеленецький В. С. Доследственный уголовный процесс: монография / В. С. Зеленецкий, Л. Н. Лобойко. – Донецк : Схід. вид. дім, 2012. – 397 с.; Зеленецький В. С. Свод монографических работ новой научной направленности / В. С. Зеленецкий. – Киев : Истина, 2012. – 776 с.; Погорельский М. А. Зняття інформації з каналів зв'язку в діяльності оперативних та слідчих підрозділів ОВС : монографія / М. А. Погорельський, С. В. Єськов, Д. Б. Сергєєва ; за заг. ред. М. А. Погорельського / МВС України, ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2012. – 282 с.; Погорельський М. А. Проблеми правовідносин в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ (теорія і практика) : монографія / М. А. Погорельський, І. І. Приполов, В. О. Черков та ін. ; за ред. М. А. Погорельського; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 260 с.; Система оценки эффективности судебной системы // Теория уголовного процесса: составительность : монография / под ред. Н. А. Колоколова. – Ч. 1. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 194–228 (розділ у монографії, виконавець – Л. М. Москвич).

ня п. 4 розділу III «Розроблення методичних рекомендацій щодо запобігання і протидії корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування» та п. 2 розділу IX «Проведення аналізу ефективності діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції на підставі практичних результатів їх роботи та оцінки громадськості» Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки). Співробітники сектору залучені до виконання кримінально процесуального напрямку «Удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України з метою протидії корупції» цієї теми¹.

Актуальність наукового дослідження кримінального процесуального напрямку теми зумовлена значним поширенням корупційних правопорушень в Україні та недостатньо ефективною державною антикорупційною політикою, яка має суттєві недоліки як у сфері законодавства, так і сфері його правозастосування. Попередні дослідження проблем запобігання та протидії корупції виявили нагальну необхідність удосконалення чинного законодавства України, в тому числі й кримінального процесуального, шляхом визначення та усунення законодавчих положень, які сприяють учиненню корупційних злочинів. Метою наукового дослідження є формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на створення правового механізму протидії корупції при здійсненні кримінального провадження.

Для досягнення поставленої мети дослідниками буде здійснено: аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України та правозастосовної практики з метою виявлення прогалин та недоліків, що є корупційними ризиками та дозволяють вчиняти корупційні правопорушення; розробку змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України, які усувають його корупційні ризики та протидіють корупції; розробку пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики з метою протидії корупції.

¹ Науковий керівник напрямку – доктор юридичних наук, доцент О. Г. Шило, виконавці: доктор юридичних наук, професор Л. М. Лобойко (з січня 2014 р.); доктор юридичних наук, професор М. А. Погорецький (до квітня 2014 р.); доктор юридичних наук, доцент Л. М. Москвич; кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Н. В. Глинська; Л. І. Почерніна.

Наукові результати дослідження на даний час відбиті у наукових публікаціях науковців. Крім того, розроблена підсистема «Протидія корупції» автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Бібліографія» та створена база даних, що містить нормативні й літературні джерела.

Глибокі наукові дослідження, які націлені на вирішення актуальних проблем юридичної науки, що є завданням сектору, неможливі без формування якісного наукового потенціалу дослідників. Із моменту утворення сектору робота у цій сфері йшла за трьома напрямками.

По-перше, окрім науковців, які працюють у штаті Інституту, в дослідженнях брали і беруть участь науковці, що працюють за сумісництвом.

Другий напрям реалізовувався шляхом формування власних наукових кадрів через аспірантуру. У 1999 р. в Інституті відкрита аспірантура з двох спеціальностей, і в той же рік на конкурсній основі за спеціальністю 12.00.09 (кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) була зарахована до аспірантури Н. В. Глинська, науковим керівником якої був призначений відомий учений, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. С. Зеленецький. У січні 2004 р. вона успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Обґрунтування рішень у кримінальному процесі», а тепер працює над докторською дисертацією «Методологічні основи забезпечення якості рішень у кримінальному процесі».

Третій напрям підвищення рівня кадрового потенціалу – це сприяння навчанню в докторантурі. Так, у 2000–2003 рр. у докторантурі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого навчалася кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Сібільова. У 2005 р. завершив навчання в докторантурі Академії Служби безпеки України кандидат юридичних наук, доцент М. А. Погорецький, який у 2006 р. захистив докторську дисертацію «Теоретичні і практичні проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі (за матеріалами практики Служби безпеки України)» за спеціальністю 12.00.09.

Також у 2008 р. успішно закінчила навчання в докторантурі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого кандидат юридичних наук, доцент О. Г. Шило і в 2011 р. захистила докторську дисертацію «Право на судовий захист у кримінальному процесі та проблеми його забезпечення» (спеціальність 12.00.09). У 2012 р. захистила докторську дисертацію «Проблеми підвищення ефективності судової системи» за спеціальністю 12.00.10 – судустрой; прокуратура та адвокатура співробітник сектору Л. М. Москвич.

Зустрічаючи 20-річчя із дня створення сектору вивчення проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності, його співробітники ставлять за мету і в подальшому робити вагомий внесок у розвиток теорії і практики кримінального процесу та організації і функціонування судової влади.

Статья посвящена основным научным достижениям сотрудников сектора изучения проблем судебной, следственной и прокурорской деятельности отдела исследования проблем следственной, прокурорской и судебной деятельности Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса Национальной академии правовых наук Украины.

The article is devoted to the main scientific achievements of the sector for the study of the judiciary, investigative and prosecutorial activities problems of the department for the study of the prosecutorial activities, investigative and judiciary problems of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Ukrainian Academy of Law Sciences.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору вивчення проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ (протокол № 13 від 9 вересня 2014 р.).

УДК 343

О. М. Овчаренко, кандидат юридичних наук, завідувач сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

О. О. Шуміло, лаборант сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ СЕКТОРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У статті викладено відомості про найбільш вагомні розробки та перспективи наукової діяльності сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, порівняльно-правове дослідження, міжнародні стандарти у сфері протидії злочинності, Європейський Союз, Рада Європи.

Установлення та розвиток міжнародних зв'язків із науковими організаціями та вищими навчальними закладами держав близького та далекого зарубіжжя є одним із пріоритетних напрямів діяльності Національної академії правових наук України. Про необхідність створення наукового підрозділу, орієнтованого на застосування компаративних методів у дослідженні проблем злочинності, поглиблений аналіз релевантних зарубіжних джерел, а також налагодження й ефективне підтримання постійних робочих контактів

з іноземними та міжнародними установами, наголошувалося ще в 1998 р. у постанові президії АПрН України «Щодо ініціювання проведення порівняльно-правових досліджень». Тому в 1998 р. був утворений тимчасовий творчий колектив для проведення досліджень за темами: «Порівняльно-правовий аналіз законодавства європейських держав та США, що регулює боротьбу з організованою злочинністю» (1998–1999 рр.); «Порівняльний аналіз законодавства держав Європи та США по боротьбі з організованою злочинністю у сфері економіки» (1999–2001 рр.). Науковим керівником цих тем був призначений кандидат юридичних наук, доцент В. В. Афанасьєв. Деякі науковці, які згодом стали співробітниками сектору, брали участь у наведених творчих колективах.

Лабораторія соціології та порівняльного правознавства в галузі боротьби зі злочинністю була створена у складі Інституту в листопаді 2001 р. На колектив покладалося завдання з проведення комплексних соціолого-правових досліджень проблем злочинності, розробки методологічних проблем застосування соціологічного та порівняльно-правових методів вивчення злочинності. У 2001–2005 рр. лабораторію очолював кандидат філософських, доцент Олександр Васильович Сердюк.

Плідна наукова робота лабораторії соціології та порівняльного правознавства в галузі боротьби зі злочинністю почалася з виконання теми «Правове регулювання міграційних процесів як засіб попередження злочинності: соціологічний та порівняльно-правовий аналіз» (IV кв. 2001 р. – III кв. 2003 р., науковий керівник – О. В. Сердюк)¹. Робота була присвячена дослідженню соціально-правових проблем міграції та її впливу на злочинність у Європейському Союзі та Україні, аналізу правових і соціальних засобів попередження злочинності мігрантів у ЄС. Під час дослідження науковцями здійснено аналіз методологічних проблем взаємозв'язку міграційної політики та попередження злочинності, визначено базові принципи такої взаємодії. У роботі знайшли відображення суттєві практичні проблеми у сфері регулювання міграційних про-

¹ Основні виконавці: кандидат філософських наук, доцент, завідувач лабораторії О. В. Сердюк (науковий керівник), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник М. В. Буроменьський, кандидат юридичних наук, науковий співробітник В. М. Стещенко, кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник Р. Б. Хорольський.

цесів в Україні (відсутність цілісності та завершеності законодавства, невизначеність статусу окремих державних органів у питаннях попередження злочинності, яка пов'язана з міграцією, тощо). При розгляді цих проблем використано досвід країн ЄС, розроблено рекомендації щодо вдосконалення національного міграційного законодавства та підвищення його впливу на профілактику злочинності. У процесі дослідження теми підготовлено проект Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання». Наукові результати дослідження застосовувалися при підготовці проектів адаптації національного законодавства до європейських стандартів, а також розробці та вжитті заходів правоохоронних органів із попередження насильства серед мігрантів.

Також колектив підрозділу не залишався осторонь законопроектної роботи. Зокрема, протягом розробки положень планового дослідження науковці лабораторії працювали у складі робочої групи з підготовки проекту Закону України «Кодекс доброчесної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави», доопрацювання проекту Закону України «Про основні засади запобігання та протидії корупції в Україні».

Ще одним напрямом дослідження лабораторії стала тема «Теоретичні та прикладні проблеми попередження злочинів в сфері службової діяльності в органах виконавчої влади країн Ради Європи: соціологічний та порівняльно-правовий аналіз» (I кв. 2004 р. – IV кв. 2005 р., науковий керівник – О. В. Сердюк)¹.

Основну мету дослідження становили: аналіз практики країн Ради Європи із попередження службових злочинів в органах виконавчої влади, що відображається в регіональних конвенціях, діяльності спеціалізованих міждержавних органів; оцінка відповідності українського законодавства та правозастосовної практики європейським політико-правовим стандартам. У цій площині проаналізовано перспективи ратифікації та подальшого застосування європейських антикорупційних конвенцій (Цивільно-правова та Кримінально-правова), Конвенції ООН «Про корупцію» від 30 листопада 2003 р. тощо. Під час дослідження отримано та узагальнено

¹ Основні виконавці: кандидат філософських наук, доцент, завідувач лабораторії О. В. Сердюк (науковий керівник), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник В. М. Стещенко, молодші наукові співробітники О. В. Ус, І. С. Михалко.

емпіричну інформацію про ефективність протидії та попередження цього виду злочинів у країнах Ради Європи, на основі чого запропоновано рекомендації з удосконалення превентивної діяльності в органах виконавчої влади в Україні.

Одночасно науковці лабораторії працювали над підтемою «Соціальні та організаційно-правові проблеми імплементації європейських стандартів попередження службових злочинів в публічній сфері: порівняльний аналіз» у межах теми фундаментального дослідження «Кримінологічні проблеми запобігання злочинності» (II кв. 2006 р. – III кв. 2007 р., науковий керівник – О. В. Сердюк)¹. Для реалізації зазначеної теми співробітники підрозділу здійснювали роботу з визначення проблемних аспектів зазначеної тематики, підготовці бібліографії, збору матеріалів практики. Окрім того, фахівці проводили аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів, доповідали на науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах». У звітний період тривала підготовка розділів науково-практичного коментаря до Конвенції Ради Європи про корупцію в контексті кримінального права.

У січні 2007 р. лабораторія соціології та порівняльного правознавства в галузі боротьби зі злочинністю була реорганізована у Лабораторію дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, а керівництво підрозділом перейшло до кандидата юридичних наук, доцента Олени Юрїївни Шостко (з 2011 р. – доктор юридичних наук, а з 2014 р. – професор). У період з I кв. 2007 р. – IV кв. 2009 р. співробітники підрозділу працювали над прикладною темою: «Порівняльно-правовий аналіз ефективності діяльності правоохоронних органів». Це дослідження стало підґрунтям колективної монографії «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні», де один із розділів було присвячено порівняльно-правовому аналізу ефективності діяльності органів досудового розслідування та прокурора у сфері протидії злочинності. За цю наукову працю О. Ю. Шостко і О. В. Сердюк у 2011 р. разом з іншими авто-

¹ Основні виконавці: кандидат філософських наук, доцент, завідувач лабораторії О. В. Сердюк (науковий керівник), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України М. В. Буроменський, кандидат юридичних наук, науковий співробітник В. М. Стешенко, молодший науковий співробітник І. С. Михалко.

рами монографії отримали Премію імені Ярослава Мудрого в номінації «За видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства».

1 червня 2010 р. лабораторію було перейменовано у сектор дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю.

Починаючи із 2008 р. науковці сектору працювали над дослідженням «Проблеми порівняльно-правового аналізу та адаптації законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю із законодавством Європейського Союзу» (I кв. 2008 р. – IV кв. 2011 р., науковий керівник – О. Ю. Шостко)¹. Робота була присвячена вивченню законодавства ЄС у сфері боротьби зі злочинністю, оцінці можливостей використання провідного європейського досвіду в цій площині з урахуванням особливостей національної правової системи. Було проаналізовано нормативну базу ЄС та окремих держав-членів ЄС в указаній царині; статистичні дані щодо рівня злочинності в країнах ЄС; практику діяльності європейських інституцій з боротьби зі злочинністю (Європолу, Євроюсту та ін.); методики протидії окремим видам злочинності правоохоронними органами країн ЄС та форми їх взаємодії у цій сфері; перспективи наближення законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю з відповідними нормативними актами ЄС. Вагомим результатом роботи науковців лабораторії за цією темою стала підготовка колективної монографії «Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу» (за загальною редакцією О. Ю. Шостко).

У 2012 р. колектив науковців сектору під керівництвом О. Ю. Шостко завершив дослідження за напрямом «Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням» у межах загальної теми «Комплексне дослідження кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та кримінологічних заходів протидії корупційній злочинності на сучасно-

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору О. Ю. Шостко (науковий керівник), доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник О. В. Сердюк, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Ю. П. Дзюба, кандидат юридичних наук, науковий співробітник О. М. Овчаренко, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник Г. Г. Мошак, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Т. Є. Дунаєва.

му етапі розвитку українського суспільства», результатом чого стало депонування цієї колективної роботи.

20 квітня 2012 р. сектор провів науково-практичний семінар на тему «Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням». За результатами обговорення доповідей і повідомлень учасників було запропоновано низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення існуючого механізму запобігання і протидії корупції. Зокрема, у сфері вдосконалення законодавства щодо протиправності корупційних правопорушень доцільним визнано:

- а) усунення законодавчих вад нових кримінально-правових норм про корупційні злочини та законодавче визначення нових понять;
- б) чітке розмежування складів корупційних правопорушень з іншими;
- в) диференціація відповідальності за корупційні злочини, передбачені Кримінальним кодексом України;
- г) удосконалення застосування заходів кримінально-правового впливу з метою недопущення корупційних правопорушень у цій сфері й порушення принципу невідворотності кримінального покарання.

У сфері кримінального судочинства запропоновано: впровадження в кримінально-процесуальне законодавство нормативних положень, які мінімізуватимуть застосування необґрунтованої дискреції суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження та забезпечують прозорість кримінально-процесуальної діяльності і передбачуваність її результатів шляхом установлення належної процедури відомчого та судового контролю; чіткий розподіл повноважень суб'єктів, які приймають рішення у кримінальному судочинстві; в) забезпечення законності й обґрунтованості кримінально-процесуальних рішень; запровадження різних форм суспільного контролю за якістю кримінального судочинства, дотриманням прав і свобод людини у цій сфері, прийняттям рішень, що відповідають передбаченим законом вимогам, тощо.

У сфері вдосконалення законодавства, що регламентує організацію та функціонування спеціально уповноважених органів, які здійснюють протидію корупційним правопорушенням, рекомендовано: визначити правову (відомчу) основу діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції; розробляти нові й удосконалювати існуючі методики протидії корупційним правопорушенням, зокрема, спрямовані на виявлення корупціогенних скла-

дових у роботі дозвільних, контрольно-наглядових органів; запроваджувати спеціалізацію прокурорів та слідчих у справах про корупційні правопорушення; проводити постійний аналіз діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та розробляти за його результатами заходи щодо підвищення ефективності їх роботи. Щодо вдосконалення законодавства, яке регламентує функціонування підрозділів із питань запобігання і виявлення корупції центральних і місцевих органів виконавчої влади, ініційовано: здійснювати координацію діяльності цих підрозділів на центральному рівні (Національним антикорупційним комітетом); ухвалити загальнодержавну програму роботи цих підрозділів; забезпечити прозорість їх діяльності, у зв'язку з цим оприлюднювати відповідні звіти для широкої громадськості. Доцільним є впровадження системи моніторингу ефективності антикорупційного законодавства та забезпечення його виконання. Цей моніторинг мають здійснювати як уповноважені органи державної влади, так і наукові установи на підставі вивчення статистичних даних щодо результатів діяльності відповідних органів.

У 2012 р. співробітники сектору розпочали роботу над кримінологічним напрямом фундаментальної теми «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України та проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу»¹. Під час наукового дослідження здійснюватиметься аналіз законодавства ЄС у сфері організації та функціонування органів кримінальної юстиції та шляхів гармонізації вітчизняного законодавства у цій сфері із відповідними актами Європейського Союзу. Поставлена мета зумовлює виконання таких завдань: дослідження політичних та правових документів Європейського Союзу у сфері кримінальної юстиції; вивчення досвіду побудови та функціонування органів кримінальної юстиції у країнах Європи; порівняльно-правовий аналіз моделей організації збору та аналізу статистичної інформації стосовно показників

¹ Основні виконавці: кандидат юридичних наук, тимчасово виконуючий обов'язки завідувача сектору О. М. Овчаренко (науковий керівник), доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник О. В. Сердюк, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник Г. Г. Мошак, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Ю. П. Дзюба, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Т. Є. Дунаєва.

злочинності у країнах ЄС та Україні; аналіз законодавства України у сфері кримінальної юстиції; розробка рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції.

У межах прикладного дослідження «Теоретичні та прикладні проблеми запобігання і протидії корупції в Україні» науковці сектору працюють за напрямом «Соціально-правові проблеми протидії корупційним правопорушенням» під керівництвом О. В. Сердюка. Завдання дослідження становлять соціально-правовий аналіз корупції як суспільного явища; дослідження універсальних і регіональних міжнародних стандартів у сфері протидії корупційним правопорушенням; вивчення універсальних і регіональних міжнародних стандартів у сфері протидії корупційним правопорушенням тощо.

29 травня 2013 р. співробітники сектору спільними зусиллями організували зустріч науковців Інституту з німецькими вченими Університету Франкфурта-на-Майні (ФРН). Були запрошені професор вищеназваного університету Петер-Алексіс Альбрехт, професор Ульріх Бальтцер, а також студенти та молоді вчені, які ознайомилися з роботою структурних підрозділів і практикою організації та проведення кримінологічних досліджень. Після закінчення оглядової ознайомчої екскурсії відбулося засідання «круглого столу» за темою «Що може запозичити Україна із досвіду ФРН у сфері протидії злочинності? (кримінальне, кримінальне процесуальне законодавство, досвід роботи органів кримінальної юстиції)».

Результати проведених колективом наукових досліджень знайшли відображення в численних колективних монографіях, наукових статтях та інших публікаціях, а також наукових висновках і пропозиціях, підготовлених на запити державних органів. Так, нещодавно на запит Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності науковцями сектору надано висновок на проект Закону України «Про внесення змін до статті 204 Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту міцних спиртних напоїв домашнього вироблення)»; підготовлено пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб»; висловлено зауваження щодо проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань України»; надано аналітичні матеріали «Про стан протидії наркоманії, злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів в Україні та координації зусиль правоохоронних органів щодо їх нейтралізації»; розроблено проект Методичних рекомендацій щодо запобігання і протидії корупції у державних органах та органах місцевого самоврядування Міністерства юстиції України.

За роки плідної праці члени колективу сектору виступили авторами (співавторами) таких монографій:

1. О. В. Сердюк «Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права» (2007);

2. О. М. Овчаренко «Доступність правосуддя та гарантії його реалізації» (2008);

3. О. Ю. Шостко «Протидія організованій злочинності в європейських країнах» (2009);

4. Г. Г. Мошак «Використання засобів приватного права у запобіганні злочинності» (2010);

5. О. Ю. Шостко «Теорії причин злочинності неповнолітніх у сучасній американській кримінології» (2013);

6. «Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу» (за заг. ред. О. Ю. Шостко) (2013);

7. Г. Г. Мошак «Розвиток кримінологічної думки у ФРН і в Україні» (2013);

8. О. М. Овчаренко «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (2014).

Чільне місце серед напрямів роботи сектору посідає підготовка дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Так, за останні роки були захищені дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук наукового співробітника сектору Т. Є. Дунаєвої «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості» (2012 р.) та здобувачки М. А. Білоконь «Запобігання злочинності

неповнолітніх: досвід країн Європейського Союзу» (2013 р.). Окрім того, за час існування сектору підготували та успішно захистили дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук О. В. Сердюк («Соціологічний підхід в сучасному правознавстві», 2011) і О. Ю. Шостко («Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах», 2011).

Із 1 липня 2014 р. колектив очолила кандидат юридичних наук Олена Миколаївна Овчаренко.

Важливим напрямом роботи підрозділу є регіональне і міжнародне співробітництво. Так, головний науковий співробітник сектору, доктор юридичних наук О. В. Сердюк включений до тимчасового творчого колективу Інституту щодо виконання Регіональної програми запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 рр.

Завідувач сектору, кандидат юридичних наук О. М. Овчаренко у вересні 2013 р. взяла участь у програмі професійного обміну «Відкритий Світ» за тематикою «Верховенство права» (США, Вашингтон, Південна Дакота) з метою ознайомлення із системою органів кримінальної юстиції штату Південна Дакота.

Співробітники сектору О. М. Овчаренко і О. В. Сердюк у 2010–2014 рр. залучалися як експерти з питань функціонування органів судової влади за проектом Агентства США з міжнародного розвитку «Справедлива, належна та відповідальна судова влада в Україні», а також беруть участь у міжнародних і регіональних конференціях, присвячених перспективам розвитку судової системи в Україні.

Доктор юридичних наук, завідувач сектору (із січня 2007 р. по червень 2014 р.) О. Ю. Шостко є національним кореспондентом від України з підготовки європейського періодичного збірника кримінально-правової статистики європейського товариства кримінологів (European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics). Слід відзначити, що О. Ю. Шостко є визнаним на міжнародному, зокрема, європейському рівні, кримінологом та одним із провідних представників Харківської кримінологічної школи.

Старший науковий співробітник сектору, доктор юридичних наук Г. Г. Мошак є учасником низки німецьких наукових спільнот, як-от: Товариства міждисциплінарної наукової кримінології (Gesellschaft

für interdisziplinäre wissenschaftliche Kriminologie), Товариства порівняльного правознавства (Gesellschaft für Rechtsvergleichung). На XIX Міжнародному конгресі з профілактики злочинності (м. Ганновер, ФРН, 2014 р.) Г. Г. Мошака обрано експертом від України з питань профілактики злочинності.

Аспірантка сектору А. Ю. Дзюба є керівником міжнародного кримінологічного проекту з питань деліквентності неповнолітніх в Україні (ISRД-3), який здійснюється під патронатом Всесвітньої організації кримінологів і Університету Цюриха (ФРН).

Сьогодні вирішення Україною важливих соціально-економічних, політичних та інших завдань практично неможливе без участі в міжнародному співробітництві у сфері боротьби зі злочинністю з іноземними та міжнародними правоохоронними організаціями. З огляду на це наукові здобутки сектору щодо вивчення позитивного зарубіжного досвіду запобігання злочинності та пошуку подальших шляхів міжнародної співпраці нашої держави стосовно ефективної гармонізації законодавства за стандартами Європейського Союзу є запорукою успішного вирішення низки сучасних проблем не лише зовнішньополітичного, зовнішньоекономічного, а й внутрішнього характеру.

В статті изложены сведения о наиболее весомых разработках и перспективах научной деятельности сектора исследования проблем международного сотрудничества в сфере борьбы с преступностью Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины.

The article presents information on the most significant achievements, results and perspectives of Department for the Study of Problems of International Cooperation in Crime Prevention of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Ukrainian Academy of Law Sciences scientific activity.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ НАПрН України (протокол № 5 від 10 вересня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Л. М. Демидова.

ЗВІТИ ПРО ВИКОНАНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДО СУСПІЛЬСТВА ОСІБ, ЯКІ ВІДБУЛИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ (НА ВИКОНАННЯ ПУНКТІВ 1, 2, 4, 15 ПЛАНУ ЗАХОДІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ВІДБУЛИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК, ДО 2015 РОКУ)

Прикладна тема «Теоретичні і прикладні питання реінтеграції до суспільства осіб, які відбули покарання у виді позбавлення та обмеження волі (на виконання пунктів 1, 2, 4, 15 Плану заходів з реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року)» розроблялася співробітниками сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у період 2010–2013 рр. (затверджена постановою вченої ради Інституту № 3 від 28 грудня 2009 р. та постановою президії НАПрН України № 67/4 від 13 листопада 2009 р.; № держ. реєстрації в УкрІНТЕІ 0110U001497)¹.

Згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України до основних цілей функціонування кримінально-виконавчої системи України віднесено виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними нових злочинів. На меті захисту суспільства від злочинів шляхом застосування державою покарання у виді позбавлення волі наголошують і Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими.

¹ Науковий керівник дослідження – директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України *В. І. Борисов*. Виконавці дослідження: завідувач сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор *А. Х. Степанюк*, провідний науковий співробітник, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник *І. С. Яковець*, молодший науковий співробітник *О. І. Опанасенков*.

Водночас акцент робиться на тому, що цієї мети можна досягти тільки в тому випадку, якщо після відбуття строку покарання під час повернення до повноцінного життя у суспільстві правопорушник буде здатний підкоритися законодавству і забезпечити своє існування. Звісно, вибір життєвого шляху залишається за засудженим, однак обов'язком персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України є забезпечення максимальної ймовірності подальшої реінтеграції засудженого після його звільнення з установ виконання покарань. Однак показники постпенітенціарного рецидиву та низка інших чинників свідчать, що на сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої системи вона не в повній мірі вирішує завдання реінтеграції до суспільства таких осіб.

Питання реінтеграції осіб, які відбували та відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, останнім часом в Україні стає все гостріше. Актуальність та своєчасність дослідження полягає в тому, що воно здійснюється у відповідності з Планом заходів із реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 р., і спрямовано на виконання поставлених у Концепції завдань. Незважаючи на те, що окремі питання соціальної адаптації звільнених із місць позбавлення волі висвітлювали у своїх роботах такі вчені, як Ю. М. Антонян, В. С. Батиргарєєва, М. О. Беляєв, В. І. Горобцов, М. Я. Гуцуляк, О. С. Міхлин, О. О. Наташев, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубніков, І. В. Шмаров, А. М. Яковлев та ін., до цього часу комплексних, ґрунтовних досліджень саме у сфері реінтеграції осіб, звільнених із місць позбавлення волі, зокрема, на базі узагальнення значного масиву емпіричного матеріалу, в Україні не проводилось.

Слід зазначити, що оволодіння практичними працівниками теоретичними та практичними знаннями у галузі кримінально-виконавчого права на належному рівні створює міцне підґрунтя для подальшого ефективного здійснення кримінально-виконавчої діяльності. У сучасних умовах українське суспільство вимагає від працівників не лише знання відповідної законодавчої бази, а й наявності, крім особистісних якостей, педагогічних, психологічних, філологічних, етичних знань, практичних умінь комунікативного,

аналітичного характеру, володіння технологіями педагогічної діяльності. Працівник органів і установ виконання покарань також має будувати свою роботу із засудженими з урахуванням особливостей соціометрії їх колективу та індивідуальних особливостей окремих осіб. Усе це має вкрай важливе значення для налагодження реінтеграційного напрямку діяльності персоналу ДКВС.

Для того щоб реалізація будь-якої суспільної діяльності визначалася як процес ефективний, вона має бути належним чином організована, тобто констатація факту організації діяльності належним чином є прямим свідченням її результативності. Реінтеграційна діяльність персоналу установ виконання покарань із підготовки засуджених до самостійного життя на волі після їх звільнення – це не будь-яка одномоментна дія, а досить тривалий процес, від правильної організації якого без перебільшення залежатиме майбутнє колишніх правопорушників.

При підготовці засуджених до звільнення необхідно враховувати, що кожний із них характеризується певною індивідуальністю як наслідком його індивідуального розвитку, особливих умов життя та виховання. Тому кожний засуджений, якого готують до звільнення, сприймає цей захід по-різному. Рівень психічних і моральних переживань виявляється неоднаково, різні види зовнішнього впливу теж сприймаються своєрідно. У зв'язку з цим працівники, причетні до підготовки до звільнення, щоб скласти повне уявлення про особу засудженого, повинні розробляти обґрунтовану програму індивідуальної допомоги при звільненні, застосовуючи психолого-педагогічні засоби.

Реінтеграційна діяльність персоналу установ виконання покарань (далі –УВП) з підготовки засуджених до звільнення є невід'ємною завершальною складовою процесу виправлення засуджених, яка являє собою комплекс виховних і соціально-психологічних заходів, спрямованих на кінцеву мету кримінального покарання – виправлення та ресоціалізацію осіб, позбавлених волі.

При проведенні дослідження науковці зосередили увагу за такими напрямками: теорія та практика застосування до засуджених до позбавлення волі заходів заохочення і стягнення; порядок отримання інформації про особу та її поведінку з документальних дже-

рел з метою корегування діяльності із ресоціалізації засудженого до суспільства; особливості документування діяльності співробітників установ виконання покарань щодо здійснення реінтеграційного впливу на засуджених.

Однією з основних режимних вимог є дотримання засудженими, персоналом та іншими особами певних, установлених законом правил. Її досягнення вимагає звернення до передумов поведінки людини, джерел її діяльності, потреб, що спонукають до певного виду діяльності. Сучасні теорії мотивації ґрунтуються на двох основних поняттях: «потреба» та «винагорода». Саме потреби і винагороди виступають у ролі *стимулу*, засобу впливу на людину у виді покарання чи заохочення, а також загрози чи реального застосування покарання або обіцянки заохочення, які можуть змінити поведінку людини (в широкому розумінні «стимул» означає спонукання до дії, саме стимул виступає причиною, що зацікавлює людину здійснювати певну діяльність). Виходячи із зазначеного, дотримання засудженими, персоналом або іншими особами вимог режиму (позитивна поведінка) перш за все можна забезпечити позитивними та негативними стимулами. Відповідні стимули передбачено в нормах кримінально-виконавчого та іншого законодавства, а також у відомчих нормативно-правових актах. Одні з них є негативними: погрози застосування стягнення; інші – позитивними: заохочення, отримання винагороди тощо.

У загальній теорії права правове заохочення визначається як особливий засіб позитивного соціально-правового впливу на поведінку людини з метою підтримки її суспільно значущої активності. Тобто у найбільш спрощеному вигляді заходи заохочення засуджених слід розглядати як важливу складову в правовому регулюванні процесу виконання-відбування покарання, спрямовану на їх стимулювання до правослухняної поведінки як під час відбування покарання, так і в подальшому після звільнення. Саме це дозволяє окремим науковцям називати їх *неосновними засобами виправлення засуджених*, тобто заходи заохочення є не чим іншим, як проміжними актами, що застосовуються для стимулювання виправлення особи. Застосуванням заходів заохочення до засуджених адміністрація УВП досягає дві мети виховного характеру: 1) власне заохочен-

ня тих осіб, які мають формальні підстави для цього; 2) вплив на інших засуджених, які відбувають покарання в УВП.

Стягнення – це примусовий захід, який є мірою відповідальності, що застосовується, як правило, за вчинення правопорушення з метою покарання і виховання особи, яка його вчинила, а також з метою загального запобігання правопорушенням. Термін «порушення» означає, що це є суспільно небезпечним, винним діянням, вчиненим засудженим, яке суперечить вимогам правових приписів. Зміст цього порушення складають такі ознаки: а) протиправність поведінки, тобто така поведінка, що порушує саме правову норму (зокрема, норми КВК України), а не будь-яку іншу із соціальних норм (моралі, культури, звичаїв тощо); б) зовнішня форма поведінки – діяння може виявлятися у формі дії або бездіяльності (не визнаються правопорушеннями думки, почуття тощо); в) свідомість акту поведінки, тобто вчинене діяння особою, яка розуміє його характер і значення і може керувати власними вчинками. Тому правопорушення – це варіант поведінки, вчинений осудною і дієздатною особою; г) винність діяння, тобто вчинення діяння умисно або з необережності; г) наявність причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали, тобто такі наслідки зумовлені саме цим діянням, а не іншими причинами; д) наявність певної шкоди, завданої суспільству.

Заходи стягнення, що можуть застосовуватися до засуджених, також виступають засобом забезпечення режиму. Крім цього, вони відіграють роль стримуючого чинника в протиправній поведінці, за допомогою якого в адміністрації з'являється можливість впливати на поведінку засуджених. Наукові дослідження доводять, що стягнення як елемент виховання є необхідною протилежністю заохочення особи.

Чинний КВК України передбачає схожі, проте не тотожні, заходи заохочення та стягнення, що можуть застосовуватись до осіб, які відбувають різні види кримінальних покарань. *Заходи заохочення*, що можуть бути застосовані до засудженого, становлять окремі разові пільги чи акти морального стимулювання до подальшої позитивної поведінки. Їх можна умовно поділити на дві групи: а) заходи морально-організаційного стимулювання; б) заходи матеріаль-

но-грошового стимулювання. У свою чергу, перелік заходів стягнення можна умовно поділити на дві основні групи: а) заходи стягнення, що мають разовий характер або тривають відносно незначний період; б) заходи стягнення, пов'язані з тривалою зміною порядку та умов відбування покарання.

Детальна правова регламентація особливостей застосування до засуджених до позбавлення волі системи заходів заохочення та стягнення має безпосереднє значення для налагодження процесу їх подальшої реінтеграції до суспільства після звільнення. Однак проведений аналіз сучасного рівня нормативного закріплення особливостей здійснення цієї діяльності показав, що існують суттєві пробіли. Практичні співробітники фактично не мають єдиного критерію оцінки вчинків, що спричиняє значні розбіжності у практиці застосування як заохочень, так і стягнень, у тому числі й таких суворих, як поміщення до дисциплінарного ізолятора.

Украй важливе значення в реінтеграційній діяльності адміністрації установ виконання покарань має методика отримання інформації про особу та її поведінку з документальних джерел, адже лише якісна діагностика психоемоційного стану кожного конкретного засудженого може дати базу для розроблення програми з корекції особистості з метою її подальшої адаптації у соціумі. Саме з документів можна з'ясувати вже раніше виявлені проблеми особи, її схильності та уподобання.

Базовим джерелом, у якому найбільш повно представлено інформацію щодо конкретного засудженого, є його особова справа. Основними джерелами надходження інформації до особової справи засудженого є документи судових та правоохоронних органів, структурних підрозділів ДПтС України, а також УВП. Цими документами є судові рішення, анкети, рішення органів управління ДПтС України, довідки, характеристики, заяви тощо. Усі ці документи містять інформацію про особу засудженого. Базуючись на загальному визначенні поняття «інформація», наведеному в Законі України «Про інформацію», можна стверджувати, що *інформація про засудженого* – це відомості про факти (події, особу), які є основою для ухвалення рішень у процесі виконання-відбування покарання стосовно конкретної особи, а також для підготовки різноманітних

пропозицій і рекомендацій стратегічного та тактичного характеру. Показово, що факт як такий практично не містить майже ніякої інформації, якщо його не розглядати разом з іншими фактами. Тільки об'єднавши різноманітні факти та виокремивши серед них найбільш наочні проблеми, які розглядаються, можна отримати чітку картину того, що відбулося. Отримані з різних джерел інформації дані можуть стати корисними лише після того, як будуть піддані необхідному аналізу та максимально точному тлумаченню.

Особова справа засудженого складається з двох частин. Перша частина формується з документів та матеріалів, які складаються переважно органами внутрішніх справ та з якими особа надходить до СІЗО. У другій частині особової справи накопичуються всі без винятку матеріали, що стосуються процесу відбування покарання засудженим. Це характеристики, різного роду довідки, копії матеріалів, які спрямовуються до тих чи інших органів, витяги із засідань комісії, орієнтування про необхідність особливого нагляду, документи про заохочення і стягнення, постанови керівництва установи з різних питань, розписки, вимоги слідчих і судових органів, інші документи, що мають значення для процесу виконання покарання. Усі документи після їх надходження підшиваються та одразу ж заносяться до опису. За установленим порядком усі документи, що надходять для долучення до особової справи засудженого, реєструються у спеціальних журналах відповідних служб (цей журнал, як правило, містить такі розділи: порядковий номер; прізвище, ім'я та по батькові засудженого; вид документа; дата складання тощо) та негайно після оголошення (або виконання) передаються для долучення до справи, оскільки будь-яка затримка тягне за собою відсутність оперативної інформації в особових справах засуджених. При цьому на матеріалах в обов'язковому порядку повинна ставитися резолюція керівництва установи «До справи», без якої документи відділом із контролю за виконанням судових рішень не приймаються.

Накопичені в особовій справі відомості мають значення для різних аспектів процесу виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі. Особливе значення вони мають під час вирішення питання про дострокове звільнення засуджених. Із накопичених

даних суд або інший орган має можливість встановити ступінь готовності та можливість знаходження особи у відкритому суспільстві, її здатність реінтегруватися в ньому.

Основне навантаження щодо складення матеріалів, які характеризують засуджених, покладається на відповідну комісію, що створюється в УВП для розгляду питання про подання: до суду – матеріалів щодо застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (статті 81, 107 КК України), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), встановлення адміністративного нагляду згідно із Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (далі – Комісія); до Апеляційної комісії ДПтС України – матеріалів щодо переведення засуджених на підставах, установлених частинами 1 та 3 ст. 101 та ст. 147 КВК України, в УВП. До складу цієї Комісії входить: голова Комісії – начальник установи (СІЗО); члени комісії – заступники начальника установи (СІЗО), начальник оперативного підрозділу, начальник медичної частини та начальник підрозділу, який є секретарем Комісії. До складу Комісії так само можуть включатися за їх згодою керівники загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів при УВП, представники методично-виховної ради УВП (педагогічної ради).

За три місяці до розгляду матеріалів на засіданні Комісії підрозділ складає переліки засуджених, що надаються для організації роботи з підготовки матеріалів заступнику начальника УВП (СІЗО) із соціально-виховної та психологічної роботи, начальнику оперативного підрозділу, начальнику медичної частини, а щодо засуджених, які підпадають під встановлення адміністративного нагляду, також до відділу нагляду та безпеки УВП (СІЗО).

При ухваленні рішення із зазначених питань рекомендується приділяти особливу увагу таким чинникам, як: 1) ступінь небезпечності засудженого, його наміри на подальше відбування покарання, можливість самостійно дотримуватися вимог режиму в умовах відсутності ізоляції та обмеженого нагляду; 2) наявність даних, що свідчать про можливість або наміри вчинення втечі (перебував у розшуку під час слідства, дезертирував зі Збройних Сил України

тощо); 3) ступінь алкогольної, наркотичної або токсикологічної залежності; 4) ставлення до праці, наявність робочої спеціальності, кваліфікація; 5) стан здоров'я та працездатність засудженого; 6) соціальне оточення засудженого, сімейний стан та родинні зв'язки.

З метою якісного розгляду судами питання відповідно до ст. 82 КК України щодо заміни позбавлення волі на виправні роботи Апеляційною комісією ДПтС України встановлено, що матеріали з цього питання можуть подаватися до суду лише у разі наявності довідки з організації, підприємства або установи, де особу передбачається працевлаштувати, та про надання засудженому житлової площі на період виконання цього виду покарання. При цьому є необхідним, щоб у довідці про можливість працевлаштування обов'язково вказувалися посада та приблизна заробітна плата. Питання працевлаштування засуджених при застосуванні ст. 82 КК України погоджується з кримінально-виконавчою інспекцією територіальних управлінь згідно із вказівкою Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 січня 2005 р. № 5/3–2. Таким чином, подані засудженими та їх родичами довідки про працевлаштування попередньо перевіряються.

У разі ухвалення Комісією рішення про відмову у поданні до умовно-дostroкового звільнення чи заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням засудженому вказуються та заносяться до протоколу засідання його мотиви, що повинні бути викладені чітко і не допускати довільного тлумачення (наприклад, на момент подання матеріалів засуджений має незняті чи непогашені стягнення; в період відбування покарання засуджений не розкався в учиненому діянні або не вжив заходів щодо погашення позову тощо). Засуджений повинен чітко усвідомлювати недоліки своєї поведінки, що дасть можливість виправити в майбутньому вказані упущення та правильно оцінити позитивні перетворення.

Повторно питання про можливість подання до суду матеріалів щодо застосування до засуджених умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання (статті 81, 107 КК України), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) або до ДПтС щодо переведення на підставах, установлених ч. 1 ст. 101 КВК України, осіб, засуджених за тяжкі й особливо тяжкі злочини

до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути розглянуто на засіданні Комісії тільки після досягнення засудженим необхідного ступеня виправлення, що відображається в характеристиці на засудженого, не раніше ніж через один рік із дня винесення рішення про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше ніж через шість місяців (ст. 154 КВК України).

На засудженого, стосовно якого прийнято позитивне рішення про подання матеріалів до суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (статті 81, 107 КК України), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) підрозділ готує до суду подання, яке містить анкетні дані, у тому числі про наявність чи відсутність непогашених та незнятих судимостей, відбуту частину строку покарання, поведінку, ставлення до праці та навчання за весь час відбування покарання, до якого долучаються висновок Комісії установи (СІЗО), характеристика на засудженого та особова справа. Після погодження подання зі спостережною комісією (службою у справах дітей) матеріали направляються до суду. На засудженого, щодо якого ухвалено рішення про переведення його на підставах, установлених частинами 1 та 3 ст. 101 та ст. 147 КВК України, матеріали надсилаються на розгляд Апеляційної комісії ДПтС України.

Аналіз наукових публікацій та практики здійснення вищевказаних напрямів діяльності установ виконання покарань, на жаль, дає підстави для твердження, що встановлений порядок доволі часто порушується як адміністрацією установ виконання покарань, так і представниками спостережних комісій. Такі порушення загалом негативно відбиваються на якості документування діяльності співробітників установ виконання покарань щодо здійснення реінтеграційного впливу на засуджених. Окремі різновиди помилок, що допускають співробітники УВП, мають системний характер і подекуди суттєво впливають на законність прийняття рішень про дострокове звільнення засуджених із колоній.

У рамках роботи над питаннями реінтеграції до суспільства осіб, які відбули покарання у виді позбавлення та обмеження волі, досліджувались також й інші положення теорії кримінально-виконав-

чого права та практики виконання кримінальних покарань. Отримані напрацювання знайшли своє відображення як на сторінках наукових видань, так і втілені на практиці, про що отримані відповідні акти впровадження. Маємо надію, що дослідження «Теоретичні і прикладні питання реінтеграції до суспільства осіб, які відбули покарання у виді позбавлення та обмеження волі» було плідним, а його результати стали суттєвим внеском у практику кримінально-виконавчої діяльності.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ НАПрН України (протокол №2 від 17 січня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батиргарєва.

УДК 343.9

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

У статті викладається авторське бачення поняття, предмета та системи кримінології як науки та навчальної дисципліни. Встановлюється завдання кримінології на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: поняття кримінології, предмет кримінології, система кримінології, завдання кримінології.

Визначенням поняття, предмета та системи кримінології у своїх працях займалися такі вітчизняні і зарубіжні кримінологи, як: Г. А. Аванесов, В. В. Голіна, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, В. С. Зеленецький, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, І. К. Туркевич, В. І. Шакур та ін. Їх погляди щодо поняття та змісту кримінологічної науки в цілому збігалися. Разом із тим надзвичайно динамічний розвиток суспільних відносин, процеси глобалізації, поява нових кримінальних викликів і загроз ставлять нові завдання перед державою у сфері протидії злочинності. Це, у свою чергу, дає поштовх для модернізації кримінологічної науки у третьому тисячолітті, налаштовує науковців на ревізію системи кримінологічних знань з метою покращення наукового забезпечення правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері протидії злочинності. Відтак

вимогою часу є переосмислення та уточнення деяких концептуальних положень кримінологічної науки, вироблення єдиного підходу до пізнання та вирішення її ключових проблем.

Метою цієї публікації є спроба вдосконалити понятійний апарат кримінологічної науки та викласти авторське бачення її доктринальних положень.

Уперше термін «кримінологія» використав французький антрополог П. Топінар у своїй статті (1879 р.), а ввів до наукового обігу італійський учений Р. Гаррофало, який у 1885 р. видав працю під однойменною назвою «Кримінологія», що мала підзаголовок «Природа злочинності і теорія покарання». Ця книга включала три розділи: «Злочинність», «Злочинець» та «Репресія». Термін «кримінологія» складається із двох слів: латинського «*crimen*» (злочин) та грецького «*logos*» (вчення) і буквально означає «вчення про злочин»¹. На етапі формування кримінологічних знань основним питанням кримінології було: *розкрити таємницю злочину, передусім причини його вчинення*. Не менш важливим завданням було й пізнання феномену злочинця. Саме з проблем *злочину і злочинця* починалося становлення кримінології як науки. Через певний час у міру накопичення емпіричного матеріалу про тисячі різноспрямованих злочинів поступово змінювався вектор наукових пошуків, і одночасно відбувався перехід на більш високий рівень теоретичних узагальнень. Кримінологи розглядали категорію злочину не стільки як акт індивідуальної поведінки, скільки як об'єктивне явище суспільного життя, що необхідно було осмислити і по-новому пояснити. Прийшло розуміння того, що за великою кількістю щорічно вчинюваних злочинів стоїть щось більше, ніж арифметична сукупність злочинних посягань. Перед умами науковців постала нова реальність, об'єктивно існуюче явище, що матеріалізується у повсякденному житті через тисячі одиничних злочинів і злочинців, які їх вчинили. Це явище отримало назву *злочинність*. Відтак головним питанням кримінології стало *встановлення закономірностей утворення і функціонування злочинності у суспільстві з метою пошуку шляхів і засобів боротьби з нею*.

¹ Старков О. В. Кримінологія : Общая, Особенная и Специальная части : учебник / О. В. Старков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2012. – С. 9.

Вирішення основного питання кримінології передбачає пошук відповіді на низку супутніх запитань, а саме: що таке злочинність і як вона утворюється? За якими законами функціонує та розвивається злочинність у суспільстві? Які явища та процеси суспільного життя впливають на зростання або зниження рівня злочинності? Хто такі злочинці і які верстви населення вони представляють? Чому, внаслідок яких причин певна частина людей серед інших можливих свідомо обирає протиправний шлях задоволення своїх потреб та інтересів? Як пояснити той факт, що одні люди опиняються у ролі жертв злочинів частіше за інших? Яким чином треба боротися зі злочинністю?

Як будь-яка інша наука, кримінологія має свою проблематику, вивчає специфічну сферу суспільних відносин. **Об'єктом** кримінологічного пізнання є *сукупність суспільних відносин, пов'язаних зі злочинністю та протидією злочинності*. Перший вид суспільних відносин охоплює, власне, *злочинність* як особливу форму суспільного буття і один із видів діяльності людей. Другий вид – це криміногенні суспільні відносини, що зумовлюють злочинність і несуть загрозу для правопорядку. Третій вид – відносини, що складаються в ході протидії злочинності.

Отже, кримінологія являє собою систему знань про злочинність та її прояви, а також діяльність у сфері протидії злочинності. *Змістом* кримінологічної науки є *дослідження й оцінка* злочинності, тенденцій і закономірностей її утворення, функціонування, розвитку, а також використання цих знань при розробці комплексу заходів та практичних рекомендацій щодо протидії злочинності.

Особливістю кримінології є формулювання теоретичних положень, висновків і рекомендацій на основі емпіричного досвіду пізнання злочинності та практики боротьби з нею. Кримінологічні знання про закономірності утворення, поширення та запобігання злочинності мають упроваджуватися у законотворчій і правозастосовній діяльності держави у сфері протидії злочинності, а також використовуватися науками кримінально-правового циклу, що забезпечують виконання спільного завдання боротьби зі злочинністю.

Таким чином, **кримінологія** – це теоретико-прикладна наука про злочинність, закономірності її детермінації, прояву та запо-

бігання. Наведене визначення лаконічно відбиває сутність кримінології як науки, що досліджує специфічну сферу суспільних відносин. Водночас у літературних джерелах значного поширення набув підхід до визначення поняття кримінологічної науки через перерахування складових її предмета. Із незначними відмінностями більшість учених вважає, що кримінологія – це комплексна соціолого-правова наука про закономірності злочинності та її проявів, формування особи злочинця та її злочинної поведінки, жертв злочинів, причини та умови злочинності й окремих злочинів, а також пов'язані зі злочинністю соціальні відхилення, форми і методи контролю над злочинністю, шляхи і засоби запобігання їй¹. Із цього приводу А. П. Закалюк зазначав, що небажано до визначення поняття науки включати складові її предмета. Складові – це окреме питання, що виходить за межі визначення поняття науки. Останнє має визначати її змістовну сутність, що розкривається через її основний предмет – сферу відносин, вивчення яких становить соціальне призначення (завдання) тієї чи іншої науки².

Серед кримінологів панує думка, що предмет кримінології утворюють чотири елементи: *злочинність, причини та умови злочинності, особа злочинця, запобігання злочинності*. Втім, за словами А. П. Закалюка, межі предмета кримінології не є сталими. Вони змінюються відповідно до підвищення рівня розвитку науки, відкриття нових можливостей у справі боротьби зі злочинністю³. Останнім часом спостерігається тенденція до розширення меж предмета кримінології за рахунок включення до нього низки додаткових питань, а саме: кримінологічної політики, методології і методики кримінологічних досліджень, кримінологічної інформації як джерела здобуття кримінологічних знань, механізму прояву злочинної поведінки на різних рівнях (загальносоціальному, групо-

¹ Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку / И. Н. Даньшин. – Харьков : Право, 1998. – С. 10; Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник : в 2 т. Т. 1. Общая часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – С. 32; Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – С. 10.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – С. 18–19.

³ Там само. – С. 21–22.

вому та індивідуальному), віктимології, фонових явищ, планування та прогнозування заходів запобігання злочинності, управління практичною діяльністю щодо запобігання злочинності, історії кримінологічної науки, соціальних наслідків злочинності та їх усунення, вивчення суїцидальної поведінки¹.

Подібне розширення меж предмета кримінології навряд чи виправдано. Воно пов'язане зі складністю об'єкта кримінологічного пізнання та нечіткістю визначення кола суспільних відносин, явищ соціальної дійсності, що мають досліджуватися кримінологічною наукою. Предмет кримінологічної науки – це не що інше, як складові частини її об'єкта, ті фундаментальні проблеми, вивченням і вирішенням яких вона має займатися. Предмет кримінології відповідає на запитання: чим конкретно займається ця наука, в чому її зміст? На наш погляд, предметом кримінологічної науки є **встановлення закономірностей: 1) злочинності, її проявів та наслідків; 2) формування і функціонування злочинного співтовариства; 3) детермінації злочинності, причин та умов окремих видів злочинів; 4) формування особи злочинця і жертви злочину як соціальних типів, їх поведінки, зв'язків та відносин; 5) програмування та здійснення запобігання злочинності.**

Отже, проблемою номер один, яку вивчає кримінологія, є **злочинність** як антисоціальне явище, що загрожує безпеці особи, суспільства і держави. Явище злочинності має двоєдиний вимір: як особлива форма суспільного буття (онтологія злочинності) і як один із видів діяльності людей (феноменологія злочинності). Діалектична єдність цих сторін дозволяє утворити й осмислити цілісну картину світу злочинності або злочинного світу. Злочинність як явище має свою *зовнішню, фізичну сторону та внутрішню, психологічну сторону*. Зовнішня сторона злочинності – це та об'єктивна реальність проявів злочинності у повсякденному житті, з якою доводиться співіснувати всім членам суспільства. Зовні злочинність про-

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – С. 21–22; Джужа О. Сучасний погляд на розвиток кримінології / О. Джужа // Право України – 2003. – № 2. – С. 97–98; Кримінологія : учебник / Г. А. Аванесов, С. М. Иншаков, С. Я. Лебедев, Н. Д. Эриашвили ; под ред. Г. А. Аванесова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 19.

являється у сукупності злочинів, злочинців та жертв злочинних посягань. Внутрішня сторона злочинності – це психічна реальність, сприйняття та ставлення суспільства до злочинності, її проявів та наслідків. Іншими словами, злочинність є невід’ємною складовою як суспільного буття (світу матеріальних речей), так і суспільної свідомості (світу ідей, думок). Разом із тим на сьогодні у кримінології домінує праксіологічний, або практичний, підхід до пізнання злочинності.

Діяльнісний підхід у пізнанні окремих видів злочинів започаткував А. Ф. Зелінський. Видатний український кримінолог стояв на позиціях використання психологічної теорії діяльності у кримінологічних цілях¹. Згодом положення теорії діяльності активно стали використовуватися соціологами для пояснення колективної поведінки людей у малих соціальних групах. Це надихнуло кримінологів на розробку соціально-психологічного діяльнісного підходу до пізнання та осмислення явища злочинності (А. І. Долгова, К. Є. Ігошев, О. М. Яковлев, А. П. Закалюк, В. М. Дрьомін). Згідно з ним злочинна діяльність – це практична діяльність певної частини суспільства, що заподіює шкоду суспільним відносинам, взятим під кримінально-правову охорону держави. У теоретичному плані злочинна діяльність являє собою інтеграцію індивідуальної діяльності великої кількості людей у колективну діяльність певної частини суспільства. Як зазначає В. М. Дрьомін, злочинність за своїм змістом – це *кримінальна практика* певної частини суспільства, а за формою прояву – індивідуальна та сукупна (колективна) злочинна діяльність². Водночас не слід забувати, що будь-яка діяльність – це результат сукупних вольових зусиль певної кількості людей, що об’єднуються довкола спільних поглядів, інтересів, цінностей, цілей у *злочинне співтовариство* як умовну соціальну групу. Злочинне співтовариство об’єднує значний прошарок людей, що мають анти-суспільні погляди, інтереси, цінності, установки, тимчасові настрої, і на практиці демонструють підвищену готовність досягати власні

¹ Зелінський А. Ф. Понятіе «преступная деятельность» / А. Ф. Зелінський // Сов. государство и право. – 1978. – №3. – С. 98–100.

² Дрьомін В. М. Праксеологічний підхід до пізнання злочинності / В. М. Дрьомін // Шлях до кримінології. Пам’яті Анатолія Петровича Закалюка : зб. матеріалів – К. ; Запоріжжя : КПУ, 2010. – С. 114.

цілі протиправним шляхом. Окрім цього, злочинне співтовариство проводить системну роботу із втягнення у злочинну діяльність осіб, схильних до вчинення правопорушень і злочинів. Основу злочинного співтовариства утворюють злочинні організації та організовані групи, що ведуть активну злочинну діяльність за різними напрямками майже в усіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим пізнання злочинності не повинно обмежуватися лише встановленням закономірностей злочинної діяльності. Необхідно встановити закономірності *формування та функціонування злочинного співтовариства* у зв'язках та залежностях із кримінальною практикою. Злочинність як об'єктивне явище соціальної дійсності пов'язане із злочинним співтовариством (соціальною групою) через злочинну діяльність. Не менш важливим завданням є дослідження зв'язків і відносин кримінальної практики з іншими неправомірними видами соціальних практик, криміногенними явищами та процесами, що зумовлюють масову злочинну діяльність певної частини суспільства, виступають джерелами злочинності.

Як явище суспільного життя злочинність має свої закономірності утворення та функціонування. Процес утворення злочинності називається детермінацією. Він відбувається не хаотично, а у певній послідовності, повторюваності та порядку, що охоплюються поняттям закономірностей злочинності. Закономірності злочинності прослідковуються в усьому: в утворенні злочинності (з інших суспільних явищ та процесів), у зв'язках та залежностях між різними групами злочинців, в особливостях прояву різних форм злочинності, у нерівномірному територіальному та часовому поширенню злочинності, у формуванні особи злочинця і жертви злочину як соціальних типів, в особливостях їх поведінки та дозлочинних відносин, в організації та здійсненні державного впливу на злочинність. Зазначені закономірності встановлюються науковцями за підсумками аналізу статистичної інформації про зареєстровані злочини, виявлених злочинців та жертв злочинних посягань, а також за матеріалами узагальнення кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої діяльності. Аналогічні закономірності існують для формування та функціонування злочинного співтовариства. Останні встановлюються за результатами

емпіричних кримінологічних досліджень, вивчення професійного досвіду працівників правоохоронних органів та особистих спостережень кримінологів.

Робота з протидії злочинності також має свої закономірності організації, програмування та здійснення. Вони залежать від об'єктивної оцінки криміногенної ситуації, прогнозування ймовірних тенденцій її розвитку у найближчій та віддаленій перспективі, вивчення ефективності застосування тих чи інших заходів запобіжного впливу та результативності діяльності правоохоронних і судових органів зі скорочення рівня злочинності в державі.

В основі побудови *системи кримінологічної науки* лежить її предмет. Система кримінології являє внутрішньо упорядковану і взаємопов'язану структуру знань про злочинність, причини злочинності, особу злочинця та запобігання злочинності. Усі ці знання мають завершений вигляд і утворюють цілісне уявлення про закономірності злочинності та запобігання їй, а тому вони обов'язково використовуються при побудові як *теоретичної*, так і *прикладної* частини кримінології. Система кримінології будується за двома підставами: 1) за змістом і структурою предмета кримінології; 2) за рівнем узагальнення науково-практичної інформації¹. За першим критерієм кримінологія складається з фундаментальних наукових проблем та підходів до їх вирішення, а саме: теорії злочинності, теорії причин та умов злочинності та окремого злочину; теорії особи злочинця і жертви злочину; теорії запобігання злочинності. За другим критерієм кримінологія поділяється на теоретичну і прикладну частини. Теоретична частина включає *пропедевтику (вступ)* кримінологічної науки: її поняття, предмет, систему кримінологічних знань, історію становлення та розвитку, методологію і методику кримінологічних досліджень, аналіз учень про основні проблеми кримінології, а також планування і прогнозування заходів запобігання злочинності. Прикладна частина включає дослідження різних видів злочинності, класифікованих за такими підставами: **а) соціальна спрямованість злочинних посягань** (корислива ненасильницька злочинність, корислива насильницька злочинність,

¹ Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джу́жа. – К. : Паливода А. В., 2008. – С. 24.

насильницька злочинність, злочинність у сфері економіки, службова злочинність, екологічна злочинність, автотранспортна злочинність, наркозлочинність, кіберзлочинність, злочинність у сфері масових комунікацій, злочинність проти правосуддя); **б**) *за контингентом злочинів* (злочинність неповнолітніх і молоді, злочинність жінок, злочинність військовослужбовців, злочинність працівників правоохоронних органів, злочинність іноземців і мігрантів, геронтологічна злочинність та ін.); **в**) *за місцем злочинних посягань* (регіональна злочинність, злочинність на вулицях і громадських місцях, злочинність у місцях позбавлення волі); **г**) *за формою та характером злочинної діяльності* (організована, професійна та рецидивна злочинність). Окрім цього, у прикладній частині кримінології викладаються окремі наукові вчення, такі як: кримінологія (займається вивченням проявів злочинності на релігійному ґрунті), кримінофамілістика (сімейна кримінологія вивчає сімейні злочини), кримінопеналогія (займається вивченням пенітенціарної злочинності), кримінальна армологія (наука про незаконний обіг зброї та її застосування при вчиненні злочинів), криміноюсцитологія – вивчає злочинність органів кримінальної юстиції, комунікаційна кримінологія – вивчає закономірності впливу ЗМІ на злочинність та протиправну поведінку людей¹.

До завдань кримінології на сучасному етапі розвитку слід віднести:

- наукове забезпечення державної політики у сфері протидії злочинності, розроблення концепції та стратегії її здійснення;
- установлення закономірностей детермінації і прояву злочинності, формування та функціонування злочинного співтовариства, формування соціального типу злочинця та жертви злочину, організації та здійснення запобіжної діяльності;
- оцінку ризиків появи нових видів злочинної діяльності, засобів її прикриття;
- дослідження масштабів латентної злочинності, її причин і наслідків для суспільства;
- прогнозування розвитку злочинності на майбутнє;

¹ Старков О. В. Кримінологія : Общая, Особенная и Специальная части : учебник / О. В. Старков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2012. – С. 22–23.

- розробку нових теорій пояснення причин злочинності, а також злочинної поведінки;
- розробку критеріїв оцінки ефективності державного впливу на злочинність;
- дослідження процесів віктимізації населення та вироблення стратегії захисту людей від протиправних посягань;
- розробку наукових рекомендацій щодо вдосконалення практики протидії і запобігання злочинності з метою скорочення її обсягів у державі;
- імплементацію міжнародних стандартів боротьби зі злочинністю, інноваційних методів її дослідження, нових кримінологічних знань.

В статье излагается авторское видение понятия, предмета и системы криминологии как науки и учебной дисциплины. Устанавливается задание криминологии на современном этапе развития.

In the article the author's vision of the notion, the subject and system of criminology as the science and the academic discipline has been described. The main tasks of criminology at the present stage has been presented.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 7 жовтня 2014 р.).

УДК 343.973

О. Ю. Шостко, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті на основі міжнародних рейтингів та інших досліджень розглянуто негативні наслідки корупції для української держави, досліджено офіційну звітність щодо кількісно-якісних показників корупційної злочинності за останні роки. Подано авторську типологію корупційних злочинців, яка враховує міжнародно-правові підходи до визначення корупційних дій.

Ключові слова: *активна, пасивна корупція, корупційна злочинність, офіційна статистична звітність, правоохоронні органи, типологія корупційних злочинців.*

Термін «корупція» походить від латинського слова «*corruptio*», що означає «псування, розбещення, підкуп, продажність». Корупцію можна визначити як зловживання службовими і посадовими особами своїми правами і повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди та особистого збагачення, а також активні дії щодо підкупу таких осіб з боку громадян. Корупція не обмежується отриманням неправомірної вигоди і не полягає тільки у підкупі виключно державних службовців. Корупція значно поширена у бізнесовому середовищі (приватному секторі), відносинах комерційних структур між собою та державними органами.

Корупцію зазвичай поділяють на побутову (пов'язану із повсякденним життям громадян), бюрократичну, або адміністративну (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупційну поведінку осіб, які приймають політичні рішення).

Найбільш небезпечним видом є саме політична корупція – нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади своїх можливостей і повноважень з метою

отримання особистих чи групових вигод¹. Політична влада виступає тут як універсальний товар.

Згідно з даними Світового банку збитки від корупції у країнах, що розвиваються, оцінюються приблизно в 20–40 млрд доларів щорічно². І це, здається, занижені показники, які не враховували «здобутків» корупційних режимів окремих пострадянських держав.

Незважаючи на те що на загальному рівні корупція є соціально-економічним явищем, у своїх конкретних проявах вона завжди має реальне прізвище – осіб, які неналежно виконують свої обов'язки, «приватизують» посаду і збагачуються особисто (або разом із членами сім'ї, друзями) за рахунок державного бюджету або інших громадян. Саме з кожного з них вибудовується корупційна система.

Оскільки корупційні відносини відбуваються за двосторонньої зацікавленості, це призводить до складності виявлення окремих правопорушень і покарання винних. Саме безкарність є тим чинником, який дозволяє поширюватись і поступово зміцнюватись корупційним практикам. Від корупції тимчасово можуть «вигравати» тільки особи, які незаконно збагачуються або «вирішують» за її допомогою власні проблеми.

Негативні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є головною причиною бідності країни, жалюгідного стану сфери охорони здоров'я, недофінансування соціальних програм. Корупційні практики порушують основні конституційні засади щодо дотримання прав і свобод громадян, дискредитують політичні й економічні реформи, спричиняють фінансові кризи, блокують надходження інвестицій, порушують принцип рівності громадян перед законом тощо. Саме корупція стала основним гальмуючим фактором у розвитку української держави.

Сучасну ціну корупції для України можна проілюструвати даними міжнародних рейтингів, а саме аналітичних звітів Централь-

¹ Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь (листопад 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/files/news_project/PRZH_Corruption_2009.pdf. – Заголовок з екрана.

² Stolen Asset Recovery Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan / D. C. Wash. – Washington : The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. – 2007. – Р. 7.

ного розвідувального управління (ЦРУ) США – The World Factbook (Всесвітня книга фактів), які користуються великим авторитетом у наукових колах поряд зі статистикою ООН і Світового банку. Згідно з даним звітом за 2013 р. Україна посідала друге місце у світі за показником смертності – 15,75 осіб на 1000 мешканців (на першому місці – Південно-Африканська Республіка – 17,36). За Україною розташувались такі африканські країни, як Лесото (15,02) і Чад (14,85)¹. Щодо такого показника, як тривалість життя, то відповідно до іншого дослідження ЦРУ він дорівнює 69 років. Наша країна посідає 156 місце із 223 країн, що навіть нижче відповідного показника у таких країнах, як Гондурас і Гватемала².

Незалежна неприбуткова міжнародна організація World Justice Project, метою якої є аналіз і підвищення рівня демократизації в усьому світі, оприлюднила черговий звіт «Світовий індекс правосуддя» за 2014 рік, у якому надано оцінку країнам за такими показниками, як межі повноважень центральної влади, корупція, безпека і порядок, фундаментальні права, відкритість уряду, регуляторне середовище, цивільна і кримінальна юстиція. Із 99 оцінених країн світу Україна опинилась на 68 місці (Російська Федерація – на 80)³. У 2013 р. наша держава посідала 10 місце наприкінці списку. Найменший індекс був отриманий за таким показником, як «відсутність зловживань у законодавчій гілці влади». Він склав 0,11 (одиниця означає абсолютне верховенство права). Для порівняння, навіть у Кенії, Нікарагуа, Уганді він є дещо вищим. Щодо системи кримінальної юстиції, то показник «ефективне розслідування» отримав оцінку 0,37.

За даними керівника однієї із галузей малого бізнесу, у 2013 р. власникам потрібно було закладати додатково приблизно 30 тис. грн

¹ Central Intelligence Agency. The work of a nation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2066rank.html>. – Заголовок з екрана.

² Central Intelligence Agency. The WORLD FACTBOOK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html>. – Заголовок з екрана.

³ World Justice Project. The Rule of Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/files/wjp_rule_of_law_index_2014_report.pdf. – Заголовок з екрана.

на рік на хабарі¹. А згідно з інформацією Федерації роботодавців України, оприлюдненою на початку 2014 р., бізнес в останні роки змушений був віддати на хабарі до 50% від свого обігу залежно від виду і напрямку діяльності. Таким чином, з легального обороту виводилося понад 160 млрд грн щорічно².

Виходячи із вищенаведених даних саме кримінально-правові заходи протидії корупції (особливо після змін окремих норм КК України у 2013 р.) повинні мати пріоритет у найближчий час, щоб засвідчити трансформації в антизлочинній політиці і дати позитивний сигнал суспільству. На жаль, до цього часу застосування відповідних норм Кримінального кодексу України свідчить про параліч вітчизняної системи правоохоронних органів і безкарність для абсолютної більшості фактичних злочинців. Для підтвердження цієї тези проаналізуємо кількісно-якісні показники щодо виявлених корупційних правопорушень за період з 2012 по 2014 рр.

У 2012 р. (відомості до 20 листопада) спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції було направлено до суду 5 088 адміністративних і кримінальних справ. До відповідальності (кримінальної та адміністративної) притягнуто в 3,5 рази менше осіб, а саме 1516³. У тому ж році було виявлено на 40% менше злочинів у сфері службової діяльності, ніж у 2011 р.

У 2013 р. спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції було направлено до суду 4513 адміністративних і кримінальних проваджень, що на 12% менше, ніж у попередньому році. За результатами направлених до суду протоколів про адміністративні корупційні правопорушення до відповідальності притягнуто 1 696 осіб. За вчинення корупційних злочинів засуджено 799

¹ Малолеткова О. Хабар вже не вважається чимось неетичним [Електронний ресурс] / О. Малолеткова // Уряд. кур'єр. – 2013. – 27 квіт. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/habar-vzhe-ne-vvazhayetsya-chimos-neetichnim/>. – Заголовок з екрана.

² Бізнес в последние годы отдавал на взятки половину оборота [Електронний ресурс]. – ФРУ. Ліга. Новості. – 27.02.2014. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/economics/990419-biznes_v_poslednie_gody_otdaval_na_vzyatki_polovinu_oborota_fru.htm. – Заголовок з екрана.

³ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2012 р. [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України, 2013. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246273601&cat_id=244276429. – Заголовок з екрана.

осіб, у тому числі 74 до позбавлення волі (тобто всього 9%). Загальна сума збитків, завданих кримінальними корупційними правопорушеннями, становить 268,8 млн грн, із них відшкодовано тільки 10%, що складає 28,6 млн грн¹.

Питома вага службових злочинів у 2013 р. дорівнювала 3% від загальної кількості облікованих злочинів, а хабарництво (статті 368–370 КК України) – 0,3%.

Згідно зі Звітом про роботу органів досудового слідства (Ф. № 1 СЛ) за 6 місяців 2014 р.² до суду не було направлено жодного кримінального провадження з обвинувальним актом щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище (1–2 категорії, крім працівників правоохоронних органів). Кількість закритих проваджень у сфері службової діяльності щодо цієї категорії осіб склала 14.

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності осіб, посади яких віднесені до 3-ї категорії згідно із Законом України «Про державну службу», вчинили 6 осіб (до суду направлено 5 кримінальних проваджень). А от закрито було вже 15 справ! Зокрема, за корупційні злочини, передбачені статтями 368–370 КК України, до суду було направлено 2 провадження щодо 2 осіб. За 6 місяців поточного року до суду направлено 5 кримінальних проваджень щодо 8 кримінальних правопорушень, учинених суддями за трьома корупційними складами злочинів (статті 368–370 КК України), закрито 4 кримінальні провадження.

Загалом у відповідності до даних звіту Ф. № 1 СЛ за 6 місяців цього року до суду було направлено 202 провадження з обвинувальним актом про вчинення корупційних злочинів стосовно 255 осіб. За цей самий період часу за корупційні злочини засуджено 412 осіб,

¹ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України, 2014. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodozarob>. – Заголовок з екрана.

² Звіт про роботу органів досудового слідства за 6 місяців 2014 р. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] // Статистична інформація. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111480&libid=100820&c=edit&_c=fo. – Заголовок з екрана.

із них до позбавлення волі тільки 18 (що складає 4,3% від усіх застосованих видів покарань).

Далі проаналізуємо інформацію офіційної статистичної звітності щодо кількості кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів (не пов'язаних із службовою діяльністю). Наприклад, за півроку до суду було направлено 190 кримінальних проваджень щодо злочинів 253 співробітників органів внутрішніх справ. А от кількість закритих кримінальних проваджень складає 2 860! Тобто в 15 разів більше! Даних щодо кількості засуджених серед них наразі немає.

Співвідношення направлених до суду з обвинувальним актом і закритих кримінальних проваджень щодо злочинів, учинених працівниками СБУ, складає 1 до 20 (1 провадження передано до суду, а 20 закрито). При цьому в ієрархії «недоторканих» першу сходинку займають працівники прокуратури. На одне кримінальне провадження, передане до суду, припадає 36 закритих! Саме ці показники є яскравою ілюстрацією того, що система кримінальної юстиції у сучасному інституційному вигляді, а головне, кадровому забезпеченні, не може боротись сама із собою.

До кримінологічної характеристики включається інформація про особистість злочинця. Стосовно цього питання слід зазначити, що в особистості корупціонера найважливішими є морально-психологічні й соціально-рольові ознаки. Щодо перших, то корупціонери у переважній більшості є комунікабельними людьми, легко встановлюють соціальні контакти, контролюють власну поведінку, їм не притаманні імпульсивність, агресивність, емоційна нестабільність. В основі мотивації полягає гіпертрофоване прагнення до задоволення матеріальних потреб, брак духовного розвитку, схильність до ризику, байдужість до інтересів інших людей, заздрисність, амбіційність, користолюбство, кар'єризм, здріство і зажерливість, культ грошей та матеріальних цінностей, жадоба накопичення і влади. Усе це свідчить про деформовану ціннісну орієнтацію таких осіб.

Не слід забувати, що у міжнародно-правових документах найбільш поширений вид корупційного правопорушення – надання/одержання неправомірної вигоди (хабарництво) – поділяють на

активне і пасивне. Перше – це умисні дії, спрямовані на підкуп посадових або службових осіб із метою забезпечення для себе чи третьої сторони вчинення посадовою особою певних дій чи утримання від їх вчинення. Друге – вимагання або прийняття державною посадовою особою – особисто або через посередників – будь-якої неправомірної переваги для неї самої чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від їх вчинення.

Корупційне правопорушення завжди вчиняється з корисливого або іншого особистого інтересу і передбачає свідоме порушення закону. Ці ознаки є обов'язковими для визнання неправомірної чи неетичної поведінки корупційною, а також свідчать про умисний характер корупційної діяльності.

Морально-психологічні, соціально-рольові та кримінально-правові структури особистості винних осіб дозволяють розробити типологію корупційних злочинців. Однак слід мати на увазі таке. Щодо активного підкупу (статті 354, 368³, 368⁴, 369 КК України), то ці корупційні правопорушення вчиняються загальними суб'єктами злочину, оскільки, як було зазначено раніше, належать до *активної корупції*. Враховуючи цю обставину, можна виокремити тип активного корупціонера. У межах цього типу слід розрізнити **ситуативного і звичного корупціонера** (хабародавця). Перший використовує підкуп для вирішення особистих питань лише в окремих випадках. Важливе значення має несприятлива життєва ситуація, яка терміново виникла. Звичні хабародавці умисно і постійно досягають певних особистих цілей або задовольняють інтереси інших осіб не за рахунок власних умінь, професійних навичок, дотримання законних процедур тощо, а шляхом надання неправомірної вигоди службовій чи посадовій особі.

Як свідчать дані репрезентативних опитувань в Україні, у 2013 р. 35% респондентів на питання «Чому люди дають хабарі?» відповіли, що використовували хабарництво, щоб легко розв'язати певні проблеми. При цьому 19,4% респондентів зізналися, що від них неправомірну вигоду вимагали чиновники. Лише 3,3% опитаних відповіли, що в такий спосіб щиро дякували людині за допомогу чи

сприяння у справі¹. Отже, згідно з цими даними майже третина громадян намагалась вирішити свої проблеми у незаконний спосіб. У цьому випадку можна констатувати серйозні проблеми у колективній суспільній психології і моралі.

Щодо корупційних правопорушень, які вчиняють спеціальні суб'єкти, то винна особа відрізняється особливою соціальною позицією – наявністю владних повноважень чи виконанням службових обов'язків, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння, тобто дії особи зумовлені її становищем у системі суспільних відносин: чим вищий її статус, тим більші корупційні ризики має той чи інший посадовець. Згідно з міжнародно-правовими документами більшість корупційних злочинів цього виду належать до *пасивної корупції*.

Таких суб'єктів корупційних правопорушень умовно можна поділити на такі типи: «**дрібний корупціонер**» (**ситуативний тип**), який одержує час від часу неправомірну вигоду у незначних розмірах (гроші, а також промислові товари або продукти) за вирішення щоденних життєвих проблем пересічних громадян. Ці особи використовують сприятливу ситуацію, що склалася (недотримання певних вимог, процедур, правил із боку особи, яка здійснює підкуп). Саме з цим типом корупціонерів найчастіше стикаються громадяни (у медичних, освітніх закладах, державних адміністративних органах тощо).

Представник корупційної системи (звичний корупціонер). Особливістю цього типу є те, що особа не вважає себе злочинцем. Вона просто дотримується «правил гри», які склалися в тій чи іншій організації, установі. Своїми конформістськими діями особа виявляє лояльність до системи, яку інакше називають «корпоративною культурою». Зазвичай такі суб'єкти корупційних правопорушень віддають частину корупційних прибутків безпосередньому керівнику.

Ініціативний корупціонер (злісний тип) сам створює криміногенну ситуацію, має сталу мотивацію до отримання неправомірної вигоди. Найчастіше така особа посідає керівні посади на підприємствах, в організаціях різних форм власності, в тому числі й у правоохоронних органах, судах, органах місцевого самоврядування або пред-

¹ Опитування: майже третина українців вважає хабар нормою життя [Електронний ресурс] // Укр. новини. – Режим доступу: <http://ukranews.com/news/94509>. [Opituvannya-mayzhe-tretina-ukraintziv-vvazhae-habar-normoyu-zhittya-uk](http://opituvannya-mayzhe-tretina-ukraintziv-vvazhae-habar-normoyu-zhittya-uk) – Заголовок з екрана.

ставницьких органах тощо. Особи, які належать до цього типу, постійно вишукують можливості для одержання неправомірної вигоди або «продажу» своїх повноважень, хоча ініціатива щодо її отримання може мати завуальований вигляд. Такі особи прагнуть за будь-яку ціну одержати посади, є жорстокими кар'єристами. Саме вони створюють корупційні мережі і керують ними, активно просувають родичів, близьких осіб на керівні посади. Діють зазвичай через посередників.

Найбільш небезпечним типом є **тип особливо злісного (політичного) корупціонера**. Це особи, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та належать до 1–2 категорії державної служби, незаконно й неправомірно використовують свій державний статус для отримання переваг (соціальних, політичних, економічних тощо) для себе, близьких осіб, однопартійців тощо. Від інших корупціонерів подібні особи відрізняється обсягами і масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання інших вигод. Завдяки офіційному статусу, політичному, владному і фінансовому впливу цих осіб нейтралізується діяльність правоохоронних органів із виявлення їх злочинів. Більше того, у своїх протиправних цілях вони активно використовують останні, а також суди (наприклад, у політичній боротьбі за владу, фальсифікуючи результати виборів).

Політична корупція досягла апогею у період правління kleptocraticного режиму колишнього президента України В. Ф. Януковича. Саме вона стала одним із головних чинників української Революції Гідності. Виявлення фактів багатомільярдних розкрадань державного бюджету, передусім, колишнім керівництвом держави і наближеної до нього вузької групи осіб, вимагають втілення у життя принципу невідворотності покарання для всіх осіб, винних у корупційних та інших злочинах, повернення їх незаконно здобутих доходів українській державі й суспільству. Без цього антикорупційні ініціативи залишаться знов на папері.

Підсумовуючи все викладене, слід підкреслити, що відомості офіційної статистичної звітності не відображають справжнього рівня корупційної злочинності, оскільки у системно корумпованій країні правоохоронні органи так само вражені корупцією, як і інші сфери держави. Підтвердженням цього є співвідношення переданих до суду

і закритих кримінальних проваджень щодо власних співробітників. У державі із ендемічною корупцією кількість офіційно виявлених корупційних злочинів і адміністративно караних правопорушень із року в рік зменшувалась, хоча, за даними М. І. Хавронюка, кількість державних службовців в Україні з 2002 по 2011 рр. збільшилася на 23,5%, а кількість посадових осіб місцевого самоврядування – на 32%¹. І це все відбувалось на тлі загального скорочення населення України. Альтернативні джерела інформації (опитування громадян, аналіз економічних і соціальних показників тощо), численні міжнародні рейтинги свідчать про цілком іншу ситуацію.

Оскільки корупційним правопорушенням притаманний найвищий ступінь латентності, наявні статистичні дані є лише віддзеркаленням «бажання» реальних перетворень і підтверджують тезу про тотальну імітацію боротьби з корупцією. Отже, без кардинальної зміни системи кримінальної юстиції і головних її «гвинтиків» стають неможливими будь-які зрушення у сфері мінімізації корупційних проявів.

В статье на основе международных рейтингов и других исследований рассмотрены негативные последствия коррупции для украинского государства, проанализирована официальная отчетность относительно количественно-качественных показателей коррупционной преступности за последние годы. Представлена авторская типология коррупционных преступников, которая учитывает международно-правовые подходы к определению коррупционных действий.

On the basis of international rankings and other studies this paper examines the negative effects of corruption for Ukraine. Recent official reports about quantitative and qualitative data on corruption crimes have been explored. Author presents the typology of corrupt criminals, taking into consideration international legal approaches to the definition of active and passive corruption.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 25 жовтня 2014 р.).

¹ Хавронюк М. І. Із чого складається держава? [Електронний ресурс] / М. І. Хавронюк // Дзеркало тижня. Україна. – № 24. – 6 лип. 2012 р. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/z_chogo_skladaetsya_derzhava.html. – Заголовок з екрана.

УДК 343.322

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, завідувач сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВА ОЦІНКА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПЕРІОДУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

У статті розглянуто проблемні питання кваліфікації державної зради при такій її формі, як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або збройного конфлікту. «Умови воєнного стану», «період збройного конфлікту» визнаються як змішані (складені) поняття. Так само виокремлюються їх ознаки.

Ключові слова: державна зрада, умови воєнного стану, період збройного конфлікту, кваліфікація злочину, ознаки державної зради.

Однією з форм об'єктивної сторони державної зради (ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК або КК України)) законодавець визначає «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту». Труднощі на практиці викликає визначення змісту таких об'єктивних ознак державної зради, як «умови воєнного стану» і «період збройного конфлікту» у зв'язку з браком їх чіткого тлумачення в нормативно-правових актах і відсутністю загально визнаної позиції в юридичній літературі. Ураховуючи сучасні події, що відбуваються в багатьох зарубіжних країнах і на українській території, та необхідність правильної кваліфікації посягань на основи національної безпеки у виді державної зради, актуальним є встановлення та аналіз змістовного наповнення зазначених ознак. Потребує висвітлення й питання про їх співвідношення з поняттями «особливий період», «збройна агресія», «воєнний конфлікт», які теж

слід брати до уваги при розслідуванні й кваліфікації державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Це є необхідним для встановлення наявності або відсутності юридичної підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності за розглядуваний злочин. Метою цієї статті є розв'язання зазначеної проблематики.

У ст. 56 («Державна зрада») КК 1960 р. у редакції від 17 червня 1992 р. формою державної зради визнавався перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці. Нова редакція статті з ознаками державної зради в КК України 2001 р. містить дещо інші за визначенням і змістовним наповненням об'єктивні ознаки такої форми, як перехід на бік ворога. До них належать «умови воєнного стану» і «період збройного конфлікту». Останні в чинному законодавстві України про кримінальну відповідальність не роз'яснюються. Їх тлумачення в науковій юридичній літературі наводять такі вчені, як О. Ф. Бантишев, В. О. Навроцький, Г. В. Новицький, О. В. Шамара, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін. Підкреслюючи наукове значення наявних точок зору дослідників, цінність їх пропозицій, водночас підкреслимо, що сьогодні практика потребує аналізу цих та інших підходів.

Так, у наукових працях українських учених визначення воєнного стану в переважній більшості повністю або частково збігається з дефініцією, що передбачена законодавцем у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану і в Законі України «Про оборону України»¹. Наприклад, М. І. Хавронюк вважає, що «перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни або збройного конфлікту». Далі він уточнює, що «специфіка цієї форми державної зради є те, що вона може бути вчинена лише в умовах воєнного стану або, хоча й у мирний час, але в період збройного конфлікту»². Із цього випливає, що, по-перше, обов'язковою сторо-

¹ Про оборону України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 груд. 1991 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. – Заголовок з екрана.

² Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки / М. І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – С. 268.

ною конфлікту є інша країна, з якою Україна перебуває у стані війни або збройного конфлікту; по-друге, суспільно небезпечне діяння вчиняється в період воєнного стану, який не є мирним часом (час війни), або у мирний час, якщо це здійснюється в період збройного конфлікту.

М. І. Хавронюк також надає визначення воєнного стану як особливого правового режиму, що вводить в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності¹. Отже, умовами для введення воєнного стану визначаються: реальний стан збройної агресії або стан небезпеки; головним чинником останнього є загроза нападу або небезпека державній незалежності чи територіальній цілісності нашої країни.

Щодо збройного конфлікту, то вчений визнає, що останній має самостійне правове значення для кваліфікації, якщо такий конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій, але ще до оголошення воєнного стану або ж у мирний час.

В. В. Кузнецов наводить схоже визначення воєнного стану, лише доповнюючи, що це політико-економічна ситуація. Такий підхід зустрічається й в інших наукових працях. Із приводу політико-економічної ситуації зазначимо, що остання є більш багатогранною, зокрема, й соціальною, тому що умови воєнного стану завжди стосуються суспільного життя та пов'язані з правами й свободами людей, їх гарантуванням з боку держави й, можливо, з їх обмеженням.

Щодо озброєного конфлікту, то В. В. Кузнецов розуміє його так само, як і М. І. Хавронюк².

Схоже, але не ідентичне тлумачення ознак щодо розглядуваної форми державної зради прослідковується й у Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України за загальною редакцією В. Г. Гончаренка і П. П. Андрушка, де зазначено, що «ця форма ... передбачає наявність воєнного стану – перебування нашої

¹ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, С. О. Письменського. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – Т. 1. – С. 57.

² Кузнецов В. В. Уголовное право Украины [Електронний ресурс] / В. В. Кузнецов. – Режим доступу: http://uchebnikionline.com/pravo/kriminalne_pravo_ukrayini_kuznetsov_vv/derzhavna_zrada_vidminnost_vid_shpigunstva.htm. – Заголовок з екрана.

держави у війні з іноземною державою – або наявність збройного конфлікту (зіткнення між збройними силами держав)»¹. Із наведеного випливає, що: а) воєнний стан обмежується або зумовлений станом війни; б) збройний конфлікт розуміється як зіткнення лише між збройними силами різних держав, а не будь-яких інших формувань; в) сторонами виступають України та інша (-і) країна (-и).

Ураховуючи наведені твердження, можна погодитися з тим, що йдеться про стан конфлікту, в якому однією зі сторін є інша держава. При цьому викликає сумнів ототожнення воєнного стану з війною і не мирним часом.

Для розгляду зазначених питань проаналізуємо норми низки нормативно-правових актів і міжнародних документів.

Щодо воєнного стану, то відповідне поняття можна насамперед віднести до понятійного апарату конституційного права й теорії держави і права. Про умови воєнного стану йдеться у: Конституції України (статті 64, 83, 85 та ін.); законах України «Про правовий режим воєнного стану» в редакції від 2 травня 2014 р. (статті 1, 5), «Про оборону України» в редакції від 17 травня 2014 р. (статті 1, 17). Згідно із законами про правовий режим воєнного стану й оборону воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Він вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України з визначенням строку, на який оголошується воєнний стан. Режим такого стану існує у певних часових межах: із моменту набрання чинності відповідного закону, яким затверджено Указ Президента

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка / Особлива частина. Коментар до статей 109–254 Кримінального кодексу України. – Кн. 2. – К. : Форум, 2005. – С. 21.

України, опублікованого в офіційному виданні, й до моменту офіційного оприлюднення оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України про скасування воєнного стану в разі усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, про що негайно оголошується через засоби масової інформації. Із пропозицією про скасування воєнного стану до Президента України може звернутися Рада національної безпеки і оборони й Верховна Рада України.

Таким чином, до ознак умов воєнного стану при державній зраді розглядуваної форми можна віднести: 1) *нормативно-правову* – наявність нормативно-правового акта у виді Указу Президента України, затвердженого Верховною Радою України про оголошення воєнного стану; 2) *ситуаційну* – наявність конкретної оголошеної ситуації у виді чинного режиму воєнного стану; 3) *територіальну* – місцем вчинення злочину є територія України або окрема її місцевість, на якій оголошено воєнний стан, або територія іншої країни, на якій знаходиться, наприклад, військовослужбовець національних збройних формувань, що беруть участь у заходах, пов'язаних із проголошенням воєнним станом; 4) *часову* – дія (чинність) такого Указу на час учинення злочину.

Щодо збройної агресії, то зміст цього поняття наведено в ст. 1 Закону України «Про оборону України» з останніми змінами від 9 квітня 2014 р.¹, де зазначається, що збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій: вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що

¹ Про оборону України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 груд. 1991 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. – Заголовок з екрана.

вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому–сьомому зазначеної статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому–восьмому вказаної статті; застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів.

Ураховуючи наведене, доходимо висновку, що збройна агресія є лише різновидом підстав для оголошення воєнного стану поряд із загрозою нападу, реально існуючою небезпекою основам національної безпеки нашої країни.

Термін «війна» законодавцем у ст. 16 Закону України «Про Збройні Сили України» з останніми змінами від 5 червня 2014 р. вживається як синонім бойових дій¹. Не вдаючись до дискусії щодо такої позиції, підкреслимо, що воєнний стан може бути оголошений і при наявності небезпеки державній незалежності нашої країни при відсутності бойових дій, тобто без стану війни, якщо джерело небезпеки має як внутрішній, так і зовнішній прояв.

Згадування про збройний конфлікт як різновид воєнних конфліктів, які відрізняються за причинами виникнення, цілями сторін та наслідками, знаходимо у Воєнній доктрині України, затвердженій Указом Президента України в редакції Указу від 8 червня 2012 р. (абз 3 п. 12)². У цьому положенні зазначається, що збройний конфлікт може виникнути в разі обмеженого збройного зіткнення на державному кордоні між Україною та іншою державою (збройний конфлікт на державному

¹ Про Збройні Сили України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 груд. 1991 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. – Заголовок з екрана.

² Про воєнну доктрину України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 15.06.2004 № 648 (в ред. Указу Президента України від 08.06.2012 р. № 390/2012). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/390/2012/paran12#n12>. – Заголовок з екрана.

кордоні) або збройних зіткнень усередині України (збройний конфлікт усередині держави) за участю непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як значні. За певних умов можливе переростання збройного конфлікту в локальну війну.

Із наведеного випливає, що збройний конфлікт може бути двох видів: 1) міждержавний збройний конфлікт на державному кордоні; 2) збройний конфлікт усередині держави. Щодо першого виду, то стороною збройного конфлікту є інша країна; зіткнення здійснюється на державному кордоні і в обмеженому вигляді.

Другий вид збройного конфлікту, який названо внутрішнім, характеризується наявністю таких сторін: одна з них – це Збройні Сили України або інші законні формування; друга – незаконні воєнізовані або незаконні збройні формування.

Указані у Воєнній доктрині України види збройного конфлікту в цілому відповідають положенням Женевської конвенції ООН про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.¹, яка ратифікована Україною 3 липня 1954 р. У статтях 2 і 3 зазначеної Конвенції йдеться про збройний конфлікт з міжнародним характером, сторонами якого є різні держави (відповідно до термінології Воєнної доктрини це збройний конфлікт на державному кордоні) і збройний конфлікт, що не має міжнародного характеру (збройний конфлікт усередині держави).

Загальними (родовими) ознаками періоду збройного конфлікту є такі: 1) *характер конфлікту* проявляється через сторони останнього (міжнародний – сторонами є Україна й інша держава; внутрішньо-державний – однією стороною є Збройні Сили України та інші законні формування, а з другої – незаконні збройні або воєнізовані формування); 2) *ситуаційна* – зіткнення із застосуванням зброї законних і незаконних збройних або/і воєнізованих формувань при наявності конфлікту інтересів; 3) *територіальна* – територія України (на державному кордоні або всередині країни); 4) *часова* – період здійснення зіткнення таких формувань із застосуванням зброї.

Щодо видів збройного конфлікту, то слід зазначити, що в наведених актах не передбачено змішаного збройного конфлікту, який

¹ Про поводження з військовополоненими [Електронний ресурс] : Женевська конвенція ООН від 12.08.1949 р. – Режим доступу: / http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153. – Заголовок з екрана.

охоплює збройний конфлікт міжнародного характеру і такий, що не належить до останнього. Це є недоліком правового регулювання у сфері боротьби зі злочинністю. Крім того, доцільно вдосконалити нормативно-правове визначення воєнного конфлікту, що надається в п. 5 Воєнної доктрини України, де вказується, що це спосіб вирішення суперечностей між державами із застосуванням воєнної сили або в разі збройного зіткнення всередині держави. Тобто загальною ознакою таких різновидів є те, що з однієї (вітчизняної) сторони воєнного конфлікту застосовується національна воєнна сила, а відповідно до інших положень, сформульованих у цьому пункті, це військові формування та органи спеціального призначення для збройного захисту національних інтересів. Видами воєнного конфлікту є: 1) міждержавний конфлікт (сторонами є Україна й інша держава); 2) збройне зіткнення всередині країни. Останнє характеризується відсутністю в такому конфлікті участі інших держав. З урахуванням ст. 12 указанного акта збройний конфлікт є різновидом конфлікту воєнного, тобто такого, в якому з однієї сторони задіяні законні військові формування та/або органи спеціального призначення.

Наведене у Воєнній доктрині формулювання воєнного конфлікту так само за змістом є неповним. Воно не охоплює випадки змішаних воєнних і збройних конфліктів.

Умови воєнного стану та період збройного конфлікту є *альтернативними комбінованими ознаками* об'єктивної сторони державної зради у формі переходу на бік ворога в таких умовах або в зазначений період, які в цілому характеризують час, місце й обстановку вчинення злочину.

У літературі є й інші пропозиції щодо узагальненого визначення таких багатоаспектних за змістом ознак. Так, наприклад, В. К. Матвійчук визнає їх часом і обстановкою вчинення злочину¹. Схожі ознаки дослідники, приміром Є. В. Фесенко, пропонують називати ситуацією вчинення злочину. Уявляється, що з позиції кримінального права наведені об'єктивні ознаки точніше визнавати комбінованими (складеними). Це дозволяє без розширення термінологічного апарату описом ознак об'єктивної сторони складу злочину

¹ Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки України: поняття та загальна характеристика / В. К. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2013. – №9. – С. 85.

чину підкреслити специфіку змістовного наповнення комбінованих ознак і їх зовнішнього виразу.

При кваліфікації державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту слід урахувувати всі інші об'єктивні й суб'єктивні ознаки, передбачені в ч. 1 ст. 111 КК. Значення при кваліфікації вчиненого має й визначення сторін конфлікту при оголошенні воєнного стану або сторін збройного конфлікту з доведенням, що *іншою стороною є ворог*. Повторимо, що в літературі пояснюється, що перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває в стані війни або збройного конфлікту¹. Із цього випливає, що ворогом виступає інша країна. Відсутність ворожої сторони виключає кваліфікацію вчиненого при переході на цю сторону в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту як державну зраду.

При кваліфікації державної зради розглядуваної форми слід також розрізняти умови воєнного стану або період збройного конфлікту та схожі поняття, зокрема, «особливий період». Під останнім розуміється період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України «Про оборону України»). Із наведеного випливає, що особливий період за часом може не збігатися з періодом воєнного стану чи збройного конфлікту або взагалі не бути пов'язаним з останніми.

Сформулюємо **висновки**:

1. Умови воєнного стану та період збройного конфлікту є комбінованими (складеними) альтернативними обов'язковими ознаками об'єктивної сторони державної зради при такій її формі, як перехід на бік ворога в певний час, місці й обставинці;

¹ Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки / М. І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – С. 258; Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, С. О. Письменського. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – Т. 1. – С. 57.

2. До ознак умов воєнного стану при державній зраді розглядуваної форми віднесено: нормативно-правову, ситуаційну, територіальну та часову. Воєнний стан може бути оголошений як у мирний, так й не мирний час;

3. Ознаками періоду збройного конфлікту є такі: характер конфлікту, ситуаційна, територіальна й часова ознаки. Умови воєнного стану відрізняються від періоду збройного конфлікту за нормативно-правовим визначенням (установлена форма, структура, а також порядок підписання, затвердження та втрати чинності офіційного документа щодо воєнного стану) або його відсутністю (щодо збройного конфлікту), а також змістовним наповненням ситуаційної, територіальної та часової ознак;

4. Воєнний конфлікт визнано на державному рівні способом вирішення суперечностей між державами із застосуванням воєнної сили або в разі збройного зіткнення всередині держави. Його видами є: 1) міждержавний конфлікт (сторонами є Україна й інша держава); 2) збройне зіткнення всередині країни без участі інших держав. Збройний конфлікт є різновидом конфлікту воєнного, самостійним різновидом якого слід визнати змішаний конфлікт із застосуванням зброї (змішаний воєнний конфлікт при поєднанні різновидів, зазначених у пунктах 1 і 2 висновків).

В статье рассматриваются проблемные вопросы квалификации государственной измены при такой ее форме, как переход на сторону врага в условиях военного положения или в период вооруженного конфликта. «Условия военного положения» и «период вооруженного конфликта» определяются как смешанные (составные) понятия. Также выделяются их признаки.

The problems of qualification of high treason in such form as going across to the enemy side in conditions of martial law or in time of armed conflict are considered in the article. The concept of «conditions of martial law» and «time of armed conflict» are called mixed (constituent) and its features are defined.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 23 від 15 жовтня 2014 р.).

УДК 343.102

Л. М. Лобойко, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору дослідження проблем судової, слідчої і прокурорської діяльності НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, м. Харків

ОСКАРЖЕННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ЩОДО ПОТРЕБИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

У статті досліджується актуальне для теорії і практики питання про доцільність оскарження початку досудового розслідування під кутом зору впливу на забезпечення прав його учасників.

Ключові слова: досудове розслідування, первинне джерело відомостей, початок розслідування, оскарження, права учасників розслідування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) 2012 р. скасував стадію порушення кримінальної справи. Природно, скасоване й відповідне рішення, яке слідчий, прокурор ухвалював за її результатами і котре могло бути оскаржене заінтересованими особами до суду. Такий підхід до врегулювання початку кримінального провадження викликав неоднозначну реакцію з боку практиків та теоретиків. У літературі висловлені пропозиції про повернення у «процесуальний простір» стадії порушення кримінальної справи і права осіб, інтересів яких стосуються результати досудового розслідування, на оскарження відповідної постанови. А оскільки чинним КПК не передбачене складання постанови про початок досудового розслідування, то пропонується врегулювати положення про це з наданням заінтересованим особам права оскаржувати дану постанову з метою «реального вирішення завдань кримінального провадження»¹.

¹ Русанова О. Г. Судовий контроль за законністю початку кримінального провадження / О. Г. Русанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.corg-lguvd.lg.ua/d130103.html. – Заголовок з екрана.

До Верховної Ради України внесено законопроект, у якому фактично реанімується стадія порушення кримінальної справи («стадія дослідчого провадження»), але не передбачено оскарження рішення про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР)¹.

КПК 1960 р. передбачав оскарження постанови про порушення кримінальної справи, з ухваленням якої розпочиналося досудове розслідування. Однак якщо за «старим» КПК дозволялося проводити пізнавальні «дослідчі» дії, то КПК 2012 р. не передбачає будь-якої пізнавальної діяльності. Виняток складає лише огляд місця події. Але ця слідча (розшукова) дія провадиться скоріше не з метою встановити підстави до початку досудового розслідування, а зафіксувати сліди вчинення кримінального правопорушення, щоб не втратити їх у зв'язку з витратами часу на виконання формальних процедур із внесення відомостей про нього до ЄРДР.

Відтак у теорії кримінального процесу існує проблема, зміст якої полягає у визначенні доцільності впровадження у кримінальне процесуальне законодавство норм, якими би регламентувалися підстави і процесуальний порядок оскарження початку досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального процесу пропозиції щодо врегулювання у КПК підстав і порядку оскарження початку досудового розслідування не є поодинокими і ґрунтуються вони на такому «постулаті»: відсутність у заінтересованих осіб права оскаржувати початок досудового розслідування може призвести до його безпідставного початку, що, у свою чергу, призведе до незаконного кримінального переслідування і застосування заходів процесуального примусу та порушення

¹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо прийняття заяв, повідомлень та іншої інформації про кримінальне правопорушення та початку досудового розслідування [Електронний ресурс] : проект Закону України (реєстр. № 4263) від 25 лют. 2014 р. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49939. – Заголовок з екрана.

у зв'язку з цим прав громадян¹. У наукових роботах, виданих після набуття чинності КПК 2012 р., наведені аргументи «за» оскарження початку досудового розслідування. Аргументи ж «проти» у теорії кримінального процесу не були предметом розгляду.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для з'ясування питань, що є предметом дослідження у цій статті, доцільно виконати такі завдання: 1) з'ясувати, наскільки ефективним може бути оскарження початку досудового розслідування для забезпечення прав його учасників; 2) за результатами виконання першого завдання вирішити, чи є доцільним урегулювання оскарження початку розслідування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розглянемо, наскільки переконливим є такий типовий аргумент на користь оскарження «рішення про початок досудового розслідування»: «... особи, права і законні інтереси яких порушені безпідставним кримінальним переслідуванням, позбавлені можливості звернутися до суду з цього приводу з метою поновлення порушеного права»².

1. Авторка цитованого тексту (О. Г. Русанова), як й інші автори, ототожнює початок досудового розслідування з початком кримінального переслідування. За чинним КПК початок розслідування і кримінального переслідування збігається лише тоді, коли підстави до початку розслідування і підстави до повідомлення про підозру, з якого починається кримінальне переслідування, є ідентичними. Такої ідентичності у слідчій практиці ніколи не буває, бо навряд чи у результаті вивчення лише первинного джерела відомостей і про-

¹ Баганець О. Щодо необхідності внесення змін і доповнень в КПК України 2012 року в частині порядку початку досудового розслідування [Електронний ресурс] / О. Баганець. – Режим доступу: <http://www.baganets.com/public/schodoneobh-dnost-vnesennja-zm-n-dopovnen-v-kpk-ukra-ni-2012-roku-v-chastin-porjadku-pochatku-dosudovogo-rozsl-duvannja.html>. – Заголовок з екрана; Баганець О. Новий КПК України порушує принцип верховенства права (частина 2) [Електронний ресурс] / О. Баганець. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/blogs/80745/>. – Заголовок з екрана.

² Русанова О. Г. Судовий контроль за законністю початку кримінального провадження [Електронний ресурс] / О. Г. Русанова. – Режим доступу: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130103.html>. – Заголовок з екрана.

ведення огляду місця події, дозволеного до внесення відомостей до ЄРДР, будуть здобуті дані, що є достатніми для повідомлення особи про підозру.

Установлюючи норми, якими регулюються підстави, котрі є достатніми для початку досудового розслідування, законодавець передбачає, що слідчий і прокурор будуть їх дотримуватися. Процесуальними правилами боротися проти безпідставного початку досудового розслідування неможливо. Оскарження можна розглядати як засіб боротьби проти свавілля слідчого і прокурора, але у випадку з безпідставним початком досудового розслідування такий засіб не є ефективним¹.

Протидіяти свавіллю представників сторони обвинувачення слідчий суддя вправі шляхом відмови у задоволенні їхніх клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження. На момент розгляду відповідних клопотань, у яких наведені певні відомості, слідчий суддя має змогу вивчити питання про наявність обґрунтованої підозри у разі застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Те ж саме стосується і розгляду клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад, огляду, в тому числі й того, що проводять до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Можливе обмеження прав конкретної особи у перебігу цієї дії надійно захищене судовим контролем. Огляд житла чи іншого володіння особи може бути здійснено лише за рішенням слідчого судді. Причому цей різновид огляду здійснюють за правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК). Одним із таких правил є необхідність доведення прокурором, слідчим наявності *достатніх підстав вважати, що було вчинене кримінальне правопорушення* (п. 1 ч. 5 ст. 234 КПК). Без доведення стороною обвинувачення перед слідчим суддею наявності таких підстав останній не вправі ухвалити рішення, яким будуть обмежені права учасників досудового розслідування.

¹ У структурі кримінальних проваджень кількість проявів свавілля правоохоронців є значно меншою, ніж загальна кількість проваджень, оскільки такі прояви є винятками.

2. Оскарження початку розслідування здатне блокувати взагалі або суттєво затягувати процес установлення обставин кримінального правопорушення, а отже, заважати швидкому досягненню його цілей, основними з яких є вчасний початок процесу реалізації норм закону про кримінальну відповідальність та процесу відновлення прав, порушених кримінальних правопорушенням; надання ініціаторові кримінального провадження державної правової послуги з розгляду його звернення.

Так, із запровадженням у КПК 1960 р. інституту оскарження рішення про порушення кримінальної справи до суду строки провадження за заявами про злочини стали практично необмеженими. Як приклад слід навести розгляд скарги на постанову про порушення кримінальної справи в одному із судів Донецької області. Скарга надійшла до суду 22 березня 2007 р. і лише 29 березня того ж року її отримав суддя. На 24 квітня 2007 р. суддя витребував матеріали справи. 17 травня 2007 р. відбувся судовий розгляд. Перенесено розгляд на 30 травня, потім 13 червня, 25 червня, 27 червня 2007 р. Потім заявлено відвід судді, бо він не дозволив ознайомлюватися з матеріалами дослідчої перевірки (клопотання про ознайомлення було, а суддя відмовляв у цьому, мотивуючи відмову тим, що особи вимагають ознайомлення не з матеріалами дослідчої перевірки, а з матеріалами кримінальної справи). Нарешті, 10 липня 2007 р. розглянуто скаргу. Строк розгляду таких скарг у 2007 р. складав 5 днів. Фактично ж розгляд відбувся через три з половиною місяці з ухваленням рішення про законність порушення справи. У даному разі суд лише переносив розгляд скарги. Але у нього за КПК 1960 р. було ще й право на зупинення провадження слідчих дій, що могло призводити і призводило до втрати доказів, які потім відновити було неможливо.

Втягування учасників досудового розслідування у процеси оскарження його початку, особливо з можливістю зупинення скарги виконання слідчих (розшукових) дій на час розгляду, затягує процеси, спрямовані на реалізацію зазначених вище цілей.

3. Вирішення питання про винуватість особи відбувається у суді, який вирішує по суті обвинувачення, сформоване за результатами досудового розслідування, а також у стадіях із перегляду рішення цього суду. Слідчий суддя, який розглядає скаргу щодо підстав початку досудового розслідування, не має у своєму розпорядженні

засобів перевірки наявності таких підстав. Він не вправі проводити пізнавальні дії матеріального характеру (наприклад, слідчі (розшукові) дії). Для встановлення ж достатності підстав для висновку про вчинення кримінального правопорушення шляхом логічних операцій у нього недостатньо «пізнавального матеріалу», який складають лише ті відомості, що вказані у заяві.

Окрім того, розпочинати чи не розпочинати досудове розслідування мають вирішувати представники обвинувальної влади – слідчий і прокурор, а не слідчий суддя. Залучення представника судової влади на цьому етапі означало би, що він вирішує питання про винуватість конкретної чи невизначеної особи ще до початку досудового розслідування. Це виглядає принаймні не логічно.

4. Якщо вважати, що основним призначенням «постанови про початок досудового розслідування», яку пропонується запровадити, є захист законних прав учасників кримінального провадження від порушення їх співробітниками правоохоронних органів, то у назві постанови треба вживати ще й слова «про забезпечення законності кримінального провадження». Але очікувати від такої постанови, що вона стане перешкодою порушенням норм права протягом усього строку кримінального провадження, не доводиться, оскільки, як відомо, не існує норми права, яку не можна було б порушити. Порушення норм права може відбутися після складання постанови на наступний робочий день чи навіть у той самий день. У такому разі кожного дня, а то й перед проведенням кожної процесуальної дії стороні обвинувачення довелось би складати постанову приблизно з такою назвою: «про продовження здійснення кримінального провадження без порушень закону», яку слідчий, прокурор самі ж повинні були б виконувати.

5. Оскаржувати можна результати діяльності певного обсягу, а не її початок. За КПК 2012 р. таких результатів на момент початку досудового розслідування, як правило, не буває¹. А за КПК 1960 р. вони були. Їх здобували шляхом дослідчих пізнавальних дій і окремих слідчих дій, дозволених для провадження до порушення кри-

¹ За винятком результатів слідчої (розшукової) дії – огляд місця події. Але надавати право оскаржувати кожну процесуальну дію означало би перетворювати кримінальне провадження на невизначену кількість процесів з оскарження, які до встановлення обставин кримінального правопорушення не мають безпосереднього стосунку.

мінальної справи, тобто до початку досудового розслідування. Тому оскарження постанови про порушення кримінальної справи було предметним, бо у відповідній стадії отримувалися результати пізнавальної діяльності. За чинним КПК слідчих (розшукових) дій до початку розслідування провадити не можна. Виникає запитання: що має бути предметом оскарження початку досудового розслідування? Оскільки на момент початку розслідування у розпорядженні сторони обвинувачення є лише джерело первинної інформації про кримінальне правопорушення (заява, повідомлення), то виходить, що предметом оскарження є зміст цього джерела. Якщо «заінтересованим особам» надати право оскаржувати початок досудового розслідування, то вони опонуватимуть заявникові, а не слідчому чи прокуророві, оскільки роль останніх зводиться лише до кримінально-правової оцінки відомостей, викладених у заяві (повідомленні), і внесення їх до ЄРДР без поповнення новими даними.

Відтак у судовому засіданні з розгляду скарги на початок досудового розслідування буде відсутній предмет спору сторін: скаржника (заінтересованої особи) і представника сторони обвинувачення. За КПК 1960 р. кримінальну справу можна було порушити лише за наявності *достатніх підстав*, а оскаржувалася їх недостатність. Наразі ж у КПК мова йде про обставини, що можуть лише *свідчити про вчинення кримінального правопорушення*. Пізнавальна «вага» підстав до порушення справи за КПК 1960 р. і до початку досудового розслідування за КПК 2012 р. є різною. «Новим» КПК впроваджена презумпція вчинення діяння, про яке йдеться у заяві як про кримінальне правопорушення, а не презумпція кримінального переслідування особи, на яку у ній вказано. Тому досудове розслідування завжди розпочинається за фактом, а не щодо особи. Для початку ж процесуальної діяльності за фактом достатньо ймовірності вчинення кримінального правопорушення. Ймовірність може бути невеликого ступеня. Вимога ще на початку кримінальної процесуальної діяльності мати «достатні дані», які б свідчили про вчинення кримінального правопорушення, по-перше, є нездійсненою з причин відсутності адекватних пізнавальних засобів діяльності; по-друге, сприяє відмові від початку досудового розслідування у разі недостатності даних без належної перевірки у перебігу розслідування фактів, наведених у первинному джерелі відомостей про діяння.

6. О. Баганець правильно вважає, що право на судовий захист є одним із конституційних прав. Він пише, що з огляду на правові норми, закладені в КПК України 2012 р., які унеможливають розгляд судом на стадії досудового розслідування скарг на рішення слідчого та прокурора про початок кримінального провадження, обмежується право людини на судовий захист, закріплене ч. 3 ст. 8, частинами 1, 2 ст. 55 Конституції України, та порушуються вимоги статей 3, 21, ч. 2 ст. 22, ч. 1 ст. 64 Конституції України, тобто є фактично неконституційними. Автор посилається на Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011, у якому зазначено, що утвердження правової держави відповідно до приписів ст. 1, ч. 3 ст. 8, ст. 55 Основного Закону України полягає, зокрема, у гарантуванні кожному *судового захисту прав і свобод*, а також у запровадженні механізму такого захисту. При цьому Конституційний Суд України у своїх рішеннях послідовно підкреслював значущість положень ст. 55 Конституції України щодо захисту кожним у судовому порядку своїх прав і свобод від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності органів влади, посадових і службових осіб, а також стосовно *неможливості відмови у правосудді* (п. 1 резолютивної частини Рішення від 25 листопада 1997 р. № 6-зп, п. 1 резолютивної частини Рішення від 25 грудня 1997 р. № 9-зп)¹. На підставі правової позиції Конституційного Суду України О. Баганець робить такий висновок: «...виходячи із положень чинного КПК, досудове розслідування починається *автоматично* з моменту внесення слідчим або прокурором відповідних даних про отриману заяву чи повідомлення про злочин до Єдиного реєстру досудових проваджень, що фактично призведе до того, що зацікавлені особи позбавлені можливості в судовому порядку оскаржити законність та обґрунтованість такого *рішення* (курсив наш. – Л. Л.)»².

¹ Баганець О. Щодо необхідності внесення змін і доповнень в КПК України 2012 року в частині порядку початку досудового розслідування [Електронний ресурс] / О. Баганець. – Режим доступу: <http://www.baganets.com/public/schodoneobh-dnost-vnesennja-zm-n-dopovnen-v-kpk-ukra-ni-2012-roku-v-chastin-porjadku-pochatku-dosudovogo-rozsl-duvannja.html>. – Заголовок з екрана.

² Там само.

По-перше, досудове розслідування дійсно розпочинається в автоматичному (автодинамічному) порядку. Але початок усіх процесуальних дій, якими можуть бути обмежені конституційні права громадян, у такому режимі є неприпустимим. Так, не можна «автоматично», без рішення слідчого судді провести обшук у житлі чи іншому володінні особи чи взяти особу під варту.

По-друге, внесення слідчим і прокурором відомостей до ЄРДР не є рішенням про початок досудового розслідування. Вони, як зазначалося вище, лише констатують, що у первинному джерелі відомостей про діяння є обставини, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення та «автоматично» вносять відомості до ЄРДР. Реєстрація відомостей відбувається не внаслідок підведення підсумків кримінальної процесуальної діяльності (вона на цей момент ще не розпочалася), а з метою розпочати таку діяльність у формі досудового слідства чи дізнання.

По-третє, ані перше, ані друге не обмежує прав особи на судовий захист і на доступ її до правосуддя. На момент початку досудового розслідування особу немає від чого захищати, бо щодо неї не здійснюють кримінального переслідування. Що ж стосується доступу до правосуддя, то в результаті оскарження початку досудового розслідування якраз і відбувається перешкоджання доступу до правосуддя, оскільки результатом розгляду скарги може стати припинення діяльності сторони обвинувачення, на яку ст. 25 КПК покладено обов'язок ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Виконання слідчим і прокурором зазначеного обов'язку сприяє доступу до правосуддя, яке відбувається в умовах широкої дії засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів.

Доступу до правосуддя перешкоджає не активна діяльність сторони обвинувачення зі з'ясування обставин кримінального правопорушення, про яке повідомлено, а навпаки, бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про його вчинення. З цієї причини законодавець надав заінтересованим особам право оскаржувати таку бездіяльність ще на досудовому провадженні (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК).

Дослідження, здійснене у межах цієї статті, дозволяє зробити такі **висновки**: 1) оскарження початку досудового розслідування не є ефективним засобом забезпечення прав його учасників, а в окремих випадках може ставати на заваді цьому; 2) врегулювання оскарження початку розслідування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві є недоцільним.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Тема визначення впливу оскарження початку досудового розслідування на забезпечення прав його учасників є доволі об'ємною. Тому для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими напрямками: 1) з'ясування співвідношення питань оскарження початку досудового розслідування і бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про його вчинення; 2) визначення прав учасників досудового розслідування, які можуть бути захищені у разі запровадження у КПК норм, що визначатимуть підстави і порядок оскарження початку розслідування.

В статтє исследован актуальний для теории и практики вопрос о целесообразности обжалования начала досудебного расследования с точки зрения влияния на обеспечение прав его участников.

An important issue for the theory and practice of advisability to appeal the prejudicial inquiry launch from the perspective of the influence on ensuring the rights of its participants is studied in the article.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 12 від 8 вересня 2014 р.).

УДК 343.8

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

МІЖНАРОДНІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ І ПОТРЕБ ЗАСУДЖЕНИХ: ЩОДО ЇХ РОЛІ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Статтю присвячено висвітленню існуючих у міжнародній практиці методик оцінки ризиків і потреб засуджених. Автор розглядає прогресивні методики та узагальнює застереження щодо їх упровадження.

Ключові слова: ризики, потреби, засуджений, рецидив, кримінальні покарання, позбавлення волі, виконання покарань.

Постановка проблеми. Від процесу виконання кримінальних покарань традиційно очікується створення таких умов, що полегшують виправлення і ресоціалізацію засуджених. Саме тому на перший план при роботі із засудженими має виступати не каральна сторона позбавлення волі, а запровадження адекватного рівня нагляду у поєднанні з необхідними соціально-виховними та психологічними заходами. У переважній більшості країн критерієм необхідного рівня нагляду виступає показник ризику вчинення нового злочину, який визначається у процесі так званого кейс-менеджменту. Останній являє собою динамічний, добро скоординований, цілеспрямований та гнучкий оціночний підхід, який включає весь комплекс послуг, що можуть спрямовуватись на задоволення потреб засуджених у реабілітації та ресоціалізації. Кейс-менеджмент є керівництвом для втручання, покликаний зменшити ризик повторних злочинів та забезпечити якісне піклування про засудженого шляхом послідовного планування, здій-

снення та припинення надання послуг у межах вироку¹. З цією метою у багатьох країнах розроблені та доволі успішно використовуються різноманітні інструменти оцінки ступеня ризику (ймовірності) вчинення нового злочину особами, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також тими, що відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі і повернулися в суспільство. В Україні подібні методики на загальнодержавному рівні не застосовувались, хоча їх окремі елементи впроваджувались на рівні експериментів в окремих органах виконання покарань². Натомість розробка інструментарію для оцінки ризиків та потреб осіб, які вчинили злочини, міститься й у міжнародних документах, приміром, Рекомендації СМ/Рес (2010) 1 Комітету міністрів державам-членам про Правила Ради Європи щодо пробації (прийнята Комітетом міністрів 20 січня 2010 р. на 105 засіданні заступників міністрів)³.

Враховуючи орієнтування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) на запозичення прогресивних європейських підходів до роботи із засудженими⁴, в тому числі й намагання ініціювати розробку системи оцінки ризиків і потреб правопорушників⁵, доцільним є аналіз наявних у теорії та практиці

¹ Andrews D. A. Bonta J. Hoge R. D. *Criminal Justice and Behavior*. Ottawa, 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bcotn.org/subcommittees/cscst/rehabilitation_and_reintegration_of_offenders.pdf. – Заголовок з екрана.

² Прокопенко Н. М. Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників : методичні матеріали / Н. М. Прокопенко ; авт.-упоряд. : А. О. Горова, Н. М. Прокопенко, Д. В. Ягунов. – К. : Укр. центр порозуміння – Міжнар. фонд «Відродження», 2007. – 64 с.

³ Рекомендації СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи щодо пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Prisons_recommendations_ru.pdf. – Заголовок з екрана.

⁴ Про реалізацію компонента «Впровадження в Україні елементів служби пробації» у рамках спільного проекту «Підтримка в'язничної реформи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/659058;jsessionid=3D12BA9A2D42A7DFB9BC513903AFDA75>. – Заголовок з екрана.

⁵ Допомога в оцінці ризиків та потреб умовно засуджених на Харківщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/kha/uk/publish/article/86524>. – Заголовок з екрана.

інших країн основних інструментів такого характеру, оскільки саме так можна уникнути проблем при їх запровадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливі шляхи вдосконалення та покращення роботи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) ставали предметом дослідження таких науковців, як А. Х. Степанюк, Д. В. Ягунов, О. Г. Колб, А. П. Гель, К. А. Автухов, М. П. Черненко. Однак переважна більшість їх пропозицій та висновків не має цілісного та системного характеру та стосується проблем удосконалення порядку виконання лише окремих видів кримінальних покарань.

Формулювання цілей статті. Метою статті є загальна характеристика основних існуючих у міжнародній практиці методик оцінки ризиків і потреб засуджених, виділення складних моментів їх практичного впровадження та можливості запозичення до національної системи виконання кримінальних покарань.

Виклад основного матеріалу. Інструменти оцінки ризиків були вперше впроваджені у Канаді ще у 1977 р. після введення в кримінальне законодавство поняття «небезпечний злочинець» і виникнення необхідності виділення таких осіб із загальної маси злочинців. Із того часу оцінки ризиків проводяться при вирішенні багатьох питань – починаючи від розподілу до колонії і закінчуючи поданням заяви на умовно-дострокове звільнення.

Найбільш поширені інструменти оцінки ризику:

SONAR – застосовується для оцінки сексуальних злочинців і полягає в рейтинговій оцінці виключно динамічних потреб, які поділяються на «стабільні» і «гострі». Включає в себе 9 основних критеріїв, що належать до стабільних рис: 1) сексуальна саморегуляція; 2) загальна саморегуляція; 3) сексуальна ненормативна перевага; 4) можливість нормальної сексуальної поведінки; 5) прояви «сексуальної образи»; гострих рис: 1) доступ до жертв; 2) гнів; 3) ворожість; 4) зловживання алкоголем та наркотиками;

PCL-R – використовуються для оцінки розладів особистості дорослих. Включає 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 (немає) до 2 (важкий ступінь) і дозволяє набрати в загальному підсумку максимум 40 балів. В ідеалі вимагає записів, файлів, репортажів, інтерв'ю та анкетування від різних джерел (поліція, суди, пробація, установи виконання покарань);

HCR-20 – призначений для вимірювання ризику насильства серед психічно нестійких правопорушників, але однаково добре працює з нементально-нестійкими правопорушниками. Включає в себе три субшкали: «історичні чинники» (10 одиниць), клінічні фактори (5 одиниць) та фактори управління ризиками (предмети), що складаються з 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 до 2;

LSI-R – найбільш повний і популярний інструмент для оцінки ризику правопорушника в будь-якій точці світу. Оцінка проводиться на основі широкого спектра критеріїв – восьми різних категорій (популярна напівжартівлива назва «Біг-8»): 1) асоціальні відносини; 2) асоціальні думки, пізнання і способи мислення; 3) антисоціальність особистості, нарцисизм і подібні риси; 4) антисоціальна історія; 5) зайнятість; 6) сім'я; 7) форми відпочинку і дозвілля, зловживання психоактивними речовинами; 8) асоціальні однолітки або кримінальні партнери;

SAVRY – структурована оцінка ризику насильства серед молоді. Включає 24 основні та 6 контрольних (усього 30 елементів). Поділяється на 4 секції: історико-клінічні, соціально-контекстні і захисні. Історична частина: насильство в минулому; насильство в сім'ї; жорстоке поводження в дитинстві; бідність; школа і досягнення. Клінічна: імпульсивність, гнів, співчуття і т. п. Соціально-контекстна: можливості, вплив батьків, стосунки з однолітками і т. п. Захисна включає ті позитивні фактори, які безпосередньо опосередковує вплив негативних факторів, таких як просоціальна діяльність, соціальна підтримка;

CAPA – інструмент оцінки ризику насильства в сім'ї. Включає в себе 20 пунктів, половина з яких стосується загальних характеристик особи, а інші покликані фіксувати факти сімейного насильства;

CRS – використовується виключно в тюремній класифікації, призначеній для оцінки ступеня загрози правопорушника для співробітників виправних установ під час виконання вироку. Включає три напрями: інституційне регулювання (попередні порушення, поведінку у в'язниці, зловживання наркотиками і вік на момент винесення вироку), громадська безпека (кількість судимостей, тяж-

кість злочинів, підстави попереднього звільнення, поведінка на волі), а також ризик втечі;

STATIC-99 – використовується для сексуальних злочинців і містить лише 10 елементів, що дозволяють вимірювати анамнез сексуальних злочинів, тип жертви і кілька умов для будь-якого злочину. Використовується в основному для довгострокового прогнозу рецидиву злочинів.

Потрібно звернути увагу, що багато із зазначених методик доступні в електронному варіанті. Будь-який бажаючий у режимі онлайн може відповісти на поставлені запитання і дізнатися власний ризик учинення злочину. Це розглядається як один із методів індивідуальної профілактики.

Оцінка ризику для використання в судах

В Україні оцінку ризиків і потреб засуджених пропонується покласти в основу так званої досудової доповіді, що отримала й другу назву – досудова пробація. 10 жовтня 2013 р. на засіданні Верховної Ради України було ухвалено рішення про прийняття за основу Закону України «Про пробацію» (№ 1197-1), розробленого на виконання Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2012 р. № 187, та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631. Зазначений законопроект був розроблений робочою групою при Міністерстві юстиції України, в якій брали безпосередню участь працівники Державної пенітенціарної служби України. Проект Закону ставить за мету впровадження в Україні пробації як системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до осіб, які притягаються або яких притягнуто до кримінальної відповідальності.

Саме цей законопроект і передбачає створення досудової пробації – забезпечення суду інформацією, що характеризує особу, яка притягається до кримінальної відповідальності. Планується, що така інформація використовуватиметься для прийняття рішення про

міру відповідальності особи, з огляду на що її і назвали «досудова доповідь». Окрім того, досудова доповідь міститиме оцінку ризиків щодо можливості вчинення повторного кримінального правопорушення та висновок щодо можливості виправлення без обмеження або позбавлення волі¹.

В інших країнах оцінка ризику для використання в судах (досудова доповідь) також набирає популярності, хоча її ефективність (у тому числі й ефективність впливу на присяжних) досі обговорюється. При складанні такої досудової доповіді слід дотримуватися чотирьох керівних принципів:

- доповідь має складати виключно експерт;
- доповідь повинна мати інтелектуальне або доказове значення для судового рішення;
- доповідь має ґрунтуватися на надійних джерелах і доказах;
- доповідь має містити інформацію, що розширює знання суду про злочинця.

У Канаді в ході судового розгляду використовується система оцінки ризиків Огайо (ORAS), що включає в себе Інструмент досудової оцінки (PAT). Зазначений інструмент досудової оцінки (PAT) являє собою шкалу ризиків із 7 пунктів, які встановлюються в довірчій бесіді шляхом стандартизованого інтерв'ю. Він призначений для прогнозування поведінки підсудного, ризик порушення досудового випробувального терміну і вчинення нового злочину. Оцінка проводиться за трьома напрямками: а) кримінальна історія; б) зайнятість і життєва стабільність; в) вживання наркотиків. Заповнюється анкета протягом 10–15 хвилин. Деякі питання під час інтерв'ю повинні бути перевірені за допомогою офіційних документів (тобто кримінальні провадження, запити тощо). За підсумками інтерв'ю розрізняють низький, середній і високий ризики вчинення нових злочинів.

Досудова оцінка призначена для використання в комплексі з іншими методиками та даними про особу. Її результати кладуться в основу подальшої роботи із засудженим, у тому числі й при підготовці його до звільнення. У Великій Британії застосовується

¹ Проект Закону України «Про пробачію» [Електронний ресурс] : ухвал. Верхов. Радою України у першому читанні. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/692356>. – Заголовок з екрана.

єдина стандартизована Міністерством юстиції система оцінки ризиків та потреб. Слід зазначити, що саме досвід цієї країни і впроваджується в Україні стосовно повнолітніх засуджених (для неповнолітніх у «пілотних» проектах апробуються канадські методики). Метою такої оцінки є: встановлення ймовірності повторного вчинення злочину; ідентифікація і класифікація соціальних і особистих проблем людини, що мають відношення до злочину; оцінка ризику серйозної шкоди, ризику стосовно індивіда та інших ризиків; ідентифікація факторів, які зменшать ризик шкоди від злочинця; висвітлення проблем, які потрібно вирішити у роботі зі злочинцем; визначення потреб для їх подальшої оцінки фахівцем; визначення змін протягом періоду спостереження/покарання. Фахівці й учені виділили сім основних факторів, що впливають на вчинення повторних злочинів: житло (його відсутність), освіта (її відсутність), залежності, фізичне і розумове здоров'я, позитивне оточення (його відсутність), фінанси (зобов'язання, борги), поведінка і мислення. Для жінок додатковими показниками вважаються: побутове насильство, зайняття проституцією та торгівлею людьми. У складних випадках експерти рекомендують застосовувати розширену систему оцінки, що складається з 12 потенційно актуальних чинників:

- 1) проблеми із житлом;
- 2) сімейні та особисті стосунки;
- 3) освіта, навчання та працевлаштування;
- 4) місцевість проживання;
- 5) спосіб життя;
- 6) зловживання небезпечними речовинами;
- 7) фізичне здоров'я;
- 8) стан емоційного і психічного здоров'я;
- 9) сприйняття себе та інших;
- 10) мислення та поведінка;
- 11) ставлення до правопорушень;
- 12) мотивація до змін.

Саме над усуненням негативних факторів і працюють менеджери пробації, а також співробітники в'язниць. Але виявлення високого ступеня ризику аж ніяк не означає, що особа буде більш обмеженою у правах або можливостях, навпаки, для таких засуджених

коло можливостей буде максимально збільшеним. Цікаво, що високий ступінь ризику вчинення нового злочину не вважається підставою для відмови у достроковому звільненні із в'язниці. Це стане лише орієнтиром для визначення напрямів роботи з особою на волі, оскільки практично всі засуджені, звільнені із в'язниць, показують високий і дуже високий ступінь ризику вчинення повторного злочину.

Висновок: Аналіз усіх існуючих на теперішній час методик оцінки ризиків та потреб правопорушників дозволяє стверджувати, що:

- жодна з них не є універсальною і такою, що забезпечує гарантований результат;
- отримані результати підлягають перевірці за допомогою використання різних джерел інформації;
- усі інструменти базуються на визначенні причин і умов вчинення злочинів стосовно конкретного злочинця, оскільки вплив саме на них і робить можливим зниження ризику рецидиву;
- для кожної країни методика оцінки ризиків повинна враховувати національні особливості, в тому числі й у сфері кримінального судочинства та виконання покарань.

Статья посвящена существующим в международной практике методикам оценки рисков и потребностей осужденных. Автор рассматривает прогрессивные методики и обобщает предостережения по их внедрению.

The article is devoted to existing in international practice methodologies of estimation of risks and necessities convict. An author examines progressive methodologies and summarizes warning on their introduction.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташица НАПрН України (протокол № 14 від 20 жовтня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк.

УДК 342.2/.7:179.7

В. І. Цимбалюк, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування, м. Рівне

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕВТАНАЗІЮ

У статті подано кримінально-правову оцінку евтаназії. Виділено підстави віднесення евтаназії до привілейованого складу злочину, а саме позбавлення життя невиліковно хворої людини з мотивів жалю. Особлива увага приділяється вивченню досвіду криміналізації евтаназії у зарубіжних країнах.

Ключові слова: евтаназія, кримінальне право, мотив жалю, згода на завдання шкоди.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема евтаназії є однією з найбільш актуальних і невирішених проблем сучасності. Неоднозначні погляди на це питання викликали його суперечливу юридичну оцінку, що відображається у різному нормативному закріпленні евтаназії. Особливо загострилася ця проблема в останні десятиліття, коли європейські країни, зокрема Німеччина, Італія, Франція, почали активно розробляти законопроекти, що легалізують пасивну евтаназію. В Україні це заборонено законом і кваліфікується як умисне вбивство, що не може не викликати заперечень.

Метою статті є дослідження окремих аспектів кримінальної відповідальності за евтаназію, вивчення зарубіжного досвіду з метою обґрунтування необхідності виділення евтаназії в окремий привілейований склад злочину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням евтаназії присвячено досить багато праць. Зокрема, до цієї теми звергалися такі радянські та вітчизняні науковці, як В. Акопов, В. Астахова, С. Бородін, Т. Добко, О. Олейнік, Ю. Сергєєв, В. Куц, Н. Крилова та ін. Однак низка питань кримінальної відповідальності за вчинення цього виду вбивства залишається дискусійною.

Виклад основних положень. Загалом під евтаназією розуміють «легку» смерть, тобто будь-яку дію або бездіяльність, що призво-

дить до смерті та має за мету усунення болю та страждань невиліковно хворих людей на їх прохання. Розрізняють евтаназію активну і пасивну. При активній евтаназії смерть невиліковно хворій особі заподіюється з метою припинення її страждань лікарем шляхом введення цій особі лікарських засобів у надмірній дозі чи інших засобів або вчинення інших дій, що призводить до настання смерті такої особи. Тому цей вид евтаназії називають іноді «методом наповнення шприца»¹.

Активна евтаназія може проявлятися у таких формах:

1) «вбивство з милосердя». Вона має місце у тих випадках, коли лікар бачить страждання безнадійно хворої особи, але не може їх усунути. Він вводить їй надмірну дозу знеболюючого препарату, в результаті чого настає бажана смерть;

2) «самогубство, асистоване лікарем». Вона має місце, коли лікар лише допомагає невиліковно хворій особі припинити життя;

3) «власне активна евтаназія». Така евтаназія може мати місце й без допомоги лікаря. Пацієнт сам вимикає прилад, унаслідок чого настає легка та безболісна смерть. Пацієнт начебто сам накладає на себе руки².

Пасивна евтаназія зводиться до припинення медичної допомоги невиліковно хворому з метою позбавлення його страждань, що призводить до смерті такої особи. Тому цей вид евтаназії іноді називають «методом відкладеного шприца».

У правових доктринах сучасності немає єдиного погляду на питання евтаназії. Такі вчені, як С. Стеценко, Н. Козлова, А. Зябров, виступають категорично проти легалізації евтаназії, стверджуючи, що це може призвести до численних зловживань. Інші (В. Глушков, Н. Мінеллі) обґрунтовують, що право на евтаназію залежить від волі людини, яка сама здатна вирішувати питання, що стосуються її життя і здоров'я, а також пов'язують це з правом особи на самовизначення. Ще одна група авторів (Г. Романовський, М. Малєйна, М. Малєїн) стверджують, що право на смерть логічно впливає з права на життя і є його складовою.

¹ Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии / О. Олейник // Юрид. практика. – 2001. – № 48. – 28 нояб. – С. 15.

² Там само. – С. 15.

Такі суперечливі погляди породили неоднозначну юридичну оцінку цього явища, що знайшло відображення в законодавстві різних країн. Так, наразі добровільна евтаназія легалізована в Нідерландах, Люксембурзі, низці штатів США. Відповідно до бельгійського законодавства дозволена навіть дитяча евтаназія. Зокрема, якщо дитина хворіє на невиліковну хворобу та страждає від болю, їй можна зробити процедуру евтаназії. При цьому немає ніяких вікових обмежень.

Законодавство України містить норми, відповідно до яких заборонено будь-яку форму евтаназії. Стаття 52 Основ законодавства про охорону здоров'я України передбачає, що медичні працівники зобов'язані надавати допомогу у повному обсязі хворому, який перебуває у критичному для життя стані. Пункт 2 ст. 52 забороняє пасивну евтаназію, а п. 3 ст. 52 забороняє й активну евтаназію, де зазначається, що медичним працівникам «забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань»¹. Заборона евтаназії також передбачена ч. 4 ст. 281 ЦК України, де зазначається, що задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя забороняється².

Як зазначає Н. Болотіна, це пов'язано з тим, що з погляду сучасного розвитку українського суспільства впровадження евтаназії як форми впливу, нехай навіть і щодо безнадійних хворих, не має під собою достатнього підґрунтя, оскільки неможливо належним чином визначити правомірність здійснення евтаназії та ймовірність зловживань з боку медичного персоналу. До того ж необхідно враховувати і неадекватну оцінку того, що відбувається, хворими, які перебувають у вкрай важкому стані. Медичні технології дозволяють зараз активно боротися з патологічними станами, лікування яких ще 10–15 років тому було досить проблематичним³. Ми повністю погоджуємося з думкою вченого і вважаємо, що евтаназія ні в якому

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : від 19 листоп. 1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №4. – С. 26.

² Цивільний кодекс України : від 10 січ. 2002 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – №40–44. – Ст. 356.

³ Медичне право України : зб. нормат.-прав. актів / упоряд. і наук. ред. Н. Б. Болотіна. – К. : Ін Юре, 2001. – С. 211.

разі не повинна бути легалізована в Україні, оскільки у наших правових реаліях це може призвести до того, що велика кількість убивств буде замаскована під евтаназію.

Норми про заборону евтаназії містяться і в законодавстві інших держав. Так, статті щодо відповідальності за евтаназію вперше були включені до кримінальних кодексів Азербайджану та Грузії. Відповідно до ст. 135 КК Азербайджанської Республіки 1999 р. кримінально караною є евтаназія, тобто задоволення прохання хворого про прискорення його смерті будь-якими способами чи діями або переривання штучних засобів щодо підтримання життєдіяльності. Кримінальний кодекс Грузії містить склад злочину «Вбивство на прохання жертви» (ст. 110), яким передбачається вбивство за наполегливим проханням відповідно до доброї волі, вчинене з метою звільнення особи, що вмирає, від сильного фізичного болю¹.

Теоретики кримінального права та практики однозначно стверджують, що згода іншої людини на завдання їй шкоди чи позбавлення такої людини життя на її прохання загалом не усуває протиправності такого діяння та його суспільної небезпечності, тим більше не звільняє суб'єкта, який це вчинить, від кримінальної відповідальності.

Щодо питання про право людини на смерть як підставу для евтаназії, що активно обговорюється деякими вченими, то необхідно вказати, що подальша реалізація цього права як наполягання хворого на виконанні свого бажання призведе до фактичного визнання правомірності вбивства. Якщо право на життя – природне право кожної людини, то право на смерть – далеко не безперечна категорія².

Однак виникає питання щодо правильної кваліфікації евтаназії. Так, при активній евтаназії у виді «вбивства з милосердя» дії винного є умисними, а тому за наявності всіх інших ознак складу злочину вчинене належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 115 КК України, а за умови, що наявні кваліфікуючі обставини, – за ч. 2 ст. 115 КК України.

¹ Крылова Н. Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект / Н. Е. Крылова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 2. – С. 17–36.

² Медичне право України : зб. нормат.-прав. актів / упоряд. і наук. ред. Н. Б. Болотіна. – К. : Ін Юре, 2001. – С. 213.

Якщо мова йде про «самогубство, що асистується медичним працівником (іншим суб'єктом)», та самогубство без участі медичного працівника (іншого суб'єкта) як видів евтаназії, то, коли ці особи надають хворому необхідні засоби, підстав для кримінальної відповідальності медичного працівника (інших суб'єктів) немає. У таких випадках медичний працівник (інша особа) є пособником самогубства, яке не є злочином згідно з чинним кримінальним законодавством. Так, згідно зі ст. 115 КК Швейцарії надання допомоги в акті самогубства, якщо це не переслідує особистих корисних цілей, не заборонено. У цій країні у такий спосіб ідуть із життя понад 100 осіб на рік.

Із тією самою метою сюди приїжджають іноземці (відомості про їх кількість не розголошуються), оскільки це єдина країна в Європі та світі, де евтаназія не заборонена навіть стосовно іноземних осіб. За наявності медичного висновку про те, що хвороба є невиліковною і призведе до смерті пацієнта, видається рецепт на придбання відповідного лікарського засобу. Після цього невиліковно хвора особа звертається до спеціалізованого закладу, який допомагає їй здійснити самогубство¹.

Якщо говорити про «пасивну евтаназію», то в юридичній літературі висловлена думка про можливість кваліфікації бездіяльності винного у таких випадках, як ненадання допомоги хворому (статті 136 і 139 КК України)².

На нашу думку, евтаназію слід виділити в окремий привілейований склад злочину, встановивши за нього кримінальну відповідальність, що буде відповідати характеру та ступеню його суспільної небезпечності. Слід визнати, що за низкою ознак евтаназія тожджна умисному вбивству. Зокрема, вони мають спільний об'єкт – життя іншої людини, об'єктивну сторону – протиправна дія або бездіяльність, суспільно небезпечний наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого та причинний зв'язок між діями і наслідками, суб'єктивна сторона – вина у формі умислу.

¹ Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя / В. Ворона // Право України. – 2010. – № 5. – С. 200–201.

² Леонтьев О. В. Нарушения норм уголовного права в медицине : практическое руководство / О. В. Леонтьев. – СПб. : СпецЛит, 2002. – С. 17.

Натомість аргументами, що свідчать на користь виділення евтаназії в окремий кваліфікований склад злочину, є такі ознаки, які відрізняють його від умисного вбивства. Наведемо ці ознаки.

1. Суб'єкт евтаназії є спеціальним (медичний працівник), у той час як суб'єкт умисного вбивства – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Якщо ж таку дію (бездіяльність) вчиняють інші особи, наприклад, родичі, то такі випадки слід розглядати не з позиції евтаназії, а з позиції більш широкого поняття – згоди потерпілого на завдання шкоди.

Розуміємо, що таким медичним працівником має бути лікар, який спостерігав невиліковно хворого протягом тривалого періоду та детально дослідив стан здоров'я пацієнта, у зв'язку з чим може поставити однозначний діагноз, проаналізувати психологічний стан хворого. Слід врахувати і те, що може виникнути ситуація, коли медичний працівник вчиняє евтаназію з корисливих мотивів. У такому випадку його дії розглядатимуться як умисне вбивство з корисливих мотивів, оскільки вказаний мотив автоматично виключає мотив жалю, і діяння не може бути кваліфіковане як евтаназія.

Поряд із цим потрібно враховувати, що турбота про життя та здоров'я людини, які відповідно до ст. 3 Конституції України є найвищою соціальною цінністю в Україні, – це особливий обов'язок, що покладений на медичних працівників.

2. Потерпілим від евтаназії, на відміну від умисного вбивства, є не будь-яка фізична особа, а безнадійно хвора людина, що переносить сильні фізичні і психічні страждання. Однак критерій невиліковності є поняттям оціночним і його надзвичайно важко визначити, а оскільки медицина завжди була явищем динамічним, то сьогодні можна очікувати зцілення від серйозних хвороб або зменшення страждань хворого. Також науковці стверджують, що евтаназія може зупинити будь-який науковий розвиток.

3. Домінуючою метою є позбавлення людини від страждань, яка сформована стійким почуттям (мотивом) жалю до такої людини. При вбивстві метою є заподіяння смерті іншій людині. У випадку евтаназії бажання вбити поступається бажанню вгамувати почуття жалю до невиліковно хворої людини.

Як зазначає В. Куц, ця мета є суспільно корисною. Тому він пропонує вважати евтаназію не вбивством, а позбавленням життя

іншої людини з мотивів жалю. Не можна прирівнювати вбивство з мотиву, наприклад, помсти до позбавлення життя із жалю до людини, яка страждає від невиліковної хвороби, терпить сильний біль та прохає про припинення страждань. Спричинення смерті виступає у цьому діянні лише крайнім засобом для досягнення відповідної мети – позбавлення від страждань¹. Ми повністю погоджуємося з такою думкою вченого і вважаємо, що мотив жалю повинен бути вирішальним при кваліфікації діяння як евтаназії.

У деяких зарубіжних країнах убивство з мотивів жалю, вчинене на прохання потерпілого, являє собою самостійний привілейований склад умисного спричинення смерті. У таких випадках кримінальне законодавство передбачає більш м'яке покарання порівняно з тим, яке визначається як простий або кваліфікований вид вбивства². І навпаки, у деяких країнах вбивство на прохання потерпілого не являє собою простий чи привілейований вид умисного вбивства, а навпаки, карається ще суворіше. Так, умисне позбавлення життя особи на її прохання є тяжким злочином у Великій Британії, що карається довічним позбавленням волі.

4. Прохання хворого, звернене до лікаря, про припинення життя. При цьому пацієнт має висловлювати добру волю, яка повинна бути чіткою й однозначно вираженою. Прохання має бути наполегливим і неодноразовим. Оскільки пацієнт висловлює бажання померти, тому діяння повинно визнаватися менш тяжким. Однак воно все одно не може бути виправданим.

Кримінальний кодекс Швейцарії містить норму, відповідно до якої пацієнт повинен просити про смерть, оскільки простої згоди, пропозиції або вираження бажання піти із життя з його боку недостатньо. А про наполегливе прохання можна говорити лише в тому випадку, коли потерпілий кілька разів методично повторює своє прохання, адресоване безпосередньо виконавцю.

¹ Куц В. М. Прогалини в законодавчій регламентації відповідальності за деякі види позбавлення життя іншої людини / В. М. Куц // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві : тези і реферати доп., тести повідомл. Міжнар. симпозіум, 12–13 верес. 2008 р. – Л., 2008. – С. 106.

² Крылова Н. Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект / Н. Е. Крылова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 2. – С. 31–32.

У чинному КК Республіки Польща 1997 р. так само встановлена кримінальна відповідальність за здійснення евтаназії при наявності двох обов'язкових умов: 1) прохання потерпілого про позбавлення його життя; 2) наявність у винної особи співчуття до потерпілого¹.

На жаль, складно дати якусь відповідь на запитання про те, наскільки поширені випадки евтаназії в Україні, оскільки ніяких статистичних відомостей не існує. Зустрічаються лише окремі справи в реєстрі судових рішень. До того ж евтаназія є явищем латентним.

Отже, проблема евтаназії є вкрай складною. Її слід визнати самостійним кримінально караним діянням та встановити адекватну кримінальну відповідальність, що відповідає б характеру та ступеню суспільної небезпечності. На нашу думку, мотив жалю, спеціальний суб'єкт, згода потерпілого на завдання йому шкоди та особливий стан потерпілого виступають підставою для віднесення евтаназії до привілейованого складу вбивства.

В статье дана уголовно-правовая оценка эвтаназии. Выделены основания отнесения эвтаназии к привилегированному составу преступления, а именно лишению жизни неизлечимо больного человека по мотивам сострадания. Особое внимание уделяется изучению опыта криминализации эвтаназии в зарубежных государствах.

The article provides criminal and legal assessment of euthanasia. Allocated to base classification euthanasia privileged corpus delicti, namely deprivation of life of terminally ill person on compassionate grounds. Particular attention is paid to the experience of the criminalization of euthanasia in foreign countries.

*Рекомендовано до опублікування на спільному засіданні кафедри теорії та історії держави і права та спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування (протокол № 2 від 25 вересня 2014 р.). Рецензент – доктор юридичних наук **В. І. Кафарський**.*

¹ Крылова Н. Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект / Н. Е. Крылова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 2. – С. 32.

УДК 343.34(477)

Г. С. Крайник, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, м. Харків

КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ ЗА ЇХ ОБ'ЄКТИВНИМИ ОЗНАКАМИ

Статтю присвячено аналізу окремих питань кваліфікації злочинів, що вчиняються у сфері використання технічних систем. Досліджується проблема визначення переліку нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні кримінально-правові норми.

Ключові слова: кваліфікація злочинів, технічні системи, законодавство України про кримінальну відповідальність.

Питання кваліфікації злочинів у кримінальному праві мають надважливе значення. Правильна кваліфікація забезпечує реалізацію принципу законності у кримінальному судочинстві та призначення справедливого покарання (чи звільнення від кримінальної відповідальності та покарання). У свою чергу, помилки у кваліфікації призводять до помилок у призначенні покарання чи вирішення інших питань щодо кримінальної відповідальності й завжди означають порушення конституційних засад законності у судочинстві¹.

Термін «кваліфікація» походить від латинських слів «*qualis*» (якість, який за якістю) та «*facio*» (роблю).

Щодо визначення поняття «кваліфікація злочину» у науці кримінального права немає єдиного підходу. Так, В. О. Навроцький під кваліфікацією злочину розуміє результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду, внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена

¹ Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М. І. Панов, Н. Д. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9. – С. 47.

норма(и) кримінального закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за вчинене, встановлена відповідність між юридично значущими ознаками посягання й ознаками злочину, передбаченими законом, та процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності¹. На думку В. Я. Тація, кваліфікація злочинів – точне встановлення відповідності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного злочину, закріпленого в кримінальному законі. За допомогою кваліфікації надається юридична і соціальна характеристика вчиненого діяння. При кваліфікації у конкретному діянні необхідно встановити ті юридично значущі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що входять до складу конкретно вчиненого злочину. Відсутність хоча б однієї ознаки свідчить про відсутність у діянні особи складу конкретного злочину².

До злочинів у сфері використання технічних систем належать як ті, що передбачені розділами X («Злочини проти безпеки виробництва»), XI («Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту») Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України, так і злочини, передбачені іншими розділами Особливої частини КК України (злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, військові злочини тощо). *Технічна система* – це сукупність елементів і відношень (зв'язків) між ними, які утворюють цілісну структуру об'єкта, що має властивості, які не зводяться до властивостей елементів, і призначена для виконання корисних функцій³. *Використання технічних систем забезпечується технічними та правовими* (у тому числі кримінально-правовими) *нормами*. Призначення технічних норм – визначати порядок та умови виконання різних видів робіт, тоді як правові норми покликані врегулювати їх застосування та установити відповідальність за невиконання або неналежне виконання технічних норм.

¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 44.

² Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 94, 95.

³ Технічна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Технічна_система. – Заголовок з екрана.

У цій статті будуть розглянуті окремі питання кваліфікації злочинів у сфері використання технічних систем.

У системі нормативного регулювання відповідальності за порушення безпеки технічних систем важливу роль відіграють *бланкетні диспозиції* (від франц. *blanc* – білий, чистий аркуш із частково виконаним текстом, а в іншій частині підлягає додатковому заповненню).

Бланкетною є диспозиція, яка, не називаючи конкретних ознак злочину або називаючи тільки частину із них, відсилає для встановлення змісту ознак учиненого діяння до інших нормативних актів, які не є законами про кримінальну відповідальність (інші закони, інструкції, статuti, положення, стандарти, правила, вказівки тощо). Наприклад, бланкетними є диспозиції норм ст. 271 КК України («Порушення вимог законодавства про охорону праці»), ст. 286 КК України («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами») та ін.

Бланкетність, як слушно зауважують М. І. Панов та Н. Д. Квасневська, є характерною не лише для об'єктивних, а й для суб'єктивних ознак складу злочину¹.

Думки науковців суттєво різняться в питанні визначення правової ролі та кола нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні норми. Одні автори вважають, що бланкетна диспозиція використовується тоді, коли треба встановити кримінальну відповідальність за порушення правил, що містять різноманітні приписи, вимоги, заборони, які описано та детально розкрито в інших нормативно-правових актах. Ці акти можуть бути видані до набрання чинності законом про кримінальну відповідальність, що містить бланкетну диспозицію, одночасно з ним або після його видання; вони можуть змінюватися, але кримінально-правова норма, яка має бланкетну диспозицію, при цьому залишається без змін². У статтях 271–275 КК України (розділ X Особливої частини КК України) є посилання не на будь-які конкретні нормативні приписи КК, а на інші нормативні акти, що зна-

¹ Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М. І. Панов, Н. Д. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9. – С. 47.

² Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 44.

ходяться за його межами. Це дозволяє зробити висновок, що диспозиції зазначених норм КК є бланкетними, у зв'язку з чим для їх правильного застосування слід звернутися до інших нормативних актів (правил, інструкцій, стандартів тощо)¹. З приводу зазначеного Ю. А. Пономаренко зауважує, що злочинна поведінка визначається тільки КК України, в той час як нормативні акти, до яких відсилають норми КК із бланкетними диспозиціями, регулюють правомірну поведінку людини у певній сфері суспільних відносин і лише допомагають установити дійсний обсяг злочинної поведінки². А. В. Савченко до джерел кримінального законодавства України відносить окремі некримінальні закони та підзаконні нормативно-правові акти. Бланкетні диспозиції не називають конкретних ознак злочину (чи називають лише частину з них) і відсилають для встановлення їх змісту до інших джерел – некримінальних законів і підзаконних нормативно-правових актів, що розташовані за межами КК України та щодо яких не застосовується кодифікація³.

Інші науковці переконані, що бланкетна диспозиція використовується тоді, коли треба встановити кримінальну відповідальність за порушення правил, що містять різноманітні приписи, вимоги, заборони, які описано та детально розкрито лише в законах, а не в інших нормативно-правових актах і технічних нормах. Так, Н. О. Гуторова вважає, що статті КК України з бланкетними диспозиціями мають містити відсилання не до будь-яких нормативних актів, а тільки до законів, оскільки в іншому випадку це суперечить п. 22 ст. 92 Конституції України і тягне за собою нестабільність кримінального закону⁴.

¹ Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Крайник ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – С. 43, 44.

² Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – С. 47, 48.

³ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Савченко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – С. 80, 81.

⁴ Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Н. О. Гуторова ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – С. 8.

На наш погляд, особливістю застосування бланкетних диспозицій щодо злочинів у сфері використання технічних систем є те, що для встановлення підстав відповідальності за вчинення цих злочинів необхідно звертатися не лише до Конституції України, КК і законів України (у першу чергу), а й до підзаконних нормативних актів, у тому числі норм інших галузей права (наприклад, трудового). Зокрема, ст. 157 Кодексу законів України про працю встановлено, що державні між-галузеві та галузеві нормативні акти про охорону праці – це правила, стандарти, норми, положення, інструкції та інші документи, яким надано чинність правових норм, обов'язкових для виконання¹.

Для встановлення суті порушень у злочинах, пов'язаних із використанням технічних систем, необхідно звертатися не лише до переліку таких робіт, а й до спеціальних галузевих правил, що містять організаційно-правові і технічні вимоги безпечного використання технічних систем, наприклад, виконання робіт із підвищеною небезпекою на тому чи іншому виробництві. Так, у гірничому виробництві це Гірничий Закон України від 6 жовтня 1999 р. № 1127-XIV², Правила безпеки у вугільних шахтах, затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22 березня 2010 р. № 62³ зі змінами, затвердженими наказом МНС України від 7 вересня 2011 р. № 960⁴; у хімічній промисловості – Правила охорони праці для виробництв основної хімічної промисловості, затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22 серпня 2010 р. № 162⁵; у шкiргалан-

¹ Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375.

² Гiрничий Закон України : від 6 жовт. 1999 р. № 1127-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 50. – Ст. 433.

³ Правила безпеки у вугільних шахтах : затв. наказом Держ. ком. України з промисл. безпеки, охорони праці та гірн. нагляду від 22 берез. 2010 р. № 62 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 48. – Ст. 1599.

⁴ Зміни до Правил безпеки у вугільних шахтах : затв. наказом МНС України від 7 верес. 2011 р. № 960 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 78. – Ст. 2889.

⁵ Правила охорони праці для виробництв основної хімічної промисловості : затв. наказом Держ. ком. України з промисл. безпеки, охорони праці та гірн. нагляду від 22 серп. 2010 р. № 162 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 75. – Ст. 2684.

терейних виробництвах – Правила охорони праці при виробництві шкіргалантерейних виробів, затверджені наказом МНС України від 18 червня 2012 р. № 904¹.

У злочинах проти безпеки руху та експлуатації транспорту для встановлення суті порушень необхідно звертатися не лише до Закону України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. № 3353-ХІІ², а й до Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306³.

Як бачимо, при застосуванні бланкетних диспозицій зміст кримінально-правового діяння визначається як законом про кримінальну відповідальність, так й іншими нормативними актами, у тому числі нормами інших галузей права. Але останні не замінюють норми кримінального права. Вони виконують у таких випадках «субсидіарну», конкретизуючу функцію. Вони уточнюють і доповнюють положення кримінального закону. Але і при бланкетній диспозиції норма кримінального закону не змінюється за своєю суттю. Це зумовлено тим, що при порушенні норм інших галузей права завжди присутня «кримінально-правова компонента», наприклад, спеціальні ознаки, вказані в диспозиціях статей КК (суспільно небезпечні наслідки чи спосіб, місце, час, обстановка вчинення злочину). Тим самим законодавець за допомогою використання норм інших галузей лише уточнює в кожному випадку склад кримінального правопорушення, котрий хоча і багато в чому базується на нормах інших галузей права, але не втрачає свого особистого (кримінально-правового) і спеціального змісту й форми⁴.

При **кваліфікації за об'єктом злочину** слід враховувати, що: 1) при конкуренції загальної та спеціальної норм використовується

¹ Правила охорони праці при виробництві шкіргалантерейних виробів : затв. наказом МНС України від 18 черв. 2012 р. № 904 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 58. – Ст. 2350.

² Про дорожній рух : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3353-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 31.

³ Правила дорожнього руху : затв. постановою Каб. Міністрів України від 10 жовт. 2001 р. № 1306 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852.

⁴ Квасневська Н. Д. Проблема кваліфікації злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / Н. Д. Квасневська // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (15 трав. 2008 р.) / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2008. – С. 30.

саме спеціальна норма¹ за наявності всіх елементів та ознак складу злочину (так, при конкуренції ч. 2 ст. 119 КК та ч. 2 ст. 271 КК або при конкуренції ч. 1 ст. 185 КК та ч. 1 ст. 289 КК використовуємо останні як спеціальні); 2) при кваліфікації у рамках одного родового об'єкта слід звертати особливу увагу на безпосередній та додаткові об'єкти (наприклад, при конкуренції ч. 2 ст. 272 та ч. 2 ст. 274 КК слід врахувати, що безпосереднім об'єктом щодо ст. 272 КК є суспільні відносини, що забезпечують безпеку виконання робіт з підвищеною небезпекою; додатковими обов'язковими об'єктами цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я людини²).

Кваліфікація має здійснюватися з належним урахуванням предмета злочину³ та потерпілого від злочину⁴, при цьому ці ознаки належать до ознак об'єкта злочину⁵.

¹ Особливості кваліфікації спеціальних норм розглядалися у літературі. Див.: Бурчак Ф. Г. Кваліфікація преступлений / Ф. Г. Бурчак. – Киев : Политиздат Украины, 1985. – 120 с.; Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения : монографія / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Харьков : Консум, 2001. – 160 с.; Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини / Л. П. Брич. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 60 с.; Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – 304 с. та ін.

² Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: монографія / В. І. Борисов, Г. С. Крайник. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 41.

³ Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 184 с.; Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. В. Лашук. – К., 2005. – 20 с.

⁴ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – 208 с.; Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / кол. авт. за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссруд, 2008. – 364 с.

⁵ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – 208 с. – С. 130, 203; Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: монографія / В. І. Борисов, Г. С. Крайник. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 46.

До структури правової норми в Особливій частині КК України (за винятком заохочувальних норм, приміток до статей та норм-дефініцій) належать диспозиція та санкція. Щодо технічних норм, то вони не містять конкретних санкцій за їх порушення.

При *кваліфікації за об'єктивною стороною складу злочину* слід враховувати, що помилки можливі стосовно практично всіх ознак об'єктивної сторони складу злочину: діяння, наслідків, причинного зв'язку між діянням та наслідками, місця, часу, способу, засобів вчинення злочину.

Однією з найпоширеніших помилок у кваліфікації діяння у формі бездіяльності є ігнорування судами *підстав кримінальної відповідальності за бездіяльність*: 1) наявність у особи обов'язку діяти певним чином; 2) наявність у неї об'єктивної можливості діяти належним чином; невиконання зазначених вимог¹. На практиці не викликає труднощів установити обов'язок діяти того чи іншого суб'єкта, проте обов'язок не означає одночасно в особи автоматичної можливості діяти (наприклад, при роботі на кількох поверхах багатьох осіб їх керівник фізично не може бути присутнім скрізь та безупинно контролювати роботу всіх працівників; у шахті майстер не може бути одразу на декількох різних ділянках).

Стосовно *наслідків* як ознак злочинів із матеріальним складом, то тут переважно відсутні помилки у їх установленні, проте помилки у кваліфікації все ще непоодинокі (наприклад, установили, що потерпілому було заподіяно тяжкі тілесні ушкодження і кваліфікували скоєне за ч. 1 ст. 271 КК України, а не за ч. 2 ст. 271 КК України). До цього призводять як певна складність термінології (загроза загибелі людей, шкода здоров'ю потерпілого тощо), так і подекуди неухважність та/або низька правова культура правозастосувачів. Поняття, види наслідків, особливості кваліфікації злочинів із матеріальним складом дослідили Л. М. Демидова², П. С. Берзін³ та інші науковці.

¹ Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Крайник ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – С. 50, 51.

² Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л. М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 752 с.

³ Берзін П. С. Наслідки у складах злочинів у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. / П. С. Берзін. – К. : КТН, 2007. – 392 с.

Суттєве значення має для кваліфікації *правозастосовна практика*, зокрема, постанови Пленуму Верховного Суду України, узагальнення судової практики щодо певних категорій злочинів тощо. Так, у п. 2 постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17 зазначено: «Оскільки більшість статей, якими передбачено відповідальність за злочини й адміністративні правопорушення проти довкілля, є бланкетними, судам слід ретельно з'ясувати, яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо)»¹.

У п. 2 постанови «Про практику застосування судами України законодавства про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 25 грудня 2005 р. № 14 вказано: «При розгляді справ про злочини, відповідальність за які встановлено статтями 286–288 КК України, слід мати на увазі, що диспозиції сформульованих норм – бланкетні. У зв'язку з цим суди повинні ретельно з'ясувати і зазначити у вироках, у чому саме полягали названі у перелічених статтях порушення; норми яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не дотримано; чи є причинний зв'язок між учиненими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками»².

В узагальненні «Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці» наголошено, що «необхідно встановити не лише те, які саме законодавчі та інші нормативно-правові акти порушено, а й визначити вимоги яких статей, пунктів, параграфів

¹ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

² Про практику застосування судами України законодавства про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 25 груд. 2005 р. № 14 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 1. – С. 6–11.

не дотримано обвинуваченим, а також розкрити сутність допущених порушень»¹.

Окрему увагу потрібно приділяти кваліфікації *множинності злочинів (сукупності, повторності та рецидиву злочинів)*². Оскільки з-поміж злочинів у сфері використання технічних систем найбільш поширеним інститутом множинності є сукупність злочинів (переважна кількість злочинів у сфері використання технічних систем вчиняється вперше, є необережними), тому варто пам'ятати про необхідність у багатьох випадках *кваліфікувати скоєне за сукупністю злочинів*, ураховуючи особливості всіх елементів та ознак складу злочину. Наприклад, ч. 2 ст. 249, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК України³.

Отже, підвищену складність процес кваліфікації злочинів має, коли діяння підпадає під ознаки бланкетних норм. За таких умов у цьому процесі з'являється додатковий етап, що полягає у пошуку необхідних норм галузевого законодавства. Для кваліфікації злочинів у сфері використання технічних систем необхідно звертатися *не лише до норм КК України, а й до норм законів та підзаконних актів інших галузей права*⁴.

Труднощі при кваліфікації злочинів у сфері використання технічних систем зумовлені необхідністю точного та повного дослідження *всіх ознак складу злочину*: предмет злочину та потерпілий від злочину – ознаки об'єкта злочину; діяння, наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка,

¹ Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6. – С. 29–31.

² Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины: монография / М. И. Бажанов. – Харьков : Право, 2000. – 128 с.; Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В. С. Батиргареева. – Х. : Право, 2009. – 576 с.

³ Кримінальна справа № 1–7, 2004 р. // Архів Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області.

⁴ Крайник Г. С. Норми кримінального кодексу України з бланкетними диспозиціями у сфері забезпечення використання технічних систем / Г. С. Крайник // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків (м. Харків, 9–10 жовт. 2014 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – С. 309–314. – С. 314.

засоби вчинення злочину – ознаки об'єктивної сторони складу злочину; фізична особа, осудна особа, вік, з якого настає кримінальна відповідальність, та/або ознаки спеціального суб'єкта – ознаки суб'єкта злочину; вина, мотив, мета, емоційний стан – ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. В умисних злочинах також ретельно аналізується можлива *співучасть у злочині* (кваліфікація дій виконавця, організатора, підбурювача, пособника) та *множинність злочинів* (повторність, сукупність, рецидив злочинів).

Статья посвящена анализу отдельных вопросов квалификации преступлений, которые совершаются в сфере использования технических систем. Исследуется проблема определения перечня нормативно-правовых актов, к которым отсылают бланкетные нормы.

In this article the author has analyzed the concept of qualification of crimes, characteristics of the objective elements of crimes in the sphere of technical systems.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 10 жовтня 2014 р.).

Рецензент – кандидат юридичних наук, доцент А. О. Байда.

УДК 343.9

Ю. А. Дорохіна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету, м. Київ

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ БЕЗГОТІВКОВИХ ГРОШЕЙ ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

У статті здійснено аналіз доктринальних підходів науковців щодо розуміння правової природи безготівкових грошей. Визначено, що безготівкові гроші мають змішану, речово-зобов'язальну юридичну природу.

Ключові слова: злочини проти власності, предмет злочину, безготівкові гроші.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відомо, що інститут грошей пройшов тривалий процес становлення, під час якого вони набували різних форм. Безготівкові гроші з'явилися порівняно нещодавно, зробивши такий самий переворот, як і поява паперових грошей, що у минулі століття швидко витіснили монети. Внаслідок бурхливого розвитку комп'ютерної техніки незабаром безготівкові гроші зовсім можуть замінити готівку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження вказаної проблематики, своєчасність звернення до якої зумовлена зростанням кількості злочинних посягань на гроші у безготівковій формі, зробили такі науковці, як Н. О. Антонюк, О. І. Бойцов, М. П. Бікмурзін, Н. В. Вишнякова, Б. В. Волженкін, Н. О. Лопашенко, П. В. Олійник, О. В. Хабаров, В. В. Хилюта, А. Ю. Швець та ін. При цьому єдиного розуміння поняття «безготівкові гроші» не існує, а до питань, які не дістали однозначного вирішення у кримінально-правовій науці та які суперечливо вирішуються на практиці, належить, зокрема, кримінально-правова оцінка незаконного заволодіння безготівковими грошима.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є критичний аналіз здобутків попередніх науковців і, відповідно, продовження розробки та узагальнення доктринальних під-

ходів щодо розуміння правової природи безготівкових грошей, з'ясування особливостей безготівкових грошей як предмета злочинів проти власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Установити природу безготівкових грошей намагаються як фінансисти, так і юристи. Аналіз наукових праць дозволяє виокремити три основні концепції (підходи) щодо розуміння правової природи безготівкових грошей: 1) безготівкові гроші – це особлива форма грошей, що має речово-правову природу¹; 2) безготівкові гроші є правом вимоги клієнта до банку, яке має зобов'язальний характер²; 3) безготівкові гроші мають змішану, речово-зобов'язальну природу. Ця концепція об'єднує перший і другий підходи, а її прихильники вказують на те, що безготівкові гроші є зобов'язальним правом, яке конструє фікцію речі, внаслідок чого стає можливим застосовувати до цих прав, вважаючи їх речами, режим речового права³. З одного боку, безготівкові гроші є зобов'язальним правом (правом вимоги) власника рахунку щодо банку; з другого (щодо третіх осіб), вони є засобом розрахунку.

З'ясована неоднозначність правової природи безготівкових грошей не може не ускладнювати вирішення питань кваліфікації незаконного заволодіння такими грошима. У кримінально-правовій літературі з цього питання висловлюються різні точки зору.

Нам імponує підхід, відповідно до якого безготівкові гроші мають змішану, речово-зобов'язальну природу. Вони є фікцією речі, яка має зобов'язальну природу. Для зручності (потреб кваліфікації злочинів) цілком можливо застосовувати до безготівкових грошей режим речового права, визнаючи їх майном. Як відомо, поняття майна, будучи за своєю юридичною природою міжгалузевим, є однією з визначальних цивілістичних категорій. І вирішальне слово у з'ясуванні цього поняття має належати не кримі-

¹ Ефимова Л. Г. Правовые проблемы безналичных денег / Л. Г. Ефимова // Хоз-во и право. – 1997. – №2. – С. 44–49.

² Гражданское право : учебник : в 2 т. – Т. II. – Полутом 2 / отв. ред. Е. А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2000. – С. 534.

³ Скловский К. И. Собственность в гражданском праве / К. И. Скловский. – 5-е изд., перераб. – М., 2010. – С. 59.

налістам, а цивілістам. При цьому із положень ЦК України випливає, що гроші визнаються різновидом майна. Під річчю розуміють предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179), а під майном як особливим об'єктом цивільних прав та обов'язків – окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст. 190). Стаття 192 під назвою «Гроші (грошові кошти)», не диференціюючи останні на готівкові і безготівкові, розміщена у межах гл. 13 «Річ. Майно» розд. III «Об'єкти цивільних прав» чинного ЦК України. Отже, ЦК України однозначно зараховує гроші до майна безвідносно до їх готівкової чи безготівкової форми.

Також у п. 24 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» законодавець закріпив поняття коштів як грошей у національній або іноземній валюті, а вклад (депозит) – як кошти у готівковій або безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» кошти існують у готівковій (формі грошових знаків) або безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Таким чином, закон розуміє вклад як певну суму коштів. Отже, кошти можуть бути предметом злочину в безготівковій формі (зберігатися на банківському рахунку). Безготівкові грошові кошти є документальними та електронними записами на рахунках у банках.

За таких обставин навряд чи заслуговує на підтримку пропозиція М. П. Бікмурзіна безпосередньо у тексті кримінального закону вказати на те, що під майном як предметом злочинів проти власності слід розуміти, зокрема, безготівкові гроші¹. Викладене і так є очевидним з урахуванням наведених положень регулятивного (цивільного) законодавства. Водночас М. П. Бікмурзін слушно вважає, що охоплення поняттям майна безготівкових коштів дозволяє розцінювати злочинні посягання на такі кошти як традицій-

¹ Бікмурзін М. П. Предмет преступления: теоретико-правовий аналіз / М. П. Бікмурзін. – М., 2006. – С. 143, 144, 152.

ні злочини проти власності, а отже, КК не потребує якихось нових заборон, розрахованих на вказані посягання. Погоджуємося із науковцем і в тому, що реальна можливість розпорядитись безготівковими грошима виникає у винного з моменту зарахування грошей на його банківський рахунок, а в певних випадках – уже в момент обманного списання грошей з рахунку законного власника на рахунок третьої особи (повернення боргу, оплата товарів чи послуг тощо).

Як слушно зазначає Н. В. Вишнякова, на підставі розкриття цивільно-правової природи безготівкових грошей можливі два варіанти вирішення питання про ці гроші як предмет злочинів проти власності: 1) визнавати готівкові і безготівкові гроші майном, що належить особі на праві власності; 2) визнавати готівкові гроші речами, а безготівкові – правом вимоги, що входять до складу майна, що належить особі на праві власності. Обидва ці підходи, будучи прийнятними з цивільно-правової точки зору, дозволяють визнавати безготівкові гроші предметом злочинів проти власності¹. До речі, у низці рішень Європейський суд з прав людини роз'яснив, що майном, яке перебуває у власності, можуть бути як речі, так і права, у тому числі права вимоги; безготівкові гроші є майном, що перебуває у власності².

Близькою до висловлювання Н. В. Вишнякової є така позиція. Якщо ігнорувати архаїчну догматику і суворо керуватись текстом кримінального закону, слід виходити з того, що у кримінально-правовій нормі про крадіжку йдеться не лише про речі, а й про будь-яке майно, а отже, і про грошові кошти на рахунок як об'єкт зобов'язальних прав і права на майно³. Про безготівкові гроші як різновид майна, що належить власнику банківського рахунку, від-

¹ Вишнякова Н. В. Объект и предмет преступлений против собственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. В. Вишнякова. – Омск, 2003. – С. 14.

² Тарасов А. А. Безналичные денежные средства как предмет хищений в сфере финансовой деятельности воинских частей [Электронный ресурс] / А. А. Тарасов. – Режим доступа: <http://www.zonazakona.ru/law/comments/334..>

³ Отзыв о проекте Федерального закона о внесении в УК РФ дополнений и изменений, касающихся уголовной ответственности за мошенничество [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.iuaj.net/node/1169>. – Заголовок з екрана.

повідно, про предмет злочинів проти власності йдеться у працях й інших дослідників¹.

У юридичній літературі висловлюється думка про те, що «при вирішенні питання про визнання предметом злочину безготівкових коштів слід зважати на те, що йдеться, по суті, про заволодіння майновими правами зобов'язального характеру (правом на майно), оскільки поняття «власник рахунку» та «грошові кошти на банківському рахунку» – умовні, адже і банківський рахунок, і безготівкові кошти на ньому є категоріями зобов'язально-правового характеру. Банк, отримувач цих коштів, наприклад, від вкладників, стає їх власником, а у вкладника з'являється на ці кошти право вимоги. Отже, заволодіваючи коштами банку, злочинці посягають на майно банку, якому і завдають шкоди»².

Показовими у зв'язку з цим є міркування Н. О. Антонюк, яка зазначає, що безготівкові гроші є юридичною фікцією, зобов'язанням, що показує рух грошей і полягає в обов'язку банку виплатити гроші певному клієнту (перерахувати їх); кримінально-правова охорона безготівкових грошей повинна бути тотожною кримінально-правовій охороні готівкових грошей як різновиду речей³. Чимало інших науковців⁴ є прибічниками подібної позиції, яку є підстави визнавати компромісною. Стверджується, що гроші завжди залишаються грошима, а безготівковість – лише форма їх існування.

Судова практика на сьогодні кваліфікує злочини, предметом яких є безготівкові гроші, як безоплатне вилучення безготівкових грошей, які є чужим майном.

¹ Лопашенко Н. А. Преступления против собственности: теоретико-прикладное исследование / Н. А. Лопашенко. – М. : Лекс Эст, 2005. – С. 174; Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення : монографія / П. В. Олійник. – Х. : Право, 2011. – С. 91.

² Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків / В. О. Фінагеев, С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – 79 с.

³ Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посіб. / Н. О. Антонюк. – Л., 2012. – С. 131–134.

⁴ Бойцов А. И. Преступления против собственности / А. И. Бойцов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 175–176; Хилюта В. В. Безналичные денежные средства как предмет хищения / В. В. Хилюта // АНО «Юрид. программы». – М., 2009. – С. 76–80.

Так, за ч. 2 ст. 190 і ч. 3 ст. 190 КК кваліфікував Київський районний суд м. Харкова дії гр-на С., який, маючи умисел, спрямований на заволодіння чужим майном шляхом обману в значних розмірах, діючи з корисливих мотивів, під приводом сприяння у складанні іспитів студентом університету А., у поновленні його на IV курс навчання після відрахування та вступі до навчання на V курс бюджетної форми навчання, заволодів грошовими коштами А.: шляхом здійснення електронних платежів та операцій з безготівковими коштами, чим завдав значної шкоди потерпілому. Крім того, С., маючи умисел, спрямований на заволодіння чужим майном шляхом обману в значних розмірах, діючи повторно з корисливих мотивів, під приводом сприяння у наданні К. кімнати в гуртожитку університету заволодів коштами К. шляхом здійснення електронних платежів та операцій з безготівковими коштами, чим завдав значної шкоди потерпілому. Зазначені грошові кошти з поточного рахунку за допомогою кредитної картки С. отримав готівкою в банкоматах¹.

Як бачимо, суд виходив із того, що злочинець не тільки отримав кошти у безготівковій формі, а й отримав їх готівкою у банкоматі. Злочин був визнаний закінченим із моменту переведення цих коштів у готівку.

Хустський районний суд Закарпатської області кваліфікував за ч. 5 ст. 191 КК України дії З., який, маючи попередній досвід роботи у сфері банківської діяльності та будучи обізнаним із порядком та процедурою оформлення кредитних договорів, у червні 2008 р. вступив у злочинну змову з У. – економістом зі споживчого кредитування Хустського відділення банку – щодо оформлення останнім фіктивних кредитних договорів на підставних осіб без наявності та ідентифікації осіб позичальників. Переслідуючи корисливі мотиви та діючи умисно у своїх інтересах, З. за попередньою змовою з У. безпідставно зняв і привласнив із платіжних карток за кредитними договорами, незаконно оформленими У., грошові кошти, чим завдав інтересам банку матеріальної шкоди, а також учинив підроблення документів².

¹ Справа № 640/12585/13-к н/п, 1-кп/640/162/14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37419556>. – Заголовок з екрана.

² Справа № 1–137/11 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15900562>. – Заголовок з екрана.

Звертає на себе увагу, що в наведеному випадку правозастосовної практики, який можна вважати типовим, суд виходив із того, що закінченим злочин вважається або у момент безпосереднього отримання грошей з рахунку (вкладу) потерпілого, або у момент зарахування грошей на рахунок, з якого злочинець може розпоряджатися безготівковими грошима. У разі коли за рахунок коштів із чужого рахунку оплачуються товари (роботи, послуги), наприклад, за допомогою фіктивної або втраченої кредитної (розрахункової) картки, таке розкрадання вважається закінченим з моменту списання грошей з рахунку власника.

Спроба обґрунтувати прихильниками речової концепції безготівкових коштів позицію, що закінченим злочин можна вважати лише при «переведенні коштів у готівку», викликає серйозні сумніви. Так, незаконно перерахувавши грошові кошти з одного рахунку на рахунок, яким злочинець може вільно розпоряджатися, останньому немає жодної необхідності у переведенні їх у готівку: він може використувати їх і без цього¹. Як бачимо, практика рухається шляхом визнання безготівкових грошей предметом злочинів проти власності в аспекті змішаної, речово-зобов'язальної концепції.

Дослідження, здійснене у межах цієї статті, дозволяє зробити **висновок** про те, що цивільно-правове поняття майна охоплює і безготівкові кошти, а отже, закріплювати власне кримінально-правове поняття «майно» (у тому числі шляхом внесення змін до КК України) не потрібно. Питання про переважно речовий або зобов'язально-правовий характер безготівкових грошей як різновиду майна для вирішення проблем, пов'язаних із кваліфікацією злочинних посягань на такі гроші, не є принциповим. В аспекті визнання безготівкових грошей предметом злочинів проти власності конструктивним слід визнати компромісний підхід, відповідно до якого безготівкові гроші мають змішану (речово-зобов'язальну) природу. Тому слід підтримати панівну наразі у літературі позицію, відповідно до якої кваліфікація посягань на грошові кошти не залежить від форми (готівкової чи безготівкової) їх існування; предметом злочину при незаконному списанні сум безготівкових коштів

¹ Яни П. Хищение: некоторые вопросы предмета и ущерба / П. Яни // Законность. – 1996. – № 10. – С. 14–15.

із банківських рахунків є майно, що належить власникам рахунків; незаконне посягання на безготівкові гроші треба розцінювати як заволодіння чужим майном у той чи інший спосіб, визначений КК України.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проблематика предмета злочинів проти власності продовжує зберігати свою актуальність й особливо в аспекті визначення перспектив заміни розробленої ще у радянський період концепції злочинів проти власності на концепцію майнових злочинів.

В статье проведен анализ доктринальных подходов ученых относительно понимания правовой природы безналичных денег. Определено, что безналичные деньги имеют смешанную, вещно-обязательственную юридическую природу.

The article comprises the analysis of the doctrinal approaches of research workers regarding the understanding of the legal nature of non-cash money. It is defined that non-cash money is mixed, real right-binding in legal nature.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 23 від 15 жовтня 2014 р.).

УДК 343.851

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СУЧАСНИЙ ДОСВІД УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню сучасних форм громадського впливу на злочинність у Російській Федерації на підставі узагальнення тенденцій злочинних проявів, а також правового забезпечення діяльності громадськості.

Ключові слова: запобігання злочинності, протидія злочинності, громадськість, громадський вплив на злочинність.

Постановка проблеми. Злочинність ХХІ ст. пов'язана зі збільшенням її рівня, розширенням питомої ваги найбільш небезпечних її проявів (транснаціональна та організована злочинність, корупція, комп'ютерна злочинність, злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, тероризм, сепаратизм, спроби повалення конституційного ладу тощо). Усе це вимагає від урядів та правоохоронних органів концентрації сил, перебудови звичних засобів зниження криміногенності та соціальної напруженості у суспільстві.

Для України вказані тези набувають особливої актуальності внаслідок: 1) збільшення протягом 2008–2013 рр. рівня злочинності майже у півтора рази (+46,6%)¹; 2) політичної нестабільності; 3) війни на сході країни; 4) значної розбалансованості економіки; 5) суттєвої девальвації гривні тощо. Тому все це вимагає зміни стра-

¹ Див.: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2008–2013 рр. / Генеральна прокуратура України. – К., 2014.

тегії й тактики органів кримінальної юстиції та самого суспільства для забезпечення належного рівня законності. Як наголошується у міжнародних документах¹ та відзначається вченими², обмеження злочинності є можливим лише за умови розширення кола суб'єктів запобіжної діяльності або активізації їх роботи. І таким суб'єктом можна назвати громадськість у різних її проявах. Більше того, для вдосконалення вітчизняної моделі запобігання злочинності вкрай важливим є вивчення міжнародного досвіду. Він пов'язується не лише із західними державами, а й країнами СНД, зокрема, Російською Федерацією (далі – РФ або Росія).

Необхідність вивчення сучасного досвіду громадського впливу на злочинність у Росії обумовлено таким: зниження рівня злочинності протягом останніх років; значні матеріальні ресурси, які виділяються на правоохоронну діяльність; прийняття нових нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності; розширення ролі приватного сектору у запобіганні злочинності та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням використання сил громадських формувань присвячено чимало наукових праць багатьох науковців. Серед російських та українських учених, які досліджували різні аспекти участі громадськості у запобіганні злочинності, можна виділити: Ю. М. Антоняна, О. М. Гаврилова, В. В. Голіну, О. М. Джужу, А. М. Долгополова, А. П. Закалюка, С. М. Іншакова, І. О. Коннова, В. В. Лунєєва, В. І. Майорова, О. Ю. Мельникова, О. М. Музичука, Л. І. Овчиннікову, В. В. Павловського, І. В. Потапенкову, Т. В. Раскіну, С. А. Терентьєва, С. І. Шкуркіна та ін.

Метою статті є узагальнення сучасної практики участі громадськості у запобіганні злочинності в РФ на підставі аналізу стану злочинності у цій державі.

Для досягнення мети статті проаналізуємо базові показники злочинності в Росії та спробуємо встановити зв'язок широти і гли-

¹ Див.: Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб. материалов : в 3 кн. / Нац. акад. правов. наук Украины; НИИ изучения проблем преступности им. акад. В. В. Сташиса; кол. сост. : В. В. Голина, М. Г. Колодяжный; под общ. ред. В. В. Голины. – Киев : Право Украины; Харьков : Право, 2013.

² Голина В. В. Роль громадськості у здійсненні кримінологічної політики в Україні / В. В. Голина // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 27. – С. 91–100.

бини громадського впливу на неї у цій країні. Основні види злочинів у РФ та їх динаміку подано в табл. 1, складеній на підставі офіційної статистичної звітності МВС цієї держави.

Таблиця 1

Дані стану злочинності у Росії протягом 2009–2013 років¹

Зареєстровано злочинів	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Усього злочинів (млн)	2,99	2,63	2,4	2,3	2,2
Убивство та замах (тис.)	17,7	15,6	14,3	13,3	12,4
Нанесення тяжких тілесних ушкоджень (тис.)	43,1	39,7	38,5	37,1	34,8
Згвалтування та замах (тис.)	5,4	4,9	4,8	4,5	4,2
Розбій (тис.)	30,0	24,5	20,1	18,6	16,4
Грабіж (тис.)	205,4	164,5	127,8	110,1	92,1
Крадіжка (млн)	1,19	1,11	1,04	0,992	0,922
Шахрайство (тис.)	188,7	160,1	147,5	162,0	164,6
Хуліганство (тис.)	9,5	7,2	5,6	5,2	4,9
Неправомірне заволодіння транспортним засобом (тис.)	45,8	Немає даних	42,5	40,6	37,5

Як свідчать вказані статистичні показники, злочинність у РФ за період 2009–2013 рр. має стійку тенденцію до скорочення. Це стосується як злочинності у цілому, так і окремих її складових. Наприклад, злочинність за вказаний часовий проміжок знизилась на чверть (–26,4%), убивства та замах – на третину (–29,9%), тяжкі тілесні ушкодження – майже на 20%. Практично таке саме значення спостерігається щодо згвалтувань та замахів на них (–22,2%). Розбої, грабежі та хуліганства скоротились на половину. Їх зниження становить –45,3%, –55,2% та –48,4% відповідно. Випадки шахрайства зменшилися на 12,8%. Зниження відбулось і щодо угонів транспортних засобів (–18,1%).

¹ Див.: Министерство внутренних дел Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvd.ru/Deljatelnost/statistics/reports>. – Заголовок з екрана.

На нашу думку, скорочення злочинності у РФ має прямий зв'язок із соціально-економічним станом держави та його впливом на динаміку злочинності. Зокрема, причинами зниження злочинності в даній країні можна назвати: а) стабільну соціально-економічну ситуацію аж до літа 2014 р. Вона пояснюється виваженою державною політикою у сфері економіки, а також високими доходами від експорту нафти та газу до інших країн світу; б) низький рівень безробіття (5,5% у 2012 р. проти 8,3% – у 2009 р.); в) відносну сталість економічно активних громадян на рівні 75,7 млн осіб; г) підвищення показників зайнятості населення (71,5 млн у 2012 р. проти 69,4 млн – у 2009 р.)¹; д) достатнє фінансування органів кримінальної юстиції. Наприклад, відповідно до Державної програми РФ «Забезпечення громадського порядку та протидія злочинності», затвердженої постановою Уряду РФ від 15 квітня 2014 р. № 345, на її виконання протягом 2014–2020 рр. планується виділити 7,4 трлн руб. (станом на серпень 2014 р. – майже 205 млрд дол. США)².

Важливу роль у справі скорочення злочинності в цій країні відіграє й практика розширення та активізації участі громадськості у запобіганні злочинності. Розглянемо сучасні форми громадського впливу на злочинність та його результати більш детальноше.

У Росії закладено правову основу діяльності недержавних організацій із запобігання злочинності. Основним нормативно-правовим актом цієї країни, який регламентує порядок та форми залучення приватного сектору до запобігання злочинності, є Федеральний закон РФ «Про участь громадян в охороні громадського порядку» від 2 квітня 2014 р. № 44-ФЗ. У ньому закріплено окрему главу, в якій деталізуються форми участі громадян в охороні громадського порядку: 1) сприяння органам внутрішніх справ (поліції); 2) участь громадян у пошуку осіб, які зникли безвісти; 3) позаштатне співробітництво з поліцією; 4) участь

¹ Див.: Уровень безработицы в Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://уровень-безработицы.рф>. – Заголовок з екрана.

² Див.: Министерство внутренних дел Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvd.ru/Deljatelnost/gosprogram/Gosprogramma>. – Заголовок з екрана.

у діяльності громадських об'єднань правоохоронної спрямованості¹.

Зазначений Закон значною мірою посприяв розширенню лав громадських формувань у сфері запобігання злочинності. Згідно з інформацією МВС Росії станом на 2013 р. у країні зареєстровано 46,1 тис. громадських організацій правоохоронної спрямованості загальною чисельністю 439,8 тис. осіб. Із них 14,3 тис. народних, а також 970 козацьких дружин. Вони налічують 199,5 тис. та 73 тис. членів відповідно. Окрім цього, у справі протидії злочинності наразі задіяно 38,2 тис. позаштатних працівників поліції. За їх участі розкрито 26,4 тис. злочинів, затримано 18,4 тис. злочинців, виявлено понад 471,5 тис. адміністративних правопорушень².

Узагальнення сучасного російського досвіду щодо використання громадськості у запобіганні злочинності свідчить, що він охоплює як уже відомі раніше форми залучення громадян до правоохоронної діяльності, так і нові, апробація яких здійснена нещодавно. До вже відомих форм участі громадськості та поліції можна віднести ті, що згадані в указаному Законі. Найбільш поширеною формою такого співробітництва є, звичайно, діяльність добровільних народних дружин (далі – ДНД). Активізації роботи ДНД у Росії посприяло прийняття Федерального закону «Про поліцію», який набув чинності з 1 березня 2011 р. Він спрямований на кардинальну трансформацію професійної ідеології органів правопорядку. Зміну назви міліції на поліцію, за задумом розробників цього Закону, спрямовано на якісну перебудову завдань цього правоохоронного органу. Поліція має передусім виконувати не репресивну, а соціально-обслуговуючу функцію. Тісна взаємодія з усіма інститутами громадянського суспільства має згодом стати новим принципом діяльності російської поліції.

На практичну реалізацію вказаного напрямку роботи поліції спрямовано прийняття навіть спеціальних нормативно-правових

¹ Об участии граждан в охране общественного порядка [Електронний ресурс] : Федеральный закон Российской Федерации от 2 апреля 2014 г. № 44-ФЗ. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/04/04/poryadok-dok.html>. – Заголовок з екрана.

² Докладніше див.: Доклад о результатах и основных направлениях деятельности Министерства внутренних дел Российской Федерации в 2013 году / Министерство внутренних дел Российской Федерации. – М., 2014. – С. 43.

актів. Наприклад, у Москві для правового оформлення роботи ДНД ще у 2002 р. Урядом цього міста прийнято Закон «Про Московську міську народну дружину». У 2003 р. прийнято також Закон «Про громадські пункти охорони порядку у місті Москві». Наразі кількість добровільних помічників поліції як членів громадських пунктів охорони порядку (далі – ГПОП) зараз налічує понад 20 тис. осіб¹. У російській столиці співробітництво ДНД та ГПОП має високий ступінь організації. Вона виявляється у спільній охороні громадського порядку, виявленні найбільш криміногенних місць на території обслуговування, припиненні протиправних дій громадян.

ГПОП можна назвати координаційними центрами громадської безпеки. Це пояснюється тим, що вони, з одного боку, концентрують інформацію про криміногенну ситуацію у конкретному житловому районі, а з другого, – виконують функцію громадських приймалень, куди звертаються громадяни із конкретними проханнями про захист.

До найбільш поширених форм роботи громадськості і поліції у межах роботи ГПОП можна назвати: а) сприяння поліції у проведенні профілактичних та оперативно-розшукових заходів; б) виявлення наркопритонів і місць сексуальної розпусти; в) встановлення фактів незаконного проживання іноземців, порушення правил реєстраційного обліку; г) перевірку осіб, які перебувають під адміністративним наглядом; д) проведення виховних бесід із «складними» підлітками; е) сприяння разом із молодіжними центрами зайнятості у працевлаштуванні у період літніх канікул неповнолітніх із неблагополучних сімей тощо.

Керівництво Московської міської ради ГПОП звітує про широке запровадження у свою діяльність найкращих світових зразків громадського впливу на злочинність. Зокрема, згадується Асоціація забезпечення правопорядку та запобігання злочинності, підрозділи якої функціонують при кожному відділку поліції Японії. Також звертається увага на досвід США щодо використання поліцейсько-

¹ У полиции – 20 тысяч помощников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cao.mos.ru/doc.aspx?docid=532&treepath=33288,145,532>. – Заголовок з екрана.

го резерву у вигляді добровольців, які охороняють громадський порядок на вулицях США¹.

Правопорядок у РФ охороняють не лише ДНД у їх звичному вигляді, а й козацькі дружини. В указаному вище Законі передбачається діяльність народних дружин із числа членів козацьких громад, які внесені до державного реєстру козацьких громад Росії (ст. 23). Керівництвом МВС РФ вирішено за основу взяти досвід роботи козацьких правоохоронних загонів, які діяли у м. Кримську після повені у Краснодарському краї у липні 2012 р. Кубань є першим російським регіоном, де з вересня 2012 р. почали діяти козацькі дружини. Спочатку їх чисельність не перевищувала тисячі осіб, але на даний час порядок разом із поліцією у регіоні забезпечують близько 1,5 тис. козаків.

До повноважень козацьких формувань входить перевірка документів, що засвідчують особу. Козаки також мають право доставляти правопорушників до органів внутрішніх справ. У цілому сучасне Кубанське козацьке військо розташоване на території кількох суб'єктів РФ (Краснодарського краю, Адигеї і Карачаєво-Черкесії та Абхазії). Козацькі формування активно використовували для охорони громадського порядку й при проведенні зимових Олімпійських і Паралімпійських ігор у Сочі у 2014 р. Для цього було запрошено понад 400 козаків Кубанського козацького війська. Їм довірили забезпечувати безпеку спортсменів, іноземних делегацій і туристів. Вони несли службу лише в козацькій формі й разом із поліцейськими².

На жаль, російський досвід роботи ДНД свідчить, що вони не завжди використовуються для профілактики та припинення злочинів. Є приклади спрямування їх діяльності у суто політичних цілях. Доказом цьому є події під час анексії Автономної Республіки Крим. У цей період так звані загони самооборони із числа козацьких озброєних формувань брали участь у захопленні приміщень органів державної влади кримської автономії. Починаючи із вересня 2014 р.

¹ Богаев А. В центре внимания – общественность и порядок [Електронний ресурс] / А. Богаев. – Режим доступу: <http://www.mgsorop.ru/статья/в-центре-внимания-общественность-и-порядок>. – Заголовок з екрана.

² Сочі охоронятимуть козаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/world/09jan2014/kazaki.html>. – Заголовок з екрана.

в областях Росії, які мають спільний кордон з Україною, запроваджується формування так званих антимайданних дружин. Планувалося, що вони разом із правоохоронними органами РФ припинять антидержавні та провокаційні дії з боку опозиційних політичних сил. Ініціатори створення цих загонів стверджують, що їх діяльність повністю відповідає положенням Закону РФ «Про участь громадян в охороні громадського порядку» від 2 квітня 2014 р. № 44-ФЗ. Відповідні листи про необхідність створення подібних дружин спрямовані до більшості губернаторів Росії¹.

Слід зазначити, що практика залучення ДНД до боротьби із політичними опонентами не є правильною. По-перше, така практика пов'язана із порушенням принципу недопустимості підміни повноважень поліції та інших органів, який закріплений у ст. 4 згаданого Закону. По-друге, у разі використання сил ДНД не за їх прямим призначенням втрачатиметься авторитет дружин, знижуватиметься довіра до них з боку пересічних громадян.

Однією із поширених практик у регіонах РФ щодо громадського впливу на злочинність є діяльність молодіжних добровільних дружин й загонів правопорядку. Вказані молодіжні об'єднання наразі функціонують у більшості суб'єктів Росії та користуються широкою підтримкою у владних структурах. Учасники різних, у тому числі молодіжних, ДНД заохочуються шляхом оголошення подяки, нагородження грамотами, цінними подарунками, а також грошовими преміями. Наприклад, у Санкт-Петербурзі щорічно відбувається конкурс, за підсумками якого вручаються премії Уряду міста під назвою «Найкращому громадському об'єднанню, яке бере участь у забезпеченні правопорядку в Санкт-Петербурзі» та «Найкращий дружинник Санкт-Петербурга». Аналогічна практика поширюється й на інші російські міста. За особливі заслуги з охорони громадського порядку, проявлену при цьому мужність та героїзм, громадяни можуть відповідно до законодавства представлятись до нагородження. Відповідним Указом Президента РФ ще у 1994 р. було засновано спеціальну нагороду у виді медалі «За відзнаку в охороні громадського порядку».

¹ В России уже всю готовятся к собственным майданам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n189990>. – Заголовок з екрана.

Зазначимо водночас у цій сфері певні новації, які з'явилися останнім часом у даній державі. Як наведено вище, заохочення активних учасників добровільних загонів правоохоронної спрямованості здійснюється переважно за ініціативи місцевих органів влади та місцевого самоврядування. Однак МВС Росії пішло на безпрецедентний для себе та практики запобігання злочинності у країнах СНД крок. Він пов'язаний із запровадженням існуючого вже багато десятиліть у західних країнах інституту матеріального заохочення громадян за надання інформації про вчинені злочини або активну участь у розкритті злочинів. Розмір винагороди залежить від ініціатора такої винагороди. На рівні Міністра внутрішніх справ РФ він може сягати 3 млн рублів (станом на серпень 2014 р. – близько 80 тис. дол. США). Ці ініціативи оформлені у відповідному наказі МВС¹.

Що стосується нашої держави, то у ст. 11 Закону України «Про міліцію» від 1990 р. міліції надано право матеріального та морального заохочення громадян за надання допомоги під час охорони громадського порядку². Однак ця норма не конкретизується у відомчому законодавстві. Це вказує на те, що в Україні досі не вироблено єдиної, конкретизованої та нормативно визначеної системи заохочення громадян, які сприяють розкриттю злочинів чи затриманню злочинців. Тому при розробці нового Закону України «Про поліцію», прийняття якого планується найближчим часом, подібні норми слід викласти більш чітко із визначенням порядку та конкретизацією розміру матеріального заохочення громадян, які допомагають правоохоронним органам у справі запобігання злочинності.

Ще одна новація стосується намагань відродити посаду сільських старост. Ними є мешканці сіл, які обираються місцевою громадою для вирішення їх соціальних, економічних та інших проблем. Основна функція старост полягає у відновленні місцевого самоврядування, покращенні взаємодії місцевого населення із ор-

¹ МВД обещает платить гражданам миллионы за добровольную помощь и доносы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/russia/24aug2012/nagragdenie.html> – Заголовок з екрана.

² Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/565-12>. – Заголовок з екрана.

ганами влади та підвищенні їх соціальної відповідальності. Старости мають брати участь у лобюванні інтересів односельчан, доведенні їх думки місцевим органам влади щодо відновлення соціальної інфраструктури та ін. Крім цього, старости можуть взяти на себе частково правоохоронну функцію шляхом: активізації сусідів в охороні правопорядку; повідомлення інформації про факти вчинених злочинів; надання відомостей про злочинців, які розшукуються поліцією, тощо. Пілотний проект відродження посади сільських старост запроваджений у Ленінградській області Росії, де пропонується на федеральному рівні закласти правову основу діяльності такого соціального інституту. У 2013 р. на цю програму виділено близько 140 млн руб.¹

Новітній характер мають спеціальні електронні ресурси, які запроваджуються російською поліцією. Зокрема, на сайті МВС РФ є проект під назвою «Ваш дільничний». Він дає можливість для мешканців будь-якого російського регіону знайти необхідну інформацію, яка стосується дільничного інспектора міліції (прізвище, ім'я, по батькові, звання, години прийому, робочий номер телефону)². Цей ресурс дозволяє зекономити час громадян для пошуку необхідної інформації та певним чином наблизити поліцію до населення.

Окрім цього, з 2010 р. у РФ проводиться Щорічний загально-російський конкурс «Народний дільничний». Конкурс проводиться у три етапи. Перші два відбуваються на регіональному рівні шляхом народного голосування за дільничного уповноваженого, який представлятиме регіон на федеральному етапі конкурсу. Найкращий дільничний територіального органу МВС Росії бере участь у фінальному етапі конкурсу, який відбувається у форматі онлайн-голосування на федеральному рівні³. Безперечно, вказаний конкурс є новацією і прикладом відкритого та партнерського співробітництва.

¹ Див.: В Россию могут вернуться старосты // Комсом. правда. – 2014. – 4 апр. – С. 3.

² Див.: Министерство внутренних дел Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvd.ru/help/district>. – Заголовок з екрана.

³ Ежегодный Всероссийский конкурс «Народный участковый» – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvd.ru/Narodnij_uchastkovij. – Заголовок з екрана.

цтва органів внутрішніх справ і російського суспільства в оцінці професійних якостей правоохоронців.

Оригінальним підходом до рекламування та поширення сучасного передового досвіду запобігання злочинності, включаючи громадськість, є запровадження загальноросійського конкурсу «Щит і меч». Він являє собою змагання представників ЗМІ, громадських об'єднань щодо висвітлення у друкованій та відеопродукції різних аспектів діяльності правоохоронних органів. Конкурс включає кілька номінацій. Одна з них спрямована на висвітлення сучасних партнерських взаємовідносин органів внутрішніх справ із громадськістю і має назву «Поліція довіри»¹. Усе вищеперелічене є новітніми підходами у справі підвищення довіри російського суспільства до органів державної влади взагалі та поліції Росії, зокрема.

Висновок. Існує залежність між тенденціями до скорочення рівня основних видів злочинів у РФ та широтою участі громадськості у запобіганні злочинності, забезпеченням належного стану активності членів багатьох об'єднань правоохоронної спрямованості. Уряд РФ та місцеві органи влади формують нормативне, фінансове та організаційне підґрунтя для реальної реалізації стратегії громадського впливу на злочинність.

Статья посвящена изучению современных форм общественного воздействия на преступность в Российской Федерации на основе обобщения тенденций преступных проявлений, а также правового обеспечения деятельности общественности.

The article is devoted to the study of modern forms of social influence on criminality in the Russian Federation on the basis of generalizations its trends, and also legal providing of activity of public.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №9 від 03.09.2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. В. Голіна.

¹ «Щит и перо – 2014»: объявлен список номинантов конкурса МВД России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvd.ru/?noredirect=1>. – Заголовок з екрана.

УДК 343.17

О. М. Овчаренко, кандидат юридичних наук, в. о. завідувача сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЛЮСТРАЦІЯ В ОРГАНАХ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено визначенню концептуальних засад проведення люстрації в органах кримінальної юстиції з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та принципів інституту юридичної відповідальності.

Ключові слова: органи кримінальної юстиції, соціальна відповідальність, суспільна довіра до органів кримінальної юстиції, люстрація, принципи юридичної відповідальності.

Соціальна відповідальність суду, на думку вітчизняної дослідниці Л. М. Москвич, має два аспекти: позитивний (відповідальність за наслідки своїх рішень) і ретроспективний (відповідальність за судові помилки)¹. Концепція соціальної відповідальності базується на двох основних тезах: по-перше, вона виступає формою суспільного контролю за юридичною значущою діяльністю, і по-друге, будь-які заходи юридичної відповідальності мають морально-етичне підґрунтя². Соціальна відповідальність суду та інших органів кримінальної юстиції – важлива передумова юридичної відповідальності співробітників цих органів за грубе навмисне порушення закону. Чинне законодавство передбачає дисциплінарну, адміністративну, кримінальну й цивільну відповідальність суддів, співробітників органів МВС та прокуратури за порушення своїх посадових обов'язків. Однак суспільні події останнього року, зокрема, акції

¹ Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія / Л. М. Москвич. – Х. : Фінн, 2011. – С. 245, 246.

² Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В. К. Гришук. – Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2012. – С. 23–25.

громадянського протесту, які охопили Україну наприкінці 2013 – на початку 2014 рр., засвідчили повну зневіру громадян у роботі судових та правоохоронних органів держави. Відповідно до даних Європейського соціального дослідження рівень довіри до судової системи в Україні за 5-бальною шкалою складає 2,1 бала, тобто він не є високим. Проте такий самий рівень довіри в нашій державі й до Уряду, й до органів прокуратури, й до МВС¹.

Отже, актуальність питань підвищення довіри українців до органів кримінальної юстиції не викликає сумнівів. Саме цей суспільний запит зумовив широку дискусію щодо необхідності люстрації судових та правоохоронних органів, що розгорнулася серед юридичної громадськості на початку 2014 р. (М. Мельник, В. Онопенко, Я. Романюк, А. Мелешевич, Є. Захаров та ін.). Були висловлені тези щодо необхідності повного оновлення посадового складу органів міліції, прокуратури та судів, перегляду засад їх діяльності та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних в ухваленні незаконних і неправосудних рішень, що призвели до суттєвих порушень прав і свобод людини, до притягнення осіб до кримінальної відповідальності за політичними мотивами². Усі ці тези заслуговують на увагу й потребують наукової оцінки й обґрунтування. Зокрема, важливо дотримуватися принципів політичної нейтральності, презумпції невинуватості й пропорційності покарання під час проведення структурних реформ органів кримінальної юстиції. Отже, метою нашого дослідження є аналіз підстав і процедури люстрації як особливого виду відповідальності посадових осіб судових та правоохоронних органів.

У рекомендації № (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» від 17 жовтня 2010 р. підкреслюється, що неможливо здійснювати право-

¹ Романюк Я. М. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України тижневику «Юридичний вісник України» // Юрид. вісн. України. – 2013. – 16 листоп. (№46).

² Мельник М. Як повернути правосуддя [Електронний ресурс] / М. Мельник. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4675.htm>. – Заголовок з екрана; Мелешевич А. Люстрацію слід проводити, поки не загоїлися рани: інтерв'ю / І. Лавриненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4795.htm>. – Заголовок з екрана; Романюк Я. Верховні вимоги до «люстраторів» / Я. Романюк // Закон і Бізнес. – 2014. – 19 квіт. (№ 16). – С. 2.

суддя ефективно без довіри громадськості, яка є частиною суспільства, якому служать судді. Їм слід бути обізнаними щодо очікувань громадськості від судової системи та скарг на її функціонування (п. 20)¹. Це розуміють і в Україні. А тому в розробленому Радою суддів України Стратегічному плані розвитку судової влади України на 2013–2015 роки *підвищення громадської довіри до суду* визначено серед пріоритетних завдань на відповідний період (п. 7), для виконання якого пропонується вжити відповідних заходів:

– розробити і втілити в життя національну концепцію комунікацій судової влади країни, яка включатиме: а) співробітництво зі ЗМІ; б) створення прес-центру судової влади для забезпечення єдності й одноголосності судової влади; в) належне реагування на внутрішні та зовнішні інформаційні запити, інформування суспільства про потреби, проблеми й досягнення української судової влади;

– підтримувати відносини між судами й суспільством з метою підвищення правової культури його членів і сприйняття діяльності судів. При цьому активно налагоджувати співпрацю, щоб запобігати конфлікту інтересів, не перешкоджати відправленню правосуддя, включаючи належне й ефективне співробітництво з громадськими організаціями, навчальними закладами з метою виховання у дітей і підлітків поваги до судової влади, формування знань про їх права, їх захист, про функціонування судової системи загалом².

Люстрація: поняття та базові принципи. Термін «люстрація» (*lustratio*) у своєму первинному значенні в греко-римській міфології означав ритуали очищення від моральної скверни³. На думку вітчизняного юриста В. Андрєєвського, люстрація – це низка політичних і юридичних заходів, метою яких є ліквідація наслідків попереднього, ворожого до людини і народу, режиму. Люстрація

¹ Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс] : рек. № R (94)12 Ком. міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38. – Заголовок з екрана.

² Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки [Електронний ресурс] : затв. Радою суддів України й ДСА України 21.12.2012 р. // Офіц. веб-портал суд. влади України. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/22578/>. – Заголовок з екрана.

³ Henri Hubert & Marcel Mauss. Essai sur la nature et la fonction du sacrifice // Année sociologique. – 1899. – №2. – P. 29–138.

відбувається при повній зміні політичної системи суспільства¹. Люстрація містить два основні компоненти або, за словами німецького професора С. Карштедта, «два типи публічного провадження»: *по-перше*, це кримінальне переслідування представників еліти та посадових осіб органів влади, що становили вище керівництво у системі державного управління минулого режиму, і, *по-друге*, це процедури масових розслідувань щодо тих, хто добровільно співпрацював із минулим режимом, членів партії або службовців державних організацій (наприклад, поліції, служби безпеки) середнього та нижчого рангів у бюрократичній ієрархії².

Експерти Ради Європи, які аналізували проект Закону України «Про відновлення довіри до судової системи України», у висновку від 24 березня 2014 р. наголошують на тому, що люстрація передбачає стабільну ситуацію після конфліктної ситуації, але в Україні відчувається продовження політичної напруженості, а тому не можна не враховувати ризику превалювання елементів політичного характеру закону над юридичними³. При розробленні й упровадженні процедури люстрації слід мати на увазі, що люстрація – це різновид юридичної відповідальності. Водночас вона містить елементи відповідальності політичної, наявність яких має урівноважувати ретельно розроблені процедурні регламенти люстрації, що мають відповідати засадам належної правової процедури.

В Україні ідея проведення люстрації виникла на тлі тотальної суспільної недовіри органам кримінальної юстиції та громадянських протестів, які мали місце під час листопада 2013 – лютого 2014 рр. Результатом «Євромайдану» стала зміна фактична зміна політичного устрою країни та повне оновлення керівництва держави. Ініціаторами та активними учасниками люстрації стали представники

¹ Лавриненко І. Якщо неправильно проводити люстрацію, вона переростає в репресії [Електронний ресурс] / І. Лавриненко. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4694.htm>. – Заголовок з екрана.

² Karstedt S. Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgements on Procedures and Justice / S. Karstedt // Law and Policy. – 1998. – № 20. – р. 16.

³ Експертний висновок до проекту Закону України «Про відновлення довіри до судової системи України» [Електронний ресурс] / Г. Рейснер, Л. Винтер, Дж. Мердок. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ru/print/78632-ekspertnoe_zaklyuchenie_k_proektu_zakona_o_lyustracii_sudey_.html. – Заголовок з екрана.

громадських організацій. Метою люстраційних заходів в органах кримінальної юстиції має стати викорінення незаконних практик, що призводять до порушень прав людини і зменшення рівня корумпованості відповідних посадовців.

На нашу думку, вкрай важливо, щоб люстрація проводилася з урахуванням базових принципів інституту юридичної відповідальності. Це ідеї та приписи, закріплені в нормах права або вироблені практикою органів, уповноважених застосовувати заходи юридичної відповідальності, що відображають сутність та зміст цього інституту. Аналіз чинного законодавства дозволяє виділити такі базові принципи юридичної відповідальності, як-от: *верховенство права та законність*; *справедливість* та її складники – *правова визначеність і пропорційність (співмірність)*; *гуманізм*, що проявляється у вимогах індивідуалізації покарання та його диференціації; *урахування базових засад правового статусу особи, яка притягається до відповідальності* (в разі якщо йдеться про посадову особу органу державної влади); *забезпечення гарантій належної правової процедури* для особи, яка притягається до відповідальності (розумність строків провадження, його змагальність, презумпція невинуватості судді та ін.). Процедура притягнення має також враховувати засади *публічності та конфіденційності*. З одного боку, суспільство має знати про факти зловживань з боку посадовців, а з другого – має бути забезпечене право особи, яка притягається до відповідальності, на повагу до її приватного життя та репутації. Важливим принципом люстрації є те, що вона може діяти тільки обмежений період часу. Як справедливо підкреслюють Є. Захаров та В. Яворський, люстрація також не може бути використана при роботі людини в юридичних особах приватного права, профспілках, громадських об'єднаннях, політичних партіях, підприємствах. Люстрацію може здійснювати виключно орган, що володіє відповідними гарантіями незалежності¹.

Люстрація: європейські стандарти та міжнародний досвід. Відновлення довіри суспільства до судової гілки влади має відбу-

¹ Захаров Є. Концепція проекту закону про люстрацію [Електронний ресурс] / Є. Захаров, В. Яворський. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1394476141>. – Заголовок з екрана.

ватися з урахуванням міжнародних стандартів. Україна як член Ради Європи взяла на себе зобов'язання створити належні умови для функціонування судової влади з гарантуванням незалежності, неупередженості та самостійності судів і суддів. Так, п. 11 Висновку № 190 (1995) ПАРЕ щодо вступу України до Ради Європи передбачено, що незалежність судової влади відповідно до принципів цієї організації буде забезпечено, зокрема, стосовно призначення та перебування на посаді суддів¹.

Узагальнення змісту європейських документів щодо статусу суддів дає змогу виділити низку засадничих положень, на яких має будуватися будь-яка процедура притягнення судді до відповідальності. Це:

а) норма, відповідно до якої зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права;

б) тлумачення закону, оцінювання фактів та доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості;

в) лише держава може домагатися цивільної відповідальності судді, якщо шкоду нанесено його діями при здійсненні правосуддя;

г) тлумачення закону, оцінювання фактів або доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для кримінальної відповідальності, крім випадків злочинного наміру;

д) дисциплінарне провадження може бути ініційоване, якщо суддя не виконав свої обов'язки ефективно та належним чином. Такі провадження повинен проводити незалежний орган влади або суд із наданням гарантій справедливого судового розгляду і права на оскарження рішення та покарання. Дисциплінарні санкції мають бути пропорційними;

¹ Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи № 190 (1995) від 26 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_590/print1390906627522618. – Заголовок з екрана.

е) судді не повинні нести особисту відповідальність за випадки, коли їхні рішення були скасовані або змінені в процесі апеляційного розгляду;

є) коли суддя не виконує суддівські функції, він може бути притягнутий до відповідальності згідно із цивільним, кримінальним або адміністративним правом, як і всі інші громадяни;

ж) звинувачення або скарга, яка надійшла на суддю під час виконання ним професійних обов'язків, повинна бути невідкладно й безсторонньо розглянута згідно з відповідною процедурою. При цьому суддя має право на відповідь і справедливий розгляд;

з) органом, який ухвалює основні рішення щодо притягнення судді до юридичної відповідальності, має бути незалежний орган у структурі судової влади, до складу якого входять більшість суддів. Члени такого органу, які не є суддями, не повинні бути політиками, членами парламенту, працівниками виконавчої влади, а можуть обиратися з кола визнаних юристів, професорів університетів із певною тривалістю професійного стажу, видатних громадян¹.

Вищенаведені критерії, яким має відповідати будь-яка процедура притягнення судді до відповідальності, являють собою базову модель. Окрім того, існує ще низка рекомендацій, пристосованих, власне, для люстрації як спеціальної екстраординарної процедури відповідальності.

Відповідно до резолюції ПАРЄ № 1096 (1996) «Про заходи щодо позбавлення від спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» будь-який процес люстрації та прийняті закони мають відповідати демократичному устрою держави й засадам верховенства

¹ Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. документів / уклад. А. Г. Алексеев. – К. : Поліграф-Експрес, 2008. – С. 91–95; Основные принципы независимости судебных органов : приняты резолюциями Ген. Ассамблеи ООН от 29 нояб. 1985 г. № 40/32 и от 13 дек. 1985 г. № 40/146 // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : Б. и., 2000. – С. 168–170; Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс] : рек. № R (94)12 Ком. міністрів Ради Європи від 17 листоп. 2010 р. . – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38. – Заголовок з екрана; Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для комітету міністрів РЄ про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. / уклад. А. Г. Алексеев. – К. : Поліграф-Експрес, 2008. – С. 107–125.

права, адже їх метою має бути цілеспрямоване досягнення змін (пункти 12 і 13). Ця резолюція рекомендує, щоб учинені кримінальні діяння піддавалися переслідуванню і покаранню відповідно до чинного Кримінального кодексу (п. 7). Власне, люстрація має відповідати низці критеріїв. Зокрема, ця процедура відповідатиме принципу верховенства права, якщо її основною метою буде усунення загроз щодо основних прав і свобод людини і процесів демократизації. Помста не може бути метою люстрації. Також неприпустимими є політичні чи соціальні зловживання в результаті процесу люстрації (п. 12). Аналогічна позиція неодноразово висловлювалася Європейським судом з прав людини (рішення у справі «Матієк проти Польщі» від 24 квітня 2007 р., у справі «Бобек проти Польщі» від 17 липня 2007 р., у справі «Любох проти Польщі» від 15 січня 2008 р. та ін.).

У Німеччині люстрація проводилася для остаточної ліквідації діяльності Міністерства державної безпеки, у Польщі – для ліквідації наслідків політичної діяльності КДБ. Перший етап відбувався таємно від тих людей, яких перевіряли. Це була тиха внутрішня перевірка на благонадійність. Джерелом проведення люстрації слугували архівні агентурні матеріали секретних спецслужб. Якщо виявлялося, що людина заплямувала себе співробітництвом із таємною поліцією, тобто була її агентом, її чекав другий етап – люстраційний суд. На цьому етапі людина могла скористатися послугами захисника. Третій етап – винесення судом рішення та його публікація, тобто винесення інформації у публічну площину з усіма подальшими наслідками.

У Чехії у 1991 р. було прийнято два люстраційні закони, які позбавляли колишню партійну номенклатуру, співробітників служби державної безпеки та інших прибічників комуністичного режиму права посідати керівні посади. Тоді перевірки піддали 140 тис. осіб. Усіх, хто був на певних державних посадах або хотів їх посісти, перевіряли на предмет співробітництва зі службою держбезпеки¹.

Варто зауважити, що в деяких країнах люстрація не отримала належного суспільного схвалення. Зокрема, люстраційні заходи було

¹ Лавриненко І. Якщо неправильно проводити люстрацію, вона переростає в репресії [Електронний ресурс] / І. Лавриненко. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4694.htm>. – Заголовок з екрана.

скасовано у Словаччині та Болгарії на підставі рішень відповідних конституційних судів. Естонія, Латвія та Румунія також відмовилися від запровадження подібних заходів¹. У Сербії після проведення переатестації було звільнено велику кількість суддів, а через кілька років Європейський суд з прав людини зобов'язав Уряд цієї країни поновити на посадах більшість зі звільнених служителів Феміди. Висновки в указаних рішеннях свідчать про те, що Європейський суд з прав людини прискіпливо вивчає процедурні питання проведення перевірок (люстрацій), закріплені в національному законі, та дає оцінку їх відповідності міжнародним стандартам, зокрема й у частині гарантування особі, підданій перевірці (люстрації), всього комплексу прав, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.² У низці своїх рішень Європейський суд з прав людини констатував порушення прав людини на працю, на повагу до приватного життя та заборони дискримінації при застосуванні конкретних люстраційних заходів³.

Люстрація суддів або відновлення довіри до судової системи. 8 квітня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про відновлення довіри до влади в Україні»⁴. Цей Закон спрямований на утвердження в суспільстві верховенства права та законності, відновлення довіри до судової системи України, звільнення з посад осіб, які виносили рішення, спрямовані на обмеження

¹ Шевчук С. Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління / С. Шевчук // Юрид. журн. – 2006. – № 2. – С. 36–45.

² Звернення Голови Верховного Суду України до народних депутатів України [Електронний ресурс] : від 4 квітня 2014 р.. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B7F4138C403E4313C2257CB0002EFBCF?OpenDocument&year=2014&month=04&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B7F4138C403E4313C2257CB0002EFBCF?OpenDocument&year=2014&month=04&). – Заголовок з екрана.

³ Див. наприклад: рішення Європейського суду з прав людини в справах: Турек проти Словаччини від 14 лютого 2006 р. (заява № 57986/00), Мочички проти Польщі від 14 червня 2011 р. (заява № 52443/07), Чодинічки проти Польщі від 2 вересня 2008 р. (заява № 17625/05), Адамсонс проти Латвії від 24 червня 2008 р. (заява № 3669/03), Матіек проти Польщі від 24 квітня 2007 р. (заява № 38184/03), Любош проти Польщі від 14 січня 2008 р. (заява № 37469/05), Расмусен проти Польщі від 28 квітня 2008 р. (заява № 38886/05), Горний проти Польщі від 8 червня 2010 р. (заява № 50399/07) та ін.

⁴ Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 8 квіт. 2014 р. № 1188-VII // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 31.

конституційних прав і свобод громадян, у тому числі на участь у мирних зібраннях або у зв'язку з участю у мирних зібраннях, зниження рівня корупції у системі судів загальної юрисдикції.

Закон визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового, посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості. Повноваження з проведення перевірки суддів надано Тимчасовій спеціальній комісії із перевірки суддів судів загальної юрисдикції, яка складається із 15 членів.

Зокрема, Законом передбачається, що перевірка суддів проводиться протягом одного року з моменту формування складу Тимчасової спеціальної комісії. При цьому заяви про проведення перевірки індивідуально визначеного судді (суддів) можуть бути подані до Тимчасової спеціальної комісії юридичними або фізичними особами протягом шести місяців з моменту опублікування у газеті «Голос України» повідомлення про її створення. Крім того, передбачається низка підстав, за якими суддя суду загальної юрисдикції підлягає перевірці. Ці підстави можна поділити на три групи. По-перше, це прийняття ним одноособово або у колегії суддів рішень про обмеження прав громадян на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій, обрання запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою в Україні, залишення їх без змін, продовження строку тримання під вартою, обвинувальних вироків щодо осіб, які були учасниками масових акцій протесту, у зв'язку з їх участю у таких акціях, а також накладення різноманітних адміністративних стягнень на таких осіб у період з 21 листопада 2013 р. до дня набрання чинності цим Законом. По-друге, перевірки проводитимуться у справах, пов'язаних із проведенням виборів до Верховної Ради України сьомого скликання, скасуванням їх результатів або позбавленням статусу народного депутата України особи, яка була обрана народним депутатом України до Верховної Ради України сьомого скликання (перевірка суддів проводиться за заявою особи, права

або інтереси якої були порушені безпосередньо). По-третє, перевірки можливі також щодо суддів, які одноособово або у колегії суддів розглядали справу або ухвалили рішення з допущенням порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що підтвердив Європейський суд з прав людини.

За результатами перевірки суддів Тимчасова спеціальна комісія ухвалюватиме висновок, який має бути обґрунтованим і який оприлюднюється на офіційному веб-сайті Вищої ради юстиції. Висновок Комісії про порушення суддею присяги разом із матеріалами перевірки направляється Вищій раді юстиції для розгляду та прийняття нею відповідного рішення у строк не більше трьох місяців із дня надходження висновку у порядку, визначеному законом. Суддя має право на оскарження рішення Вищої ради юстиції у порядку, визначеному Кодексу адміністративного судочинства України. Висновок Комісії про порушення суддею присяги є обов'язковим для розгляду Вищою радою юстиції. Матеріали перевірки Комісії також можуть стати підставою для притягнення судді до дисциплінарної або кримінальної відповідальності. У разі наявності відповідних підстав Комісія спрямовує матеріали до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України або Генеральної прокуратури України. Якщо підстав для притягнення судді до відповідальності не виявлено, Комісія припиняє провадження.

Люстрація в інших органах кримінальної юстиції. 18 березня 2014 р. у МВС України започаткована публічна процедура кадрових призначень на керівні посади в областях. Усі раніше призначені керівники обласних управлінь міліції та ДАІ звільняються з посад і переходять у статус виконуючих обов'язки. Люстраційний комітет спільно з кадровою комісією МВС аналізуватиме роботу керівників на місцях, формулюватиме пропозиції та подаватиме їх на розгляд Міністрові. Люстраційний комітет та громадськість спільно з фахівцями Міністерства проведуть публічний відбір кандидатів на зайняття вакантних та новостворених посад¹. Громадське обго-

¹ У МВС від сьогодні започатковується публічна процедура кадрових призначень на керівні посади в областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/76984-u_mvs_sogodni_rozpochalasya_lyustraciya.html. – Заголовок з екрана.

ворення претендентів на керівні посади в органах міліції є безумовним позитивом і спрямоване, у першу чергу, на підвищення якості роботи відповідних підрозділів та їх підзвітності громадянському суспільству. Особливістю люстрації в органах міліції є те, що попри гучні публічні заяви окремих посадових осіб до сьогодні не ухвалено єдиного нормативного документа відомчого характеру, який визначив би підстави і процедурні особливості проведення відповідних заходів. Притягнення осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, винних у порушеннях прав людини, які мали місце під час громадянських акцій протесту, відбувається на підставі існуючих механізмів дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Як захід люстраційного характеру можна розглядати і ліквідацію окремих підрозділів міліції. Зокрема, 25 лютого 2014 р. ліквідовано спеціальний підрозділ громадської безпеки «Беркут». Цей захід було пов'язано із жорстокістю, яку проявили співробітники вказаного підрозділу під час акцій громадянського протесту у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. Цікаво, що 12 березня 2014 р. Вищий адміністративний суд України своєю ухвалою визнав незаконними та нечинними накази МВС України «Про затвердження Положення про підрозділ міліції особливого призначення “Беркут”» від 18 травня 2004 р. № 529 та «Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки “Беркут”» від 24 жовтня 2013 р. № 1011. У такий спосіб Вищий адміністративний суд України фактично визнав незаконною діяльність бійців «Беркуту» під час «Євромайдану» та практику утворення спеціальних силових підрозділів керівництвом МВС України. Такі структури мають бути визначені на рівні закону з чітким окресленням їх завдань і повноважень.

Станом на січень 2014 р. посадовий склад «Беркуту» нараховував близько 4 тис. осіб. У результаті реорганізації всі бійці мали пройти переатестацію, за результатами якої деякі з них продовжили роботу в інших підрозділах ОВС. Низка співробітників «Беркуту» звільнилися зі служби, а деякі були притягнуті до кримінальної та інших видів відповідальності. Слід констатувати, що рішення про ліквідацію «Беркуту» мало неабиякий суспільний резонанс через бурхливі суспільно-політичні події, на тлі яких воно ухвалювалося.

Водночас агресивні дії Російської Федерації навесні 2014 р. та події на сході країни засвідчили значну потребу в наявності кваліфікованих структур правоохоронних органів, здатних виконувати завдання щодо захисту суспільного правопорядку в умовах масових громадських заворушень та загрози зовнішньої агресії.

В органах прокуратури люстрація має свої особливості. Як і в органах внутрішніх справ, у прокуратурі не впроваджено окремих процедур притягнення співробітників до відповідальності. З одного боку, має місце ротація керівного складу органів прокуратури, яка в деяких місцевостях відбувається під контролем представників громадських організацій. З другого боку, прокурори, які були причетні до порушення прав громадян на мирні зібрання під час подій, що мали місце протягом листопада 2013 – лютого 2014 рр., підлягають заходам відповідальності на загальних умовах. Зокрема, правовою основою дисциплінарної відповідальності прокурорів є Дисциплінарний статут прокуратури України, схвалений Постановою Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р., та Інструкція про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок в органах прокуратури України, затверджена наказом Генерального прокурора України від 6 березня 2012 р. №20. Так, дисциплінарні стягнення щодо прокурорсько-слідчих працівників, а також працівників навчальних, наукових та інших установ прокуратури застосовуються за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків або проступок, який порочить його як працівника прокуратури. Дисциплінарними стягненнями є: 1) догана; 2) пониження в класному чині; 3) пониження в посаді; 4) позбавлення нагрудного знака «Почесний працівник прокуратури України»; 5) звільнення; 6) звільнення з позбавленням класного чину. Вони застосовуються протягом одного місяця з дня виявлення проступку, не враховуючи часу службової перевірки, тимчасової непрацездатності працівника та перебування його у відпустці, але не пізніше одного року з дня вчинення проступку. Строк проведення службової перевірки не може перевищувати двох місяців.

Підсумовуючи викладене, варто зауважити таке. Люстрація як особлива процедура відповідальності державних службовців містить як юридичні, так і політичні складники. Якщо мета і завдання

люстрації мають, як правило, політичне забарвлення, то її процедурні аспекти мають узгоджуватися із загальними засадами належної правової процедури, такими як справедливість, презумпція невинуватості, індивідуалізація та пропорційність покарання, забезпечення права обвинуваченого на захист, а також права на оскарження рішення щодо притягнення особи до відповідальності. Особливу увагу слід приділити складу й порядку формування органу, уповноваженого накладати заходи люстраційного характеру. Діяльність останнього має враховувати правовий статус службовців, які притягаються до відповідальності, а також забезпечити всі гарантії справедливого судового провадження, які передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підстави та процедурні аспекти люстрації мають бути чітко визначені у спеціальному законі.

Статья посвящена определению концептуальных основ проведения люстрации в органах уголовной юстиции с учетом практики Европейского суда по правам человека и принципов института юридической ответственности.

The article is devoted to defining the concept of carrying out lustration in the bodies of criminal justice considering the practice of European Human Rights Court and principles of legal responsibility.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ НАПрН України (протокол № 5 від 10 вересня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, О. В. Сердюк.

УДК 343.9

В. П. Кохан, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ДОСВІД ЛАТВІЇ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Статтю присвячено аналізу нормативно-правових актів зарубіжного законодавства та звітів міжнародної організації Ради групи держав із боротьби з корупцією, що висвітлюють питання антикорупційної політики та діяльності спеціального антикорупційного органу на території Латвії.

Ключові слова: корупція, спеціалізований антикорупційний орган, антикорупційна політика, бюро із запобігання і протидії корупції Латвії.

Актуальність проблеми. У реформуванні системи органів кримінальної юстиції України перед науковцями і практиками все частіше постає проблема гармонізації вітчизняного законодавства з відповідними актами Європейського Союзу насамперед у сфері запобігання і протидії корупції. Разом із тим сучасні українські уявлення про формування ефективного органу із запобігання і протидії корупції та суспільні очікування від інститутів державної влади, покликаних захищати правопорядок і зміцнювати демократичний лад держави, відзначаються суперечливістю та суб'єктивністю.

Упровадження європейського досвіду з реформування національної системи органів кримінальної юстиції, у тому числі можливість створення спеціалізованого органу у сфері протидії і запобігання корупції, набуває особливої актуальності у зв'язку з нещодавнім підписанням економічної частини Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу. На цей час питання щодо створення антикорупційного органу в нашій державі залишається дискусійним (Д. Йосифович, М. Грищенко, Б. Романюк та ін.). За таких умов вважаємо за доцільне здійснити дослідження досвіду зарубіж-

них країн, у яких уже функціонують подібні інституції, зокрема, Латвії. Отже, **метою статті** є вивчення досвіду побудови та функціонування органів кримінальної юстиції у сфері протидії корупції на прикладі Латвії.

Виклад основного матеріалу. Як і в більшості країн Європи, в Латвії корупція належить до ключових проблем державного управління, економіки та суспільства. У ЄС Латвія сьогодні відзначається швидко зростаючою економікою, однак на національному та іноземному інвестуванні негативно позначається політична корупція і політична нестабільність на вищих шаблях державного управління.

Водночас керівники латвійських підприємств, опитані в межах роботи Світового економічного форуму 2013–2014 рр. з питань глобальної конкурентоспроможності, заявляли про факти надходження державних коштів компаніям, окремим особам або групам унаслідок корупції, а також наголошували про брак належної етичної поведінки компаній із державними чиновниками, політиками та іншими компаніями, що погіршує конкурентоспроможність держави¹. Корупція посіла п'яте місце серед найбільш проблемних чинників для ведення бізнесу в Латвії після неефективного державного апарату, податкових ставок, доступу до фінансування та податково-го законодавства.

Згідно з іншим показником оцінки рівня корупції – Індексом сприйняття корупції, який щорічно визначається міжнародною організацією Transparency International, – Латвія за рівнем корумпованості посіла 49 місце із 53 набраними балами зі 100 можливих у 2013 р. Дослідження проводилося серед 177 держав світу. Це середній результат для країн Європейського Союзу. Для порівняння Україна посіла 144 місце з результатом у 25 балів².

¹ The Global Competitiveness Report 2013–2014 Full Data Edition. P. 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013–14.pdf. – Заголовок з екрана.

² Латвія в рейтинге «Индекса восприятия коррупции» улучшила свои позиции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.lv/novosti/213756-latviya-v-reitinge-indeksa-vospriyatija-korruptsii-uluchshila-svoi-pozitsii>. – Заголовок з екрана. Україна показала найгірші результати серед країн Східного партнерства, якщо аналізувати Індекс сприйняття корупції 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: astbook.eu/ua/2013/12/country-ua/armenia-ua/index-spryiniatta-koruptsiy-2013. – Заголовок з екрана.

Розробка та впровадження національних стратегій і планів із запобігання і протидії корупції, антикорупційні заходи, які здійснюються уповноважені органи влади, попередження конфлікту інтересів у державному секторі привели до суттєвого зниження рівня корупції у країні. Водночас антикорупційна політика, яка реалізується органами влади, не завжди позитивно сприймається населенням Латвії, про що свідчать результати міжнародних соціологічних опитувань, які щорічно проводяться у країнах ЄС.

Так, за даними Євробарометру 2013 р. 83% опитаних громадян Латвії вважають, що корупція є поширеним явищем у державі (середній показник у ЄС складає 76%); 67% зазначають, що дати подарунок в обмін на отримання корисної послуги від органів державної влади є цілком прийнятно (і це найвищий результат у ЄС). Ще 20% опитаних респондентів заявили, що стикаються з корупцією у повсякденному житті (показник у ЄС – 26%); 81% респондентів згодні з тим, що хабарі і використання зв'язків найчастіше є одним із найпростіших способів отримати публічну послугу (в середньому у ЄС 73%)¹.

Показовими є дані опитування, пов'язані з досвідом корупційних практик. Зокрема, 6% латвійських респондентів у опитуванні Євробарометру 2013 р. стверджували, що від них вимагали або чекали на хабар в останні 12 місяців (показник у ЄС склав 4%), а 25% опитаних заявили, що особисто знають особу або осіб, які беруть або брали хабарі (12% у ЄС).

Корупційні зв'язки і практики є характерними для бізнесу країни. За даними опитування представників бізнес-середовища, 20% компаній Латвії вважають корупцію проблемою, що заважає веденню бізнесу (показник у ЄС – 43%); 37% опитаних упевнені, що корупція завадила їм виграти публічний тендер за останні три роки (32% – у середньому у ЄС). Чимало респондентів (79%) стверджують про поширеність корупції у підприємницькій діяльності (показник ЄС – 75%)².

¹ 2013 Special Eurobarometer 397 /Wave EB79.1 – TNS Opinion & Social. Corruptionreport.Publication: February 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm – Заголовок з екрана.

² 2013 Flash Eurobarometer 374. Business' Attitudes Towards Corruption In The EU Report. – February 2014. – P. 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_374_en.pdf. – Заголовок з екрана.

Розвиток антикорупційного законодавства. До прийняття і набрання чинності Законом Латвії «Про запобігання корупції» від 25 жовтня 1995 р. окремі норми із запобігання і протидії корупції містилися в 13 різних законодавчих актах, ухвалених Сеймом і Вищою Радою. Антикорупційний закон уперше в історії Латвії дав визначення корупції і поклав виконання відповідних завдань на Державну податкову службу. Закон в основному передбачав правила декларування доходів для посадових осіб влади й обмеження займати ними інші посади чи виконувати роботу.

У 1997 р. почала роботу Рада із запобігання корупції. Її завданням стала розробка єдиної антикорупційної політики держави та подальше її впровадження. Уряд ухвалив першу антикорупційну стратегію 1998 р. Документ передбачав спеціальні задачі для правоохоронних органів, державних і місцевих органів влади. І 1999 р. Рада із запобігання корупції ініціювала створення незалежної інституції для запобігання і боротьби з корупцією. Урядом було сформовано робочу групу з підготовки звіту про необхідність створення спеціального органу влади у сфері здійснення антикорупційної політики. У 2000 р. Кабінет міністрів Латвії затвердив концептуальний документ з питань протидії корупції, відповідно до якого визнавалася необхідність створення нової інституції з метою боротьби і запобігання корупції.

У 2002 р. на підставі постанови уряду було створено робочу групу з розробки нормативно-правової бази інституціональної антикорупційної системи Латвії. Результатом нормотворчої роботи став проект Закону про Бюро із запобігання і боротьби з корупцією, а також заходи з попередження конфлікту інтересів у діяльності посадових осіб влади. Законопроект ініціював подання майнових декларацій фізичними особами і встановлював принцип законної презумпції. Норми правового акта містили правила фінансування політичних партій та організацій, тим самим було запропоновано можливість прямого фінансування урядом політичних партій. Законопроект був поданий до парламенту, прийнятий ним і набрав чинності з 1 травня 2002 р.

Остання стратегія у сфері боротьби з корупцією була прийнята у травні 2009 р. Вона мала назву Програми запобігання і протидії

корупції на 2009–2013 роки і спрямовувалася на належне використання державного та муніципального майна, збільшення контролю фінансування політичних партій, поліпшення систем внутрішнього контролю в державних і муніципальних установах. Вона містила близько 70 завдань для впровадження різними інституціями. Наразі розроблено проект нової антикорупційної програми.

Виконання антикорупційної політики відповідно до латвійського законодавства покладено на спеціалізований антикорупційний орган – Бюро із запобігання і боротьби з корупцією.

Бюро із запобігання і боротьби з корупцією Латвії (Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs – KNAB) було засновано як багатоцільовий антикорупційний орган. Правовий статус KNAB визначений Законом «Про Бюро із запобігання і боротьби з корупцією». Норми щодо його діяльності містяться також у Кримінальному кодексі, Кримінально-процесуальному кодексі, Кодексі про адміністративні правопорушення, Законі «Про запобігання конфліктів інтересів на публічній службі» та Законі «Про фінансування політичних організацій (партій)»¹.

Згідно зі ст. 1 вказаного Закону Бюро є органом державної влади і перебуває під наглядом Кабінету міністрів, виконує установлені законом функції із запобігання і протидії корупції, а також контроль виконання правил фінансування політичних організацій (партій) та їх об'єднань. Бюро є суб'єктом оперативної діяльності.

Відповідно до ст. 4 Закону діяльністю Бюро керує директор, який призначається на посаду строком на 5 років і звільняється Сеймом за поданням Кабінету міністрів. Кабінет міністрів оголошує відкритий конкурс на зайняття посади директора Бюро і створює комісію для оцінки кандидатів. До складу Бюро входить центральний апарат і територіальні відділення, останні не мають статусу юридичних осіб. Структура Бюро формується відповідно до правил і регламенту.

У 2002–2005 рр. Бюро перебувало під наглядом Кабінету міністрів, а вже з 2005 р. прямо підпорядковується Прем'єр-міністрові,

¹ Legal acts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.knab.gov.lv/en/legislation/laws/>– Заголовок з екрана.

який має право скасовувати неправомірні рішення КНАВ, але не має права віддавати накази співробітникам Бюро або будь-яким чином втручатися у його діяльність.

До компетенції Бюро належать функції із: 1) запобігання корупції; 2) протидії корупції; 3) контролю виконання правил фінансування політичних організацій (партій) та їх об'єднань; 4) контролю за проведенням передвиборчих кампаній.

У сфері із запобігання корупції до завдань бюро входять:

- розробка національної антикорупційної програми та координації національної політики у сфері боротьби з корупцією;
- запобігання конфлікту інтересів;
- розробка методів діяльності із запобігання і протидії корупції у державному і приватному секторі;
- виявлення корупційних ризиків у нормативно-правових актах і проектах актів;
- проведення опитувань громадської думки;
- інформування громадськості про стан корупції, виявлені корупційні правопорушення, вжиті антикорупційні заходи.

КНАВ проводить навчання із запобігання корупції, роз'яснення антикорупційного законодавства та етики шляхом надання консультацій, проведення тренінгів та підготовки аналітичних матеріалів.

У сфері протидії корупції Бюро діє як орган досудового слідства з традиційними поліцейськими повноваженнями і має доступ до баз даних банків і податків: розслідує кримінальні правопорушення стосовно корупції, здійснює оперативну діяльність та розслідує адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Таким чином, діяльність КНАВ проводиться за широким переліком напрямів, починаючи з розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією, здійснення контролю за діяльністю посадових осіб та фінансуванням політичних партій, проведення передвиборчих кампаній і закінчуючи просвітницькою роботою серед населення та підвищенням професійної підготовки у питаннях корупційних ризиків.

Виходячи з аналізу мети, функцій і завдань, Бюро є багатоцільовим правоохоронним органом, спеціально спроектованим для по-

силеної протидії корупції, оскільки поєднує запобіжні і правоохоронні (оперативно-розшукові) заходи у своїй діяльності, а також уповноваженим на розроблення антикорупційної політики, здійснення аналітичної діяльності, надання технічної допомоги з питань попередження, взаємодію із громадянським суспільством та інформування.

Спеціалізований антикорупційний орган Латвії відповідає міжнародним стандартам Конвенції Ради Європи і Конвенції ООН щодо органів, уповноважених на формування та реалізацію антикорупційної політики, за критеріями спеціалізації та незалежності. Причому, за словами європейських експертів, «однією з визначних і обов'язкових рис спеціалізованих інституцій є не повна незалежність, а насамперед адекватний рівень структурної та операційної автономії, забезпечений завдяки функціонуванню інституційних та правових механізмів, спрямованих на запобігання неналежного політичного впливу, а також сприянню беззаперечного виконання своїх обов'язків»¹. До інших міжнародних стандартів ефективності спеціалізованих антикорупційних органів згаданими Конвенціями віднесено належну професійну підготовку й адекватні ресурси².

Відповідно до закону KNAV розробляє національну програму із запобігання і протидії корупції та координує співпрацю органів та інституцій, задіяних у виконанні завдань програми. Програма із запобігання і протидії корупції на 2009–2013 роки визначала напрями діяльності, головні завдання та результати, що мали бути досягнуті у сфері антикорупційної політики.

Окремі функції у сфері протидії корупції виконують Міністерство внутрішніх справ та Міністерство фінансів Латвії. Бюро співпрацює з фінансовою поліцією, Державною Прикордонною службою та іншими органами.

¹ Спеціалізовані інституції з боротьби корупції: огляд моделей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/corruption/acn/39972270.pdf>. – Заголовок з екрана.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 23 жовтня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16. – Заголовок з екрана.

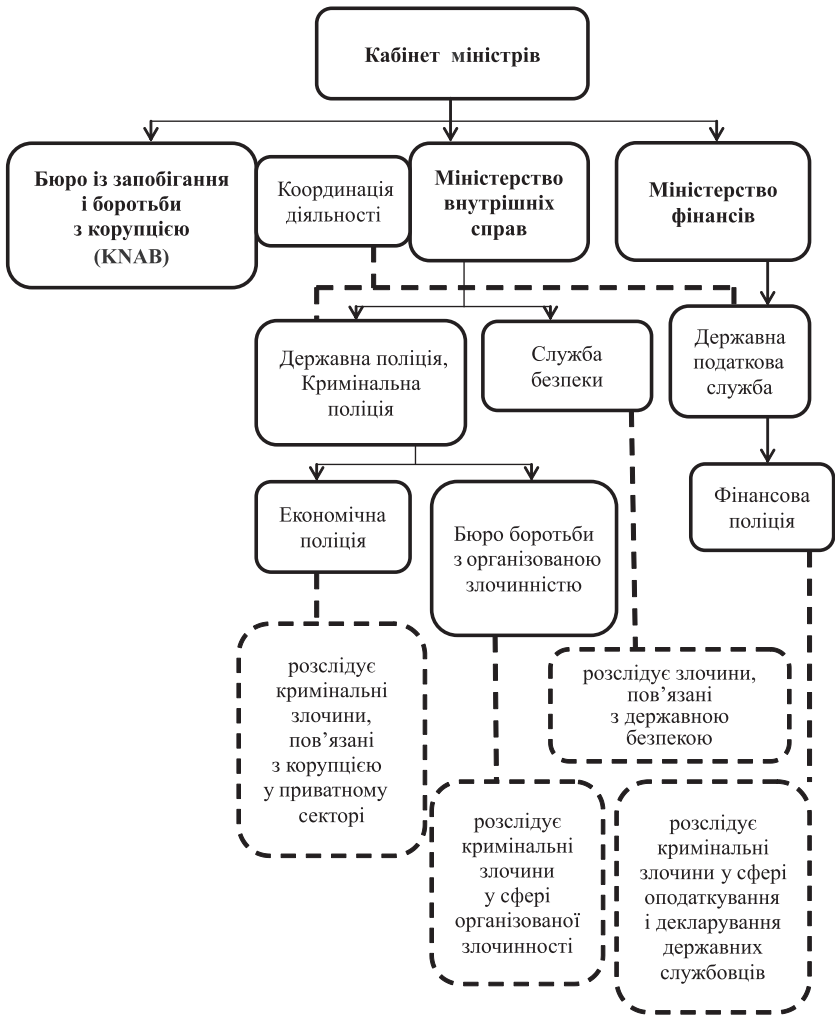

Рис. 1. Схема взаємодії бюро з органами державної влади Латвії

Рада Групи держав із боротьби з корупцією провела вже чотири раунди оцінювання рівня корупції у Латвії. Результати останнього,

четвертого раунду оцінювання, були прийняті на засіданні ГРЕКО в грудні 2012 р.¹

За даними Ради Групи держав із боротьби з корупцією, зміни до норм про хабарництво, що вносилися останнім часом до латвійських кримінальних законів, забезпечили міцну основу для криміналізації корупційних правопорушень. Відповідно до рекомендацій Латвія прийняла поправки до Кримінального кодексу в грудні 2012 р. та березні 2013 р. У серпні 2013 р. уряд запропонував зробити поправки до Закону про цивільну службу з метою централізувати відбір керівників адміністративних відомств: Державна канцелярія готуватиме процедуру відбору та критерії, оголосить конкурси та оцінить компетентність кандидатів. Пропоновані правила спрямовані на обмеження політичного впливу і ролі особистих контактів у таких призначеннях².

КНАВ продовжує відігравати центральну роль у сфері запобігання і протидії корупції у Латвії. Проект стратегії діяльності Бюро на 2013–2015 рр. передбачає фокус діяльності на органи, відповідальні за великі активи і ресурси, охорону здоров'я, судову владу, правоохоронну сферу та фінансування політичних партій.

Висновки. Досвід Латвії свідчить про успішність застосування моделі спеціалізованого антикорупційного органу, наділеного широким комплексом функцій та повноважень у сфері запобігання і протидії корупції. Особливістю латвійського варіанта слід визнати функції Бюро з розробки антикорупційної стратегії, активної нормотворчої роботи з питань протидії корупції, функції із проведення семінарів, тренінгів та взаємодії із громадськістю. Таким чином, держава розробила для боротьби з корупцією власні специфічні форми діяльності, які враховують національні особ-

¹ Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors/ Evaluation Report Latvia. GrecoEval IV Rep (2012) 3E [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/GrecoEval4\(2012\)3_Latvia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/GrecoEval4(2012)3_Latvia_EN.pdf). – Заголовок з екрана.

² Annex 14 (Latvia) to the EU Anti-Corruption Report. – February, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_latvia_chapter_en.pdf. – Заголовок з екрана.

ливості, і за останні 15 років досягла значних успіхів у боротьбі з корупцією.

Статья посвящена анализу нормативно-правовых актов зарубежного законодательства и отчетов международной организации Совета группы государств по борьбе с коррупцией, которые освещают вопросы антикоррупционной политики и деятельности специального антикоррупционного органа на территории Латвии.

The article deals with the analysis of foreign legal acts and reports of the Council of Europe's Group of States against corruption dedicated to anticorruption policy and activities of specialized anti-corruption authority of Latvia.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №3 від 1 липня 2014 р.).

*Рецензент – кандидат юридичних наук **О. М. Овчаренко**.*

УДК 343.14

Н. В. Глинська, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем слідчо-прокурорської та судової діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЯКІСНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ

У статті розглянуті основні правила, дотримання яких є принциповим для ефективного здійснення діяльності із забезпечення відповідності кримінальних процесуальних рішень стандартам їх доброякісності. У цьому контексті особливо увагу приділено проблемі забезпечення оптимального балансу між втручанням у правозастосовний процес контролюючих органів та процесуальною незалежністю осіб, що ухвалюють кримінальні процесуальні рішення.

Ключові слова: стандарти, доброякісність, кримінальне процесуальне рішення, особи, що приймають процесуальні рішення, контролюючі органи, правила забезпечення доброякісності.

Постановка проблеми. З позиції правозахисної орієнтації сучасного кримінального процесу, основним пріоритетом якого є захист і охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників, забезпечення доброякісності кримінального процесуального рішення (далі – КПП) як високого ступеня його відповідності комплексу вимог, що до нього ставляться (законності, обґрунтованості та справедливості тощо), є одним з основних засобів вирішення завдань кримінального провадження.

З огляду на викладене предметом самостійного комплексного дослідження в аспекті означеної проблематики має стати концептуальна розробка механізму забезпечення доброякісності КПП (далі – ЗДКПП), одним із ключових питань якого є правила здійснення цієї діяльності.

Констатуючи ступінь наукової розробки цієї проблематики, слід указати на те, що стосовно сфери правозастосовної діяльності проб-

лема забезпечення доброякісності її результату є малорозробленою як у загальнотеоретичній, так і у кримінальній процесуальній літературі. Окремі її аспекти розглядалися в науці в основному в контексті дослідження проблем ефективності правозастосування, що пояснюється їх тісним взаємозв'язком. До комплексного дослідження проблеми якості кримінально-процесуальної діяльності звертались у своїх працях *О. Я. Баєв, О. Г. Бенер, В. І. Власов, Т. Г. Морщакова, К. В. Степанов*. Питання щодо ЗДКПР, так само як й основних засад цієї діяльності, у спеціальній монографічній літературі не розглядалися.

Мета та завдання статті. У контексті дослідження сутності ЗДКПР визначити основні засади цієї діяльності. Для досягнення поставленої мети ставляться такі завдання: 1) сформулювати основні правила ЗДКПР; 2) охарактеризувати основні правила ЗДКПР; 3) виявити концептуальні моменти, що підлягають подальшому дослідженню для підвищення ефективності ЗДКПР.

Виклад основного змісту матеріалу. Діяльність із ЗДКПР, як і будь-яка інша, має здійснюватися не хаотично, а за певними правилами, тобто положеннями, дотримання чи врахування яких суб'єктами дає можливість очікувати закономірний результат цієї діяльності.

Одним з основних положень, що має враховуватися при здійсненні діяльності із ЗДКПР, є *комплексний підхід до дотримання стандартів доброякісності стосовно конкретного КПР*. Останній передбачає, з одного боку, орієнтацію на врахування при ухваленні КПР комплексу всіх стандартів-вимог, що до нього ставляться, з другого – остаточну індивідуалізацію таких стандартів з урахуванням різновиду КПР, що ухвалюється, та специфіки кримінального провадження, у перебігу якого ухвалюється КПР.

Усі стандарти ДКПР (далі – СДКПР) є самостійними та разом із тим тісно взаємопов'язаними між собою та взаємодоповнюючими один одного регуляторами правозастосовної діяльності. Вони у своїй сукупній дії сприяють отриманню за підсумком такої діяльності соціально цінного результату у виді КПР високої якості. У свою чергу, комплексний підхід до правозастосування потребує від осіб, що приймають рішення (далі – ОПР), необхідних знань із

принципових питань взаємозв'язку всіх існуючих СДКПР та вимог, які їх конкретизують, що є необхідною складовою методології прийняття доброякісних (законних і справедливих) КПР на будь-якому етапі кримінального провадження. Це підвищує значення забезпечення належної обізнаності правозастосувачів не лише у сфері законодавства, а й під час судового тлумачення правових норм, зокрема позицій ЄСПЛ щодо тлумачення Конвенції з захисту прав людини, що містяться в низці рішень цього судового органу, а так само актуалізує необхідність звернення ОПР до науково-практичної та довідкової літератури з метою коректного застосування права при ухваленні конкретних КПР.

Водночас СДКПР є положеннями загального порядку, що визначають мінімальні вимоги до тих чи інших властивостей КПР, залишаючи певний простір для їх індивідуалізації з урахуванням різновиду КПР, що ухвалюється, та згідно зі специфікою фактичних обставин кримінального провадження, що склалась під час прийняття КПР. Інакше кажучи, індивідуалізація СДКПР чи їх конкретизація в основному є ситуативною та передбачає синтезування (виведення) ОПР сукупності *локальних критеріїв-вимог*, яким має відповідати конкретний різновид КПР, якість якого оцінюється за допомогою інших норм кримінального процесуального законодавства (з урахуванням їх офіційного та доктринального тлумачення, а також тенденцій правозастосовної практики), та наступне (чи одночасне) їх «прив'язування» до конкретної фактичної ситуації кримінального провадження, у перебігу якого приймається КПР. Оскільки проблема конкретизації чи тлумачення загальних СДКПР «у світлі конкретних обставин провадження» вже була предметом самостійного розгляду, тут лише вкажемо на те, що такому підходу протистоїть формальне ставлення ОПР до ухвалення КПР. В юридичній літературі звертається увага на проблему формалізму кримінальної процесуальної діяльності як перепону її ефективності. Так, В. С. Зеленецький та Л. М. Лобойко наголошують на неможливості запропонувати якусь універсальну межу, що розділяє ці поняття при реалізації процесуальної діяльності. Водночас, на їх справедливу думку, у будь-якому разі «кримінально-процесуальна форма закінчується, а формалізм починається там, де законодавець

чи працівник правоохоронного органу або суд (суддя) починають здійснювати дії і приймати рішення, що є зайвими, не обумовленими потребою справедливого вирішення кримінальної справи», чи «поза врахуванням обставин конкретної кримінальної справи, того становища, в якому опинився на конкретний час провадження у кримінальній справі той чи інший її учасник». Формалізм є також наочним при «сліпому виконанні заформалізованих процедур на користь не особи, а кримінально-процесуальної форми»¹. У продовження цих тез, з якими ми цілком погоджуємося, зазначимо, що формалізм при ухваленні КПП слід убачати, зокрема, у реалізації ОПП дозволеної законом дискреції поза врахуванням індивідуальної специфіки конкретного провадження, застосуванні закону без з'ясування справжньої волі законодавця, тлумаченні оцінних понять «не в дусі» принципу верховенства права (тобто поза врахуванням пріоритетного значення забезпечення прав та свобод учасників провадження), а також узагалі в ухваленні «зайвих» КПП, що є явно надлишковими та непотрібними для ефективного вирішення завдань кримінального провадження.

Ще одним із основних правил ЗДКПП слід визнати вимогу максимізації зусиль суб'єктів цього процесу в досягненні високоякісного результату правозастосування. Ідея високоєфективної правозастосовної діяльності не може бути реалізована поза *посадовою активністю* та ініціативою суб'єктів ЗДКПП у здійсненні належних їм повноважень. Така активна позиція у реалізації своїх повноважень для слідчого, прокурора обумовлена дією принципу публічності (ст. 25 КПК), для суду – необхідністю ефективного забезпечення прав і законних інтересів учасників провадження. Вимога посадової активності для правозастосовувачів знаходить свій вираз в активізації всіх інтелектуально-праксеологічних засобів, що є необхідними для успішного здійснення правозастосовної діяльності на кожному з її етапів; для контролюючих органів – у своєчасній та оперативній реалізації належних останнім контрольних повноважень та підвищенні стандартів вимогливості до діяльності під-

¹ Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія / В. І. Борисов, В. С. Зеленецький, Н. В. Сібілова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2010. – С. 239–240.

контрольних органів. Звичайно, межі повноважень різних СЗДКПР (основних та допоміжних) мають специфіку залежно від функціональної спрямованості їх діяльності. Але в будь-якому випадку всі правозастосувачі та контролюючі органи та посадові особи мають ефективно використовувати належний їм арсенал повноважень із тим, щоб забезпечити відповідність ухваленого КПР усім стандартам його доброякісності.

У контексті положення, що розглядається, не можна залишити поза увагою питання щодо певної обмеженості доказової ініціативи суду в змагальному процесі. Слідчий суддя та суд для якісного здійснення функції судового контролю та правосуддя, що передбачає, зокрема, ухвалення законних, обґрунтованих та справедливих КПР, наділені правом ініціативного дослідження фактичних матеріалів, заслуховування учасників провадження, що дозволяє з'ясувати суттєві обставини кримінального провадження та сформулювати внутрішнє переконання щодо суті вирішуваного ним питання. Так, зокрема, як показує аналіз КПК, у головному судовому провадженні як за ініціативою сторін, так і за ініціативою суду може проводитися низка судово-слідчих дій: експертиза в порядку ч. 2 ст. 332 КПК, допити обвинуваченого (ст. 351 КПК), свідка (ст. 352 КПК), потерпілого (ст. 253 КПК) та експерта у суді (ч. 1 ст. 356 КПК), пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПК), дослідження речових доказів (ст. 357 КПК), дослідження документів (ст. 358 КПК), дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК), огляд на місці (ст. 361 КПК). Ініціювання проведення таких дій судом слід розцінювати як намагання суду усунути всі сумніви, що перешкоджають ухваленню законного, обґрунтованого та справедливого КПР. У той самий час суддя позбавлений ініціативи щодо проведення додаткових слідчих процесуальних дій, спрямованих на отримання нових матеріалів. Узагалі в змагальному процесі суддя у пізнанні обставин кримінального провадження фактично не має права вийти за межі вимог і доводів ініціатора, якщо це буде погіршувати правове становище учасників провадження, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені через ухвалення даного КПР. Так, суд зобов'язаний проводити судовий розгляд лише в межах обвинувачення, висунутого відповідно до обвинувального акта (ч. 1 ст. 337 КПК). Єдиний випадок, коли суд з метою ухвалення

справедливого судового рішення та захисту прав людини та її основоположних свобод має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, стосується зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження (ч. 3 ст. 337 КПК). Таким чином, процесуальна форма обмежує судове пізнання тією мірою, що є необхідною для забезпечення прав особи¹.

Позитивна кооперація суб'єктів ЗДКПР. Як уже зазначалося, питанням забезпечення ухвалення в перебігу кримінального провадження високоякісних КПР піклуються різні суб'єкти кримінального провадження, через що процес ЗДКПР носить полісуб'єктний характер, який проявляється, по-перше, у колективному процесі прийняття низки КПР та, по-друге, у контрольованості процесу ухвалення КПР (в установлених у законі випадках) та наступної перевірки якості вже ухваленого КПР компетентними органами. Уявляється, що стосовно процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження, що так чи інакше залучені до процесу ЗДКПР, цілком можна стверджувати, що їх діяльність (незалежно від специфіки її функціональної спрямованості) має узгоджуватися та спрямовуватися на отримання загального позитивного результату – забезпечення ухвалення високоякісного КПР, а у випадку дефектності ухваленого КПР – на своєчасне усунення недоліків якості такого КПР. Це надає права іменувати характер чи спосіб їх взаємодії як «позитивну кооперацію». Різноманітні процесуальні функції мають нібито злитися воедино заради отримання високоякісного результату правозастосування та у разі необхідності – його своєчасного корегування. Звичайно, для суб'єктів, що виконують різні процесуальні функції, працювати на один результат – нелегке завдання. Звідси виникає питання щодо необхідного рівня якості процесуальної взаємодії різних суб'єктів кримінального провадження. Успішне вирішення поставленого завдання передбачає, у свою чергу, нормативне закріплення досконалих принципів та технологій

¹ Астафьев А. Ю. Процессуальная независимость судьи как субъекта доказывания: пределы дискреционных полномочий / А. Ю. Астафьев // Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Серия: ПРАВО. – 2013. – № 1 (14). – С. 332.

взаємодії таких суб'єктів, зокрема адекватних за обсягом та узгоджених між собою повноважень різних контролюючих суб'єктів кримінального провадження (керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду), форми контролю та нагляду як основних засобів запобігання дефектам КПП (оперативність судового контролю). На практиці необхідними є формування високих стандартів вимогливості вищих органів до якості КПП підконтрольних органів, високоефективне здійснення судового контролю та процесуального керівництва, що передбачає невідкладний (без невинуватих затримок) розгляд прокурором питання щодо затвердження рішень слідчих, своєчасний розгляд слідчим суддею клопотань сторони обвинувачення, недопущення прокурором спрямування до суду неякісного обвинувального акта та ін. Так, наприклад, оскільки прийняття низки КПП на досудовому розслідуванні має багатоетапний характер та до нього включаються різні суб'єкти, то важливою є координація їх діяльності у загальному напрямі. Це вимагає, зокрема, оперативності погодження клопотань слідчого прокурором та спрямування їх до слідчого судді, першочерговий розгляд слідчим суддею відповідних клопотань слідчих, поданих у граничний строк, тощо.

При цьому наріжним каменем у забезпеченні високоякісної позитивної кооперації всіх суб'єктів ЗДКПП є *знаходження оптимальної межі «втручання»* у процес формування внутрішнього переконання ОПП. Ідеться про знаходження оптимального балансу між двома головними чинниками високоякісного правозастосування – незалежністю та процесуальною самостійністю ОПП, з одного боку, та гарантованістю отримання належного результату у виді доброякісності КПП – з другого. Цей баланс, як правило, закладається на законодавчому рівні при регламентації процесуальної форми, його модель значною мірою залежить від того, який доктринальний підхід побудови досудового розслідування, повноважень суду у змагальному процесі та конструкції перевірочних стадій законодавець визнав найбільш соціально прийнятним і реалізував його у правових нормах.

У цьому сенсі насамперед слід зазначити, що ст. 94 КПК відносить питання оцінки достатності фактичних даних (доказів) для

встановлення тих чи інших фактичних підстав для ухвалення КПП до виключної компетенції правозастосовника, який здійснює таку оцінку за своїм внутрішнім переконанням. Причому законодавець наголошує, що «жоден доказ не має наперед встановленої сили» (ч. 2 ст. 94 КПК). По суті йдеться про принцип *свободи оцінки доказів*, що означає надання переваги розуму правозастосовника, його можливості визначати індивідуальну специфіку обставин конкретного кримінального провадження та наявні в ньому докази. Причому національне законодавство містить ряд гарантій, що «захищають» незалежність судді в цьому оціночному аспекті їхньої правозастосовної діяльності. Такими гарантіями, зокрема, є: кримінальна відповідальність за втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або домогтися винесення неправосудного рішення (ст. 376 КК); заборона для суду апеляційної інстанції у випадку процесуальної ітерації встановлювати для суду першої інстанції характер прийнятого рішення, в тому числі характер оцінки доказів (ч. 2 ст. 415 КПК). Аналогічної вимоги щодо суду касаційної інстанції та ВСУ в КПК не міститься, що обумовлюється специфікою ревізійного начала цих інстанцій (перевіряються лише питання права).

Законодавець встановлює певні обмеження щодо характеру «наказів» вищих судів з метою запобігання невинуватому втручання у подальший правозастосовний процес у суді нижчої інстанції. Так, зокрема, ч. 2 ст. 415 КПК забороняє суду апеляційної інстанції вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої інстанції того чи іншого закону України про кримінальну відповідальність та покарання. Отже, цілком зрозумілим є те, що суд першої інстанції при ухваленні ітерального судового рішення має уникати тих помилок, які були допущені у первинному рішенні та на які вказано у КПП, що є підставою для ітерації. У разі незгоди з позицією вищестоящого судового органу з певних оцінних питань, на наш погляд, суду першої інстанції слід докладніше обґрунтувати свою думку в цьому аспекті, «перестраховуючи» таким чином своє рішення від можливого скасування чи зміни. Водночас для суду вищої інстанції існує

нормативна заборона визначати характер ітерального рішення, якої, на жаль, не завжди дотримуються на практиці.

Стосовно процесуальної незалежності прокурора у формуванні свого внутрішнього переконання слід констатувати, що у певних випадках він також не позбавлений процесуального впливу на нього вищестоящого прокурора. Так, якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що слід відмовитися від підтримання державного обвинувачення, змінити його, висунути додаткове обвинувачення або розпочати провадження щодо юридичної особи, він повинен погодити відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює (ч. 1 ст. 341 КПК). Причому, якщо керівник органу прокуратури, прокурор вищого рівня відмовляє у погодженні цих рішень, він усуває від участі в судовому розгляді прокурора, який ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому як прокурор або доручає участь іншому прокуророві (ч. 2 ст. 341 КПК).

І лише з певною часткою умовності можна говорити про процесуальну самостійність слідчого (ч. 5 ст. 40 КПК), зокрема у питаннях прийняття ним КПП за своїм внутрішнім переконанням. Аналіз механізму оскарження слідчим вказівок керівника органу досудового розслідування та прокурора засвідчує, що права слідчого на обстоювання перед прокурором своєї процесуальної позиції з основних питань розслідування значно звужені. На відміну від КПК 1960 р., ст. 114 якого допускала самостійність слідчого у вирішенні принципових питань досудового розслідування, що пов'язані з оцінкою доказів, ч. 4 ст. 40 чинного КПК імперативно встановлює його обов'язок виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі з усіх процесуальних питань. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора тягне передбачену законом відповідальність.

Оптимальний характер нормативної регламентації питань взаємодії суб'єктів ЗДКПР передбачає такий розподіл повноважень між ОПР та контролюючими органами, за якого процесуальна незалежність та самостійність правозастосовника в обранні необхідного варіанта правової поведінки оптимально поєднується з підвищеним ступенем гарантованості своєчасного прийняття високоякісного

КПР та запобігання реалізації під час кримінального провадження дефектних КПР. У цьому випадку створюються сприятливі умови для найбільш ефективного функціонування всієї системи кримінального провадження: на кожному етапі провадження передбачені належні контрольно-наглядові механізми з урахуванням специфіки компетенції суб'єктів, що ведуть провадження, а ступінь відповідальності правозастосовників є узгодженим з рівнем їх незалежності у прийнятті КПР.

Перевищення меж процесуальної незалежності ОПР може призвести до неконтрольованості правозастосування, мінімізації запобігання правозастосовним помилкам, що не сприятиме ефективному кримінальному провадженню, а значне звуження таких меж – до надмірного втручання у правозастосовний процес, втрати самостійності ОПР, що може негативно позначитися на справедливості та розумності КПР, ухвалених цією особою, а отже, призвести до неефективного правозастосування.

Серед основних правил ЗДКПР слід виділити вимогу *мінімізації деструктивного впливу інших учасників провадження на отримання належного результату*. Хоча суб'єктами, які мають право ухвалювати КПР, а також здійснювати контрольні повноваження, є лише офіційні посадові особи та органи, це не означає, що на якість КПР не впливають інші його учасники (професійні та непрофесійні). Причому в одних випадках їх вплив може бути конструктивним чи позитивним, в інших – деструктивним чи негативним.

Так, звернення сторони захисту до компетентних суб'єктів провадження із вчасними та обґрунтованими клопотаннями чи скаргами ініціює процеси розгляду відповідних правових питань та ухвалення нових необхідних для ефективного вирішення завдань кримінального провадження КПР чи перевірку якості вже ухвалених КПР, що нерідко допомагає своєчасно виявити та виправити їхні дефекти. І навпаки, як свідчить практика, непоодинокими є випадки умисного затягування учасниками провадження часу на ознайомлення з матеріалами провадження, внесення необґрунтованих скарг з метою перешкоджання своєчасному вирішенню кримінально-правового спору, неявка на виклики органів досудового розслідування та суду, приховування доказової інформації тощо.

Зазначені та інші форми поведінки учасників провадження негативно впливають на процес ухвалення КПР та в змозі опосередковано знизити часові чи змістовні характеристики тих чи інших КПР. Так, затягування процесу іншими учасниками нерідко затримує ухвалення певних КПР, що обумовлює їхню несвоєчасність. Умисне подання численних необґрунтованих скарг тягне надлишкову правозастосовну діяльність і нерозумні витрати часу суб'єктів кримінального провадження. Така негативна ситуація обумовлена самою суттю кримінальної процесуальної діяльності, для якої іманентно властивими є конфлікт інтересів та протидія різних її учасників.

Водночас деструктивна поведінка не знімає з правозастосовника відповідальності за якість прийнятого рішення. Звісно, можливість ухвалення високоякісного КПР залежить не лише від добросовісності ОПР, а й від інших об'єктивних умов, що не залежать від неї, зокрема поведінки інших учасників процесу, рівня навантаження, наявності помічників, належних приміщень, оргтехніки, транспорту та інших ресурсів. Але це вже проблеми, розгляд яких виходить за межі цього дослідження. Тут лише зазначимо, що ОПР повинна зробити все від неї залежне, щоб ухвалити високоякісне КПР. Тому вони мають займати активну позицію щодо нівелювання деструктивних чинників, що перешкоджають вчасному прийняттю необхідного КПР. Так, зокрема, якщо сторона захисту обрала тактику затягування справи, то в суду є процесуальні можливості реагувати на це. Невикористання цих можливостей покладає на суд відповідальність за порушення розумних строків. Зокрема, процесуальний закон дає можливість суду завершити розгляд справи у другому (чи навіть у першому) судовому засіданні у разі неявки сторони, повідомленої належним чином про час та місце судового розгляду. Також суд уповноважений у визначених законом випадках застосовувати привід¹.

Інша річ – це ситуації, коли така поведінка учасників процесу вписується у встановлені в законі часові межі або є законною по суті. Інакше кажучи, йдеться про проблему *зловживання учасника-*

¹ Куйбіда Р. Посібник із написання судових рішень / Р. Куйбіда, О. Сироїд. – К. : Дрім Арт, 2013. – С. 41.

ми провадження своїми правами, що як частина більш загальної проблеми зловживання правом активно розробляється в процесуальній та загальноправовій літературі. Безумовно, необхідність протидії зловживанням учасниками провадження своїми правами відповідає міжнародно-правовим актам та практиці ЄСПЛ і потребує певних нормативних механізмів. Водночас розробка конкретного варіанта нормативної регламентації інституту зловживання правом потребує попереднього докладного його аналізу, що не належить до завдань цього дослідження. Але в будь-якому разі цілком зрозумілим є те, що оцінка поведінки учасника провадження як зловживання належними йому правами не може бути формалізована, адже є ситуативною та має відбуватися з урахуванням всіх обставин конкретного провадження.

Висновки. Основними правилами для ЗДКПР слід визнати: комплексний підхід до дотримання стандартів доброякісності стосовно конкретного КПР; вимогу максимізації зусиль (посадової активності) суб'єктів ЗДКПР у досягненні високоякісного результату правозастосування; позитивну кооперацію суб'єктів ЗДКПР (узгодженість їх процесуальної діяльності та спрямованість на отримання загального позитивного результату) та вимогу мінімізації деструктивного впливу інших учасників провадження на отримання належного результату. Наріжним каменем у забезпеченні високоякісної позитивної кооперації усіх суб'єктів ЗДКПР є знаходження оптимальної межі «втручання» у процес формування внутрішнього переконання ОПР. Нормативна регламентація питань взаємодії різних суб'єктів ЗДКПР передбачає такий розподіл повноважень між ОПР та контролюючими органами, при якому процесуальна незалежність і самостійність правозастосовника в обранні необхідного варіанта правової поведінки оптимально поєднується із підвищеним ступенем гарантованості своєчасного прийняття високоякісного КПР та запобігання реалізації в перебігу кримінального провадження дефектних КПР.

На жаль, у межах даної статті неможливо розкрити всі аспекти сформульованих основних правил ЗДКПР. Для цього потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими *напрямами наукових розвідок*: 1) аналіз механізмів протидії зло-

вживанню учасниками кримінального провадження належними їм правами; 2) аналіз кримінального процесуального законодавства під кутом зору оптимальності балансу між процесуальною незалежністю суб'єктів кримінального провадження та втручанням в їх правозастосовну діяльність контролюючих органів; 3) формулювання конкретних пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності із ЗДКПР.

В статье рассматриваются основные правила, соблюдение которых принципиально для эффективного осуществления деятельности по обеспечению соответствия уголовных процессуальных решений стандартам их доброкачественности. В этом контексте особое внимание уделено проблеме оптимального баланса между вмешательством в правоприменительный процесс контролирующих органов и процессуальной независимостью лиц, принимающих уголовные процессуальные решения.

The article deals with the main rules, that are principle to the effectiveness of ensuring the compliance of criminal procedural decisions (CPD) with the good-quality standards. The author pays particular attention to the problem of optimal balance between interference in the law-enforcement process of regulatory bodies and procedural independence decision-making persons.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем слідчо-прокурорської та судової діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Стайса НАПрН України (протокол № 12 від 8 вересня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Л. М. Лобойко.

УДК 343.98

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто наукові підходи до розуміння поняття «інформаційне забезпечення розслідування злочинів корупційної спрямованості», сформульовано авторське визначення. Висловлено пропозиції щодо розробки автоматизованої комп'ютерної системи «Протидія корупції» як засобу активізації інтелектуальної діяльності слідчого з планування, висунення робочих версій, обрання оптимальних систем слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: злочини корупційної спрямованості, інформаційне забезпечення, кримінальне провадження, автоматизована комп'ютерна система.

Важливим елементом реалізації ідеї ефективної протидії злочинності в умовах технологізації і глобалізації сучасного суспільства є впровадження у практичну діяльність співробітників органів кримінальної юстиції новітніх інформаційних технологій, які не лише забезпечують доступ до широкого кола інформації, а й «сприятимуть упорядкуванню інформаційних потоків, подоланню перманентного дефіциту часу; забезпечать стабільний конструктивізм мислення в умовах так званого інформаційного вибуху»¹.

На сучасному етапі розвитку Української держави одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів є боротьба зі злочинами корупційної спрямованості, зокрема фактами зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного

¹ Белоус В. В. Информационные технологии: новая категория криминалистики или очередное «модное» увлечение? / В. В. Белоус // Криминалистика первопечатный. – 2014. – № 8. – С. 113.

органу (ст. 365 КК), службового підроблення (ст. 366 КК), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК), незаконного збагачення (ст. 368² КК), підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368³ КК), зловживання впливом (ст. 369² КК) та інших кримінальних правопорушень цієї категорії, що здійснюються представниками влади або особами публічного права, які тим самим дискредитують діяльність органів державної влади й управління, обмежують права громадян, підривають економіку країни.

Результативність діяльності слідчого під час збирання та оцінки доказів, а також ухвалення ним процесуальних і організаційних рішень під час розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості залежить від рівня забезпечення криміналістично значущою інформацією. Джерелами відомостей про подібні злочини, що мали місце у минулому, осіб, причетних до цих подій, а також узагальненого досвіду їх розслідування є сучасні інформаційні системи, які надають можливість безперервного доступу до систематизованої інформації, виокремлення потенційно корисних відомостей за невеликий проміжок часу, пропонують оптимальні рішення та послідовність дій для розв'язання криміналістичних завдань, дозволяють одержати результат у зручній формі. У зв'язку з цим, ураховуючи, що «корупція із локальної проблеми перетворилася у глобальне явище – за рівнем корупції Україна знаходиться серед найбільш корумпованих держав світу»¹, а також зростання професіоналізації злочинців і різні складнощі в діяльності слідчого під час розслідування цієї категорії злочинів, слід вважати достатньо актуальною подальшу роботу з розробки нових інформаційних систем для забезпечення формування доказів у розслідуванні означених кримінальних правопорушень, що стане суттєвим кроком у підвищенні рівня інформаційного забезпечення, служитиме основою для оптимізації розслідування злочинів корупційної спрямованості.

З'ясування змісту поняття «інформаційне забезпечення розслідування злочинів корупційної спрямованості» слід починати з визначення поняття «інформаційне забезпечення». Відповідно до

¹ Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. – Х. : Харків юрид., 2013. – С. 3, 6–7.

тлумачення словників під цим поняттям розуміють надання інформації, яка є необхідною для здійснення будь-якої діяльності, оцінки стану, удосконалення чого-небудь, попередження небажаних (небезпечних) ситуацій тощо. Основними вимогами, що пред'являються до інформаційного забезпечення, є: повнота, достовірність, адресність, оперативність надання інформації¹.

Аналіз позицій авторів, які займалися дослідженням проблеми інформаційного забезпечення розслідування злочинів, дозволяє дійти висновку, що у криміналістичній літературі немає єдиного підходу до визначення цього поняття. Інформаційне забезпечення розглядають як загальний метод організації тієї чи іншої діяльності. Водночас це процес, пов'язаний з отриманням (збиранням), переробкою, використанням та збереженням інформації, яка відображає реальні явища, події, факти тощо². Так, О. О. Белов вважає, що поняття «інформаційне забезпечення» можна розглядати в кількох аспектах. У широкому розумінні це зв'язок між криміналістичною інформацією та її користувачем (слідчим, оперативним працівником тощо). У вузькому – під інформаційним забезпеченням розслідування злочинів слід розуміти дії із виявлення й надання криміналістично значущої інформації її безпосередньому споживачеві, зокрема особі, яка здійснює оперативно-розшукову, слідчу, прокурорську й інші види діяльності, пов'язані з розслідуванням та попередженням злочинів. Науковець наголошує на тому, що інформаційне забезпечення є процесом з певними стадіями, що послідовно змінюють одна одну, в якому суб'єкти впливають на об'єкти (інформацію) для досягнення конкретних результатів (цілей). Процес інформаційного забезпечення починається з отримання криміналістично значущої інформації від її джерела або потенційного носія³. О. П. Кузьмін вважає, що інформаційне забезпечення розслідування злочинів можна визначити як сукупність законних, своєчасних, ефективних, ціле-

¹ Российская энциклопедия по охране труда [Электронный ресурс] / под ред. В. К. Варова, И. А. Воробьева, А. Ф. Зубкова, Н. Ф. Измерова. – М. : НЦ ЭНФС, 2006. – Режим доступа: Labor_protection.academic.ru/658/Информационное_обеспечение.

² Лук'янчиков С. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія / С. Д. Лук'янчиков. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 107–108.

³ Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Белов ; Моск. гос. юрид. акад. – М., 2007. – С. 13–14.

спрямованих і захищених процесів збору, сприйняття, збереження, переробки, передавання, надання та використання криміналістичної інформації у зручній для слідчого формі з метою вирішення завдань кримінального судочинства¹. П. П. Іщенко розглядає поняття інформаційного забезпечення відносно слідчої діяльності у цілому та вважає, що це спеціально організована, цілеспрямовано здійснювана правоохоронними органами, відомствами та слідчими підрозділами діяльність зі створення, обслуговування та вдосконалення інформаційних систем, що здійснюють збір, обробку, накопичення, збереження, пошук, аналіз і передавання криміналістично значущої інформації, а також забезпечують на підставах, передбачених законом, доступ до інформаційних ресурсів інших органів, підприємств та установ із метою надання уповноваженим суб'єктам додаткової інформації, необхідної для виявлення, розслідування злочинів². О. М. Паршина під інформаційним забезпеченням досудового розслідування розуміє цілеспрямовану діяльність посадових осіб, що уповноважені здійснювати досудове розслідування, підрозділів та служб органів внутрішніх справ, яка спрямована на задоволення інформаційних потреб суб'єктів розслідування, а також створення оптимальних умов для ефективного використання інформації з метою розслідування злочинів³. О. В. Ковальова під інформаційним забезпеченням процесу розслідування злочинів розуміє багатогранну діяльність, яка складається з підсистем правового, організаційного, методичного й технічного характеру⁴. Є. Ю. Свобода визначає інформаційне забезпечення розслідування злочинів

¹ Кузьмин А. Информационное обеспечение расследования преступлений / А. Кузьмин // Законность. – 1999. – №6 (776). – С. 44.

² Іщенко П. П. Информационное обеспечение следственной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. П. Іщенко ; ФГОУВПО Акад. Ген. прокуратуры РФ. – М., 2009. – С. 9.

³ Паршина Е. Н. Проблемы информационного обеспечения и защиты информации в предварительном расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. Н. Паршина ; ГОУ ВПО Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. – Ижевск, 2004. – С. 10.

⁴ Ковальова О. В. Проблеми створення автоматизованих інтегрованих криміналістичних комплексів для підвищення рівня розкриття і розслідування злочинів / О. В. Ковальова // Інформатизація судово-експертної діяльності : матеріали «круглого столу» / упоряд. Ю. О. Мазниченко ; під заг. ред. О. О. Садченко. – К. : ННПСК НАВС, 2012. – С. 41.

як комплекс організаційних, правових, технічних і технологічних заходів, засобів та методів, що забезпечують у процесі управління та функціонування системи інформаційні зв'язки та елементи (суб'єкти і об'єкти) шляхом оптимальної організації інформаційних масивів баз даних і знань¹. Розкриваючи зміст поняття «інформаційне забезпечення розслідування», Є. Д. Лук'янчиков зазначає, що це система виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на її основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальному провадженні².

Як видається, інформаційне забезпечення розслідування злочинів корупційної спрямованості – це сукупність систематизованих криміналістичних знань й узагальненого досвіду слідчої діяльності, наданих у певній системі з метою підтримки інтелектуальної діяльності слідчого для ухвалення ним рішень та отримання нових доказів, яка створює інформаційні умови для здійснення процесу розслідування злочинів даної категорії.

У процесі розслідування злочинів корупційної спрямованості слідчому доводиться стикатися з низкою труднощів, що визначаються самою природою корупції: тривалою співпрацею посадових осіб із структурами, що корумпували їх, умілим приховуванням (маскуванням) стійких зв'язків, активною протидією розслідуванню³, а також дефіцитом часу – вирішенням значної кількості складних розумових завдань у відносно короткі терміни; дефіцитом інформації – недостатністю інформації про подію, що розслідується; відсутністю надійних джерел інформації тощо⁴. Не можна не вра-

¹ Свобода Є. Ю. Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів / Є. Ю. Свобода // Інформатизація судово-експертної діяльності : матеріали «круглого столу» / упоряд. Ю. О. Мазниченко ; під заг. ред. О. О. Садченко. – К. : ННІПСК НАВС, 2012. – С. 131.

² Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Є. Д. Лук'янчиков. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 111.

³ Аверьянова Т. В. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – С. 868.

⁴ Шепитько В. Криміналістическое обеспечение деятельности органов до-судебного следствия в борьбе с преступностью в Украине / В. Шепитько // Право України. – 2012. – №9–10. – С. 512.

ховувати відсутність практики й певних знань, необхідних для розслідування такої категорії кримінальних правопорушень, у деяких співробітників, які мають незначний досвід роботи, що позначається на результатах розслідування. У зв'язку з цим важливим підґрунтям інформаційного забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим, який здійснює розслідування за конкретним кримінальним провадженням, слід вважати використання ним автоматизованих комп'ютерних систем, що здатні забезпечувати таку його інтелектуальну діяльність, як планування, і такі його аспекти, як висунення робочих версій та обрання оптимальних систем слідчих (розшукових) дій щодо їх перевірки.

Сьогодні поступово отримують розвиток і практику застосування системи, які засновані на збиранні, класифікації та використанні узагальненого досвіду розслідування у вигляді суджень певної категорії досвідчених фахівців. Саме такі інформаційно-консультаційні системи на підставі усвідомлення та аналізу вихідної інформації, формування слідчих версій сприяють визначенню найбільш оптимальної послідовності проведення окремих слідчих (розшукових) дій. При цьому йдеться не тільки про визначення стратегічних напрямів розслідування, а й про обрання тактики (технології) проведення окремих слідчих дій. Так, слідчий може скористатися так званими демонстраційними прикладами, скажімо, отримати перелік можливих експертиз, які призначаються при розслідуванні певної категорії злочинів та питань щодо них, або перелік можливих слідчих ситуацій та алгоритмів дій слідчого щодо їх розв'язання¹. За допомогою спеціальної комп'ютерної програми система може обирати оптимальні варіанти вирішення ситуації залежно від інформації, яка є у кримінальному провадженні. Слідчому необхідно ввести дані про слідчу ситуацію конкретної події злочину, а комп'ютер, виходячи з ознак відомих обставин, порівнюючи їх з формалізованою типовою криміналістичною характеристикою даної категорії злочинів, знаючи характер зв'язку їх з іншими елементами кримі-

¹ Журавель В. А. Інформаційні технології як засіб удосконалення розкриття та розслідування злочинів / В. А. Журавель // Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27–28 жовт. 2006 р.) / упоряд.: О. В. Петришин, М. О. Кизим. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – С. 387, 390.

налістичної характеристики, зможе запропонувати перелік слідчих (розшукових) дій, доцільність і порядок призначення тих або інших судових експертиз, допоможе встановити невідомі обставини злочину і можливі джерела отримання інформації про них¹.

Одним із перспективних напрямів інформаційного забезпечення розслідування розглядуваної категорії злочинів слід вважати можливість створення автоматизованої комп'ютерної системи «Протидія корупції», базою якої має бути узагальнена інформація щодо розслідування аналогічних злочинних проявів, а метою – оптимізація слідчої діяльності. Структура цієї системи може складатися з двох основних блоків – аналітичного та консультативного. Перший блок включає узагальнену інформацію, яка представлена за категоріями злочинів корупційної спрямованості і містить такі відомості:

- *довідкові дані про характерні ознаки даної категорії корупційного злочину*, а саме: предмет злочинного посягання, спосіб злочину, дані про обстановку злочину, особу злочинця, типові сліди, а також об'єкти, що з ними пов'язані, способи їх вилучення;

- *дані щодо потенційно корупційних сфер діяльності та відповідні ризики проявів корупційних діянь та/або виникнення корупційних ситуацій;*

- *перелік корупційно небезпечних функцій, що виконуються службовою особою, під час реалізації яких найбільш імовірно виникнення корупційних проявів або дій;*

- *нормативна база, що включає тексти конвенцій, законів, коментарів до них, а також необхідні постанови, положення, накази, розпорядження, з якими необхідно ознайомитися слідчому;*

- *зразки документів, що використовуються в ході здійснення кримінального провадження, наприклад «Запити», «Клопотання», «Постанови», «Повідомлення», «Рапорти», «Обвинувальні акти» тощо;*

- *архівні дані про справи за даною категорією злочинів та відповідні судові рішення.*

Другий блок зазначеної комп'ютерної системи може включати відомості щодо оптимальної організації розслідування злочинів

¹ Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности : монография / Н. Б. Водянова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 87.

корупційної спрямованості. Принцип роботи цього блоку – «запит – повідомлення», коли користувач (найчастіше слідчий) заносить до спеціальних вікон такі відомості з матеріалів кримінального провадження, як: місце вчинення корупційного діяння; сфера діяльності; відомості про підозрювану особу, у тому числі категорію, до якої належить службова особа; вид функцій, що виконуються цією особою; відомості про доходи, витрати, майно і зобов'язання майнового характеру особи та близьких членів її сім'ї; ознаки, що характеризують корупційну поведінку посадової особи, у тому числі соціальні індикатори корупційної поведінки; наявність ознак у роботі установи, організації, підприємства, що породжують корупційні правопорушення або сприяють їх розповсюдженню; спосіб, знаряддя та засоби вчинення; предмет злочинного посягання; сума неправомірної вигоди або сума матеріальних збитків; інформація про заявника; наявні у матеріалах провадження докази та проведені слідчі (розшукові) дії. Частина вказаної інформації заповнюється слідчим шляхом обрання запропонованих комп'ютерною програмою відповідей. Після обробки зазначених даних на дисплеї видається інформація, яка розподіляється за певними аспектами: можливі *версії* з урахуванням слідчої ситуації, що склалася; значущі для кримінального провадження *обставини*, що мають бути з'ясовані; *алгоритм слідчих (розшукових) дій* та *заходи забезпечення кримінального провадження* з викладенням процесуального порядку й особливостей їх проведення; *експертні дослідження*, які мають бути призначені, з переліком питань експертам та зразками матеріалів для експертного дослідження. Ця інформація може зберігатися за номером кримінального провадження і надалі доповнюватися в міру її уточнення і накопичення.

Такого роду комп'ютерні системи як засоби інформаційного забезпечення мають сприяти оптимізації слідчої діяльності з підвищення ефективності розслідування злочинів корупційної спрямованості.

В статье рассмотрены научные подходы к пониманию понятия «информационное обеспечение расследования», сформулировано авторское определение «информационное обеспечение расследования преступлений коррупционной направленности». Поданы предложения относительно разработки автоматизиро-

ванной компьютерной системы «Противодействие коррупции» как средства активизации интеллектуальной деятельности следователя по планированию, выдвижению рабочих версий, избранию оптимальных систем следственных (розыскных) действий.

Scientific approaches to understanding the concept of «informational support of investigation» have been considered, the author's definition «informational support of investigation corruption-related crimes» has been formulated in the article. Suggestions regarding the development of the automatic computerized system «Corruption Management» as a tool of activation of intellectual activity of an investigator in planning, setting out leads, choosing the best possible systems of investigative (search) activities have been given.

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 11 від 12 листопада 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. А. Журавель.

УДК 343.98

О. В. Синчук, кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ СИСТЕМ ТИПОВИХ ВЕРСІЙ У МЕТОДИКАХ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано шляхи формування систем типових версій та їх роль в оптимізації розслідування окремих категорій злочинів.

Ключові слова: системи типових версій, криміналістична характеристика, методика розслідування.

Процес розслідування передбачає необхідність з'ясування цілої низки різноманітних питань, що впливають із диспозиції певної статті Кримінального кодексу України, предмета доказування та криміналістичної характеристики цього злочину. Зазначене, у свою чергу, зумовлює потребу в побудові не однієї, а цілої сукупності взаємопов'язаних між собою версій, що являють собою певну версійну систему. У зв'язку з цим Н. С. Туренко констатує, що версії по справі висуваються у вигляді деякої множини, яка відповідає множинності фактів, на підставі яких версії висуваються, і множинності фактів, за допомогою яких вони підтверджуються¹. Саме в цьому й полягає специфіка пізнавальної діяльності слідчого, який, за красномовним визначенням А. О. Старченка, «схопившись за одну ланку причинно зв'язаних фактів і не знаючи довжини і спрямованості всього ланцюжка, повинен перевірити всі можливі напрями, тобто побудувати низку версій, що по-різному пояснюють невідомі обставини події»².

З огляду на викладене й у криміналістичних методиках розслідування окремих категорій злочинів типові версії також доцільно

¹ Туренко Н. С. Современные подходы в формировании и проверке следственных версий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. С. Туренко. – Н. Новгород, 2006. – С. 15–16.

² Старченко А. А. Гипотеза. Судебная версия / А. А. Старченко. – М. : МГУ, 1962. – С. 34.

надавати у певних системах, оскільки тільки системи дають найбільш повне загальне уявлення стосовно обставин події злочину, суб'єктів, що його вчинили, а також мотивів, з якими вони діяли. Як відзначає В. П. Антипов, «в інтересах слідчої практики доцільно перейти від викладення типових версій на рівні окремих прикладів до розробок систем таких версій. Системи типових версій, як видається, необхідно розробляти відповідно до потреб планування початкового етапу розслідування з найбільш складних категорій кримінальних справ. Будь-яка система типових версій має включати всі загальні та окремі версії, типові при плануванні розслідування злочинів розглядуваної категорії, у певних слідчих ситуаціях»¹. На його переконання, «...суттєву допомогу слідчому можуть надати саме науково розроблені схеми систем версій, типових для розслідування деяких видів та груп злочинів або подій»². Крім того, і це є не менш важливим, системи типових версій визначають головні напрями діяльності слідчого, специфіку завдань, що підлягають розв'язанню. При цьому, чим більш повно буде представлена ця система, тим більша ймовірність збігу типового з конкретним, а відтак, і більша можливість побудови найпродуктивнішої робочої слідчої версії на підставі типових, що входять до запропонованої системи.

Підкреслюючи значущість запропонованого підходу, О. Н. Колесніченко і Г. А. Матусовський справедливо вказували, що «використання систем типових версій упроваджує у розслідування елемент точності, повноти, дає змогу слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок із літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одномоментно охопити й перспективно намітити всі можливі основні напрями розслідування»³.

¹ Антипов В. П. Планирование расследования нераскрытых преступлений / В. П. Антипов. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 26.

² Антипов В. П. Значение типичных версий при расследовании преступлений / В. П. Антипов // Соц. законность. – 1977. – № 3. – С. 61.

³ Колесніченко А. Н. О системе версий и методике их построения / А. Н. Колесніченко, Г. А. Матусовський // Криміналістика і судебна експертиза : республік. межвед. сб. науч. і науч.-метод. работ. – Киев : РИО МВД УССР, 1970. – Вып. 7. – С. 10.

Формування систем типових версій і надання рекомендацій щодо практики їх впровадження передусім передбачає необхідність здійснення певних наукових розробок. Ці розробки включають, по-перше, узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів з метою аналізу частоти зустрічальності аналогічних фактичних даних і побудованих на їх підставі слідчих версій; по-друге, узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів із відображенням статистичних показників стосовно елементів криміналістичної характеристики з метою визначення типових кримінальних і вихідних ситуацій та відповідних їм слідчих версій, які підтверджені в перебігу розслідування і сукупність яких становить основу для побудови систем типових версій; по-третє, узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів із метою формування відповідного банку даних і можливості їх використання для побудови систем типових версій відповідно до штучно змодельованих кримінальних ситуацій засобами комп'ютерної техніки. При цьому побудову схем систем типових версій доцільно здійснювати відповідно до розподілу версій на загальні та окремі.

Треба відзначити, що в криміналістичній літературі зустрічаються приклади реалізації зазначених підходів до формування систем типових версій. Так, В. А. Журавель, спираючись на результати узагальнення судово-слідчої практики, пропонує два блоки систем типових версій, що притаманні початковому етапу розслідування крадіжок.

Перший блок стосується крадіжок державного або колективного майна, вчинених шляхом проникнення у приміщення, і де типовими версіями є такі:

- крадіжку вчинила стороння особа;
- крадіжку вчинила стороння особа за участю або сприяння працівника об'єкта, який не є (у цьому випадку) матеріально відповідальною особою;
- крадіжку вчинив працівник даного об'єкта, який не є (у цьому випадку) матеріально відповідальною особою, або особа, яка охороняла даний об'єкт;
- крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання

недостачі або привласнення інших цінностей, що є у її розпорядженні;

– крадіжку вчинила стороння особа за сприяння матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати недостачу;

– крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання недостачі або ухилення від сплати податків (нібито викрадене майно списується на збитки і тим самим знижується реальний прибуток, який підлягає оподаткуванню).

Другий блок стосується крадіжок особистого майна громадян, які вчинено з приміщень, і для нього притаманними є такі типові версії:

– щодо події злочину: крадіжка дійсно мала місце; крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події злочину, або крадіжка інсценована ним самим з метою приховання факту загублення чи розтрати довірених власнику приміщення документів, коштовностей, зброї тощо;

– щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки: злочин вчинено однією особою чи злочинною групою; особою з числа родичів потерпілого; особою, обізнаною про місця знаходження викраденого; особою, яка має певні навички; особою, яка раніше проводила якісь роботи у потерпілого або побувала в його квартирі з іншого приводу;

– щодо місць можливого перебування злочинця: квартири; заміські дачі родичів, знайомих; готелі, вокзали та ін.;

– щодо місць знаходження викраденого майна: сховано за місцем проживання, роботи злочинця, його знайомих, родичів; здано в комісійні крамниці, ломбарди; реалізовано; вивезено за межі даного населеного пункту; відправлено поштовою посилкою та ін.¹

Висунення робочих версій у конкретному випадку розслідування залежить від обсягу зібраної первинної інформації та слідчої ситуації, що склалася. Зокрема, при висуненні версій про осіб, причетних до вчинення крадіжки, беруться до уваги способи учинення злочину, вид і кількість викрадених цінностей, а також відомості,

¹ Див.: Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 237.

отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці злочину.

У свою чергу, М. В. Капустіна в методиці розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті пропонує таку систему типових версій, що притаманні початковому етапу розслідування даної категорії злочинів:

а) щодо обставин події злочину:

– майно, з яким затримано особу під час його транспортування, збереження або реалізації, викрадено з об'єктів залізничного транспорту;

– майно, що транспортувалося, зберігалось чи реалізовувалося, набуто іншим злочинним шляхом (викрадено з місцевих підприємств, є об'єктом контрабанди та ін.);

– має місце інсценування крадіжки, до якої вдаються матеріально відповідальні особи клієнтських організацій та пов'язані з ними працівники залізничного транспорту, котрі маскують вчинене ними розкрадання майна на складі під крадіжку шляхом обриву пломб із вагона (контейнера), в який заздалегідь недовантажено викрадений ними вантаж;

б) щодо суб'єктів злочину:

– крадіжку вантажу із об'єктів залізничного транспорту вчинено особою, яку затримано під час транспортування, збереження чи реалізації майна і яка є учасником злочинної групи;

– крадіжку вантажу вчинено іншими особами, а майно передано для збереження чи реалізації затриманому;

– крадіжку вантажу вчинено працівниками об'єктів залізничного транспорту (членами локомотивної бригади; залізничниками, що здійснюють технологічні операції із вантажем, вагоном (контейнером); співробітниками охоронних підрозділів);

– крадіжку вантажу вчинено сторонніми особами;

в) щодо ймовірних місць вчинення крадіжки:

– крадіжку вчинено сторонніми особами на шляху слідування або під час зупинки поїзда;

– крадіжку вчинено членами локомотивної бригади на шляху слідування або під час непередбаченої зупинки поїзда на перегоні, роз'їзді;

– крадіжку вчинено до прибуття вантажу на певну станцію (крадіжку вчинено на ближчому перегоні; крадіжку вчинено на попередній станції);

– крадіжку вантажу вчинено на станції, де виявлено ознаки злочину¹.

Наведені приклади побудови як самих типових версій, так і їх систем належать до розряду реалізації так званих традиційних методів, тобто тих, що базуються на узагальненні практики розслідування певної категорії злочинів та суб'єктивній оцінці одержаних результатів тим чи іншим науковцем. Самі ж системи типових версій надаються у вигляді їх звичайного переліку².

Певною новизною вирізняється процедура побудови систем типових версій, коли до визначених у ході узагальнення кримінальних справ типових кримінальних ситуацій формуються вихідні дані щодо статі і віку жертви, місця і способу вчинення злочинної дії, наприклад убивства, і у відповідності до них надаються статистичні показники стосовно осіб убивць, які вчиняли аналогічні злочини в минулому, і мотивів реалізації злочинного задуму. Такого роду узагальнені показники слугують основою для побудови систем типових версій. При цьому зазначений підхід до формування систем типових версій на відміну від попереднього є більш персоналізованим, тісніше прив'язаним до конкретної кримінальної ситуації, ураховує статистичні показники між елементами криміналістичної характеристики щодо ймовірності їх зустрічальності, надає можливість запровадити уніфіковану форму відображення цих систем типових версій, зокрема форму відповідних таблиць (наприклад, таблиць Л. Г. Відонова).

Ще більш новаторським слід визнати підхід до формування типових версій і їх систем, який базується на можливості використання засобів комп'ютерної техніки і відповідного програмного продукту. Зокрема, запропонована В. Л. Синчуком автоматизована комп'ютерна система з умовною назвою «Вбивство» дозволяє слід-

¹ Капустіна М. В. Розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті : монографія / М. В. Капустіна. – Х. : Право, 2008. – С. 135–142.

² Див.: Попередження та розкриття умисних вбивств : навч.-практ. посіб. / О. П. Снігер'єв, І. М. Колошко, В. В. Матвійчук, І. Е. Васеха. – К. : НВТ «Правник» : НАВСУ, 1998. – С. 21–22.

чому до заданої ним кримінальної ситуації отримувати відомості щодо особи вбивць, які вчиняли аналогічні злочини та інформація стосовно яких є у банку даних. Отримані результати оформляються у вигляді довідкових таблиць, у яких відображено системи типових версій щодо особи вбивці і мотиву злочину¹. Цей підхід до побудови систем типових версій у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів має суттєві відмінності від розглянутих раніше. По-перше, типові версії у такого роду системному утворенні представлені не просто у вигляді їх звичайного переліку, а як інформаційна модель, що відтворює минуле, спираючись на абсолютні та відносні кількісні показники, отримані під час емпіричного спостереження і занесені до банку даних ЕОМ. Ці показники стосуються статі і віку злочинця, його індивідуальних характерологічних особливостей, стосунків із жертвою, місць проживання, мотивів учинення злочину і можуть розглядатися як своєрідний орієнтир для слідчого, до якого необхідно звертатися в ході розкриття та розслідування конкретного злочину. По-друге, даний метод побудови систем типових версій значно зменшує ступінь впливу суб'єктивного чинника при визначенні їх переліку окремим науковцем, оскільки такого роду операції здійснює ЕОМ у відповідності до розробленого програмного забезпечення. По-третє, слідчий має можливість самостійно за допомогою комп'ютерної техніки формувати системи типових версій передусім стосовно особи злочинця і мотиву злочинів, а також безпосередньо оцінювати їх у повному обсязі без будь-яких винятків, не віддаючи перевагу тій чи іншій версії. По-четверте, такого роду системи типових версій дають слідчому можливість здійснювати більш поглиблений аналіз кримінальної та вихідної слідчої ситуації, більш чітко визначати напрями проведення розшукових та слідчих дій, значно звужувати коло осіб, серед яких доцільно шукати злочинця. По-п'яте, розглядуваний підхід до формування систем типових версій збільшує ефективність слідчої діяльності, забезпечує суттєву економію

¹ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Л. Синчук ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004.

часу і зусиль слідчого при організації і плануванні процесу розслідування за конкретною кримінальною справою. По-шосте, таке моделювання систем типових версій до певної міри сприяє компенсації відсутніх належного досвіду та знань у початківців, оскільки менш досвідчені слідчі отримують можливість нарівні з тими, що мають значний досвід роботи з аналогічних кримінальних справ, користуватися цими системами. А отже, й самі слідчі достатньо позитивно оцінюють доцільність запровадження розглядуваних методів і засобів побудови типових версій (на це вказали 92% опитаних нами слідчих).

Таким чином, системи типових версій необхідно розглядати як обов'язковий елемент структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, моделювання яких може здійснюватися як шляхом узагальнення та аналізу слідчої практики, так і за рахунок застосування засобів комп'ютерної техніки у відповідності до розробленого програмного забезпечення, що дає можливість органам досудового слідства максимально цілеспрямовано використовувати отриману інформацію під час розслідування конкретного злочинного прояву.

В статтє проанализированы способы формирования систем типовых версий и их роль в оптимизации расследования отдельных категорий преступлений.

The methods of forming of the systems of model versions and their role in optimization of investigation of separate categories of crimes are analysed.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 22 жовтня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. О. Коновалова.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.22

А. Ю. Дзюба, аспірантка сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРН

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів молодіжного кримінального права та ювенальної юстиції за законодавством ФРН. Питання запобігання злочинності неповнолітніх розглянуто з урахуванням європейських стандартів, які є пріоритетними в межах взаємовідносин між Україною та ЄС.

Ключові слова: ювенальна юстиція ФРН, особливості кримінально-правового впливу та запобігання злочинності неповнолітніх.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Побудова сучасної європейської держави, підкріплена підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, вимагає вивчення сталих традицій теорії та практики запобігання злочинності неповнолітніх, що існують у провідних країнах Заходу. Насамперед це стосується тих держав, які реалізували в межах своїх національних правових систем модель ювенальної юстиції. Серед них слід відзначити Федеративну Республіку Німеччину, в якій прийнято та діє комплексний законодавчий акт, спеціально присвячений питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх. Цим нормативно-правовим актом регулюються й питання досудового та судового провадження у справах неповнолітніх, а також функціонування системи спеціалізованих ювенальних судів.

Зазначений Закон передбачає розгалужену систему заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років. Вивчення та аналіз кримінального законодавства Німеччини з питань запобігання злочинності неповнолітніх зумовлені низкою факторів. Це й близькість правових систем, правових принципів регулювання, традицій побудови кримінального законодавства України та ФРН. Не останню роль відіграє також й те, що ФРН має відчутні успіхи у подоланні злочинності неповнолітніх.

На превеликий жаль, на сьогодні в Україні основним заходом запобігання злочинності неповнолітніх продовжує залишатися кримінальне покарання. Незважаючи на те, що приписи українських законодавчих актів, присвячені питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх, системно виокремлено в розділ XV КК України¹, зміст відповідних норм не повною мірою відповідає положенням міжнародних актів, зокрема, щодо надання неповнолітнім особливого правового статусу.

Ураховуючи зазначене, **метою статті** є дослідження молодіжного кримінального права та ювенальної юстиції за законодавством ФРН. Це дасть змогу використати позитивний досвід Німеччини у запобіганні злочинності неповнолітніх в Україні.

Стан розробки проблеми. Останнім часом проблема проти-правної поведінки неповнолітніх привертала до себе увагу багатьох учених-кримінологів ФРН. Різним аспектам вивчення злочинності неповнолітніх було присвячено праці П.-А. Альбрехта, Х. Байера, В. Бойльке, У. Єйзенберга, К. Лаубенталя, Ф. Штрєнга та інших дослідників. Серед вітчизняних учених цій проблематиці присвятили свої праці П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Н. М. Градецька, С. Ф. Денисов, А. Е. Жалінський, І. Д. Козочкін, М. Г. Колодяжний, В. І. Лановенко, Є. О. Лебеденко, Г. М. Міньковський, А. А. Музика, М. Ю. Скрипченко, А. П. Тузов, М. І. Хавронюк, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко. Водночас значна за обсягом кількість проблемних питань, пов'язаних насамперед із запобіганням злочинності непов-

¹ Борисов В. И. Иные уголовно-правовые последствия совершения общественно опасного деяния / В. И. Борисов, В. С. Батыргареева // Вісн. Півд. регіон. центру Нац. акад. прав. наук України. – 2014. – № 1. – С. 138.

нолітніх, ученими лише окреслена та, на жаль, детально не розглянута.

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві ФРН питанням ювенальної юстиції присвячено приписи, що містяться у нормах різних галузей права. Саме ж поняття ювенальної юстиції використовується для захисту прав молоді в засобах масової інформації, при відстоюванні трудових прав неповнолітніх. Але найбільш значне місце воно посідає в системі правосуддя у справах неповнолітніх. Спільними для всіх галузей права є цільова група «молодих людей» і розуміння того, що молоді люди складають особливу, соціально вразливу категорію осіб¹. Досить розгорнута система правових норм, які регулюють кримінально-правові наслідки протиправних діянь неповнолітніх, розроблялася протягом багатьох років та остаточно була сформована у ФРН лише у ХХ ст.

Четвертого серпня 1953 р. було прийнято Закон «Про суди для молоді» (Jugendgerichtsgesetz, далі – JGG), який пізніше редагувався 11 грудня 1974 р. Зазначений Закон вирізняється певною специфікою. Він є правовим документом, що містить норми кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. Тобто його норми регламентують питання кримінально-правового впливу на протиправні діяння неповнолітніх, а також питання, пов'язані з порядком відправлення правосуддя у справах неповнолітніх та молоді². Рішення про законодавче виокремлення норм ювенальної юстиції було прийнято з урахуванням установа тисного взаємозв'язку між процесами соціалізації та вчиненням правопорушень у підлітковому віці. Результати досліджень німецьких кримінологів переконали законодавця у необхідності нормативного закріплення можливостей виховання та питань ресоціалізації молоді, що відтепер визначаються для кожного молодого правопорушника.

Сфера дії сучасного німецького ювенального законодавства охоплює три вікові категорії осіб:

¹ Albrecht P.-A. Jugendstrafrecht / P.-A. Albrecht. – 3. Auflage. – München : C. H. Beck, 2000. – S. 17.

² Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби : Проспект, 2006. – С. 337.

- від 14 до 16 років;
- від 16 до 18 років;
- від 18 до 21 року (§ 1 JGG).

Перші дві категорії утворюють групу дітей (неповнолітніх), а остання категорія охоплює групу молодих дорослих (молодь у власному розумінні слова). Для того щоб уникнути подвійних визначень і термінологічної плутанини, вважаємо за доцільне застосовувати термін «молоді правопорушники» до вікової категорії указаної групи осіб, що вчинили злочин у віці від 14 до 21 року.

Дія Закону «Про суди для молоді» поширюється у ФРН на неповнолітніх віком від 14 до 18 років. Водночас Закон передбачає можливість його застосування також і до осіб, що вчинили злочини у віці від 18 до 21 року, але за певних обставин. По-перше, вікову категорію 18–21 рік складають ті, кого називають молоддю у власному розумінні слова. По-друге, кримінальне правопорушення вчиняється особою, яка за своїм моральним й інтелектуальним розвитком відповідає віковій групі від 14 до 18 років. По-третє, вчинене правопорушення є типово молодіжним (§ 104 JGG)¹.

За своїм внутрішнім переконанням суддя приймає рішення щодо такого суб'єкта у кожному окремому випадку. Згідно із законодавством ФРН неповнолітні віком від 14 до 18 років підлягають кримінальній відповідальності лише у разі, якщо на момент вчинення діяння вони є достатньо зрілими за своїм моральним і духовним розвитком. Тобто на перший план виходить спроможність неповнолітнього повною мірою усвідомлювати протиправність та суспільну небезпечність власної поведінки, а також можливість діяти відповідно до такого усвідомлення (§ 3 JGG).

Отже, кримінальне законодавство ФРН видається більш гнучким у порівнянні із законодавством України щодо можливості та доцільності притягнення осіб у віці від 14 до 21 року до кримінальної відповідальності. Насамперед це стосується правових наслідків вчинення кримінального правопорушення у віці до 21 року. З одного боку, Закон ФРН «Про суди для молоді» за певних обставин може поширюватись й на осіб повнолітніх (від 18 до 21 року), що фак-

¹ Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 40.

тично прирівнює їх у правах з особами неповнолітніми, а з другого – неповноліття правопорушника (вік до 18 років) ще автоматично не перетворює його у суб'єкта кримінальної відповідальності. Останнє віддається на розсуд суду.

На відміну від загального кримінального права, в якому ступінь і межі покарання чітко окреслені санкціями відповідних статей Особливої частини StGB¹, молодіжне кримінальне право ФРН характеризується специфічною, не стільки репресивною, скільки спрямованою на виховання, системою засобів запобігання злочинності неповнолітніх, відмінних від тих, що передбачені санкціями статей². Саме відсутність чітко визначеної законом санкції за відповідне правопорушення та можливість застосування інших, відмінних від покарання правових наслідків вчинення протиправного діяння і відрізняє молодіжне кримінальне право від загального кримінального права ФРН.

Відповідно до абзаців 1 та 2 § 5 JGG передбачено три категорії правових наслідків учинення злочину неповнолітніми: 1) *виховні заходи*; 2) *виправні (дисциплінарні) заходи*; 3) *заходи покарання для неповнолітніх*. При цьому слід зазначити, що найчастіше, якщо останнє не суперечить характеру протиправного діяння та особі винного, застосовуються заходи виховного характеру³.

Виховні заходи не виступають карою за вчинене суспільно небезпечне діяння у власному розумінні. Їх застосування перш за все спрямоване на формування важливих для особистості неповнолітнього якостей, котрі у подальшому його житті можуть бути корисними як для самої молодої людини, так і суспільства в цілому.

У § 10 JGG міститься перелік таких заходів:

- участь неповнолітніх правопорушників у суспільно корисних роботах, що виконуються групами осіб;
- відвідування курсів соціального тренування з метою розвитку у неповнолітнього почуття відповідальності та формування здатності вирішення конфліктів мирним шляхом і самостійно;

¹ StGB (нім.) – Кримінальний кодекс ФРН.

² Eisenberg U. Kriminologie, Jugendstrafrecht, Strafvollzug / U. Eisenberg. – 6. Auflage. – München : Vahlen Franz GmbH, 2000. – S. 16.

³ Laubenthal K. Jugendstrafrecht / K. Laubenthal, H. Baier, N. Nestler. – 2. Auflage. – Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2010. – S. 158.

– вивчення правил дорожнього руху з метою запобігання дорожньо-транспортним пригодам та небезпечним ситуаціям на дорозі;

– відпрацювання робочих годин з метою виховання інтересу до праці тощо.

Контроль за виконанням відповідних приписів покладається на спеціальну службу допомоги молоді, підпорядковану судам.

Виправні (дисциплінарні) заходи для неповнолітніх мають більш суворий характер у порівнянні з виховними. Ці заходи, у свою чергу (відповідно до § 13 JGG), поділяються на заходи превенції правопорушень, зобов'язуючі заходи та заходи затримання (домашній арешт)¹. Застосування цих заходів залежить від тяжкості вчиненого діяння, його наслідків для потерпілого та суспільства. Обрання судом одного з указаних заходів має на меті показати особі, яка вчинила правопорушення, що вчинене нею діяння є суспільно шкідливим, засуджується суспільством, і в такий спосіб запобігти вчиненню суспільно небезпечних діянь у майбутньому. Щодо неповнолітнього, то суд має право постановити таке:

– відшкодувати завдану протиправною поведінкою шкоду, якщо є така можливість;

– особисто вибачитися перед потерпілим;

– відпрацювати робочі години (громадські роботи);

– сплатити певну грошову суму на адресу благодійної установи.

На думку окремих кримінологів, можливість застосування щодо молодого правопорушника заходів затримання видається дуже суперечливою. Як показують дослідження вчених-кримінологів, застосування виправних заходів, пов'язаних з обмеженням особистої волі правопорушника (наприклад, домашнього арешту, який у Німеччині застосовується щодо неповнолітніх по вихідних днях), скоріш призведе не до поліпшення поведінки молодого людини, а лише до збільшення фрустрації та агресії².

На відміну від загального кримінального права, молодіжне кримінальне право у ФРН (відповідно до § 5 JGG) припускає мож-

¹ Laubenthal K. Jugendstrafrecht / K. Laubenthal, H. Baier, N. Nestler. – 2. Auflage. – Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2010. – S. 245.

² Kunz K.-L. Kriminologie / K.-L. Kunz. – 5. Auflage. – Weinheim : Haupt UTB, 2008. – S. 112.

ливість об'єднання та призначення разом кількох виховних або навіть виховних і дисциплінарних заходів.

Заходи покарання до неповнолітніх застосовуються лише в особливих випадках. Таке можливе, коли ані виховні, ані виправні (дисциплінарні) заходи не відповідають вчиненому неповнолітнім діянням за ступенем тяжкості. А отже, й застосування таких заходів не дозволяє належним чином вплинути на винного з метою недопущення вчинення суспільно небезпечних діянь у майбутньому.

Під покаранням неповнолітнього у німецькій доктрині розуміється ізоляція особи від суспільства та поміщення її у виправну установу для неповнолітніх (§ 17 JGG). Це покарання виступає єдиним різновидом класичного кримінального покарання. Його застосування щодо неповнолітнього є констатацією розвитку в особі злочинних схильностей та виступає найбільш суворим тягарем провини¹. Формування в особи злочинних схильностей зазвичай ставиться судом під сумнів. Водночас сам Закон не робить ніяких указівок стосовно того, що слід розуміти під так званими «злочинними схильностями» неповнолітнього². Отже, суд на власний розсуд вирішує питання про формування у неї стійкої, повторюваної та значної делінквентності.

Чинне кримінальне законодавство ФРН передбачає можливість умовного покарання для неповнолітнього з тим, щоб запобігти шкідливим наслідкам соціальної ізоляції та поліпшити умови повернення молодій людині до її соціального середовища після відбуття покарання. У разі якщо неповнолітньому винесено покарання строком до одного року позбавлення волі, то воно може бути умовним, якщо сам факт засудження виявився для нього попередженням³.

Суд у даному разі очікує від винної особи того, що навіть без реального відбування покарання у виправній установі вказана особа у майбутньому не вчинить іншого злочину. Якщо призначено

¹ Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 465.

² Eisenberg U. Kriminologie, Jugendstrafrecht, Strafvollzug / U. Eisenberg. – 6. Auflage. – München : Vahlen Franz GmbH, 2000. – S. 736.

³ Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 424.

покарання на строк від одного до двох років, то воно також може бути умовним. Однак на час дії умовного строку судом на винного покладаються певні зобов'язання. Їх виконання є обов'язковим для засудженого¹. При винесенні вироку суд ураховує добровільну обіцянку винного не вчиняти злочини та виконувати зобов'язання, покладені на нього. Під час перебігу умовного строку неповнолітній перебуває під опікою особи, призначеної для надання допомоги умовно засудженому. Цей засуджений має дотримуватися всіх покладених на нього зобов'язань, пов'язаних з умовним покаранням. Якщо під час умовного строку зобов'язання були виконані належним чином, то після закінчення такого строку винна особа остаточно звільняється від покарання. У разі невиконання покладених судом зобов'язань суд своєю ухвалою може постановити про реальне застосування покарання, призначеного вироком суду.

Висновки. Розглянувши деякі питання молодіжного кримінального права ФРН, слід відзначити, що в Законі «Про суди для молоді» 1953 р. (JGG) у редакції 1974 р. переважну більшість норм присвячено кримінальним проступкам, що вчиняються особами у віці до 21 року. Кримінальні покарання за такі діяння зазвичай не застосовуються. Це зумовлено тим, що основним завданням ювенальної юстиції у Німеччині є не помста і кара, а запобігання вчиненню молоддю нових злочинів. Молодіжне кримінальне право ФРН запроваджує певні заходи запобігання вчиненню правопорушень, заходи виховного характеру щодо неповнолітніх, які сприяють становленню певної категорії осіб як добропорядних громадян. У Законі закладено концепцію виховання, яка сформульована в § 2 JGG і яка пронизує практично всі без винятку норми молодіжного кримінального права ФРН². Таким чином, вибір певних заходів впливу на неповнолітніх завжди зорієнтований на цілі спеціальної превенції, а саме профілактики рецидиву, та відіграє допоміжну роль у процесі виховання й подальшої соціалізації молодої людини.

¹ Trenczeck T. Jugendhilfe und Strafjustiz – Jugendgerichtshilfe / T. Trenczeck, S. Müller // Handbuch Soziale Arbeit. – 4. Auflage. – München, 2011. – S. 676–683.

² Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 13.

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов молодежного уголовного права и ювенальной юстиции в соответствии с законодательством ФРГ. Вопросы предотвращения преступности несовершеннолетних рассмотрены с учетом европейских стандартов, которые являются приоритетными в рамках взаимоотношений между Украиной и ЕС.

The article consider particular issues of youth criminal law and juvenile justice in accordance with German legislation. Scientific provisions are laid out subject to European standards, which are in priority within the framework of EU-Ukraine relations.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 11 червня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор
О. Ю. Шостко.

УДК 343.362

Ю. В. Калініченко, здобувач кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший прокурор відділу захисту конституційних прав і свобод громадян Управління захисту прав і свобод громадян та інтересів держави Прокуратури міста Києва, м. Київ

ПРЕДМЕТ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ (СТ. 383 КК УКРАЇНИ)

Статтю присвячено актуальній проблемі визначення предмета завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину. У ній наводяться аргументи на користь того, що злочин, передбачений ст. 383 КК України, необхідно визнавати предметним. При цьому розглядаються наукові підходи до визначення предмета злочину, аналізуються загальні та спеціальні ознаки інформації як предмета досліджуваного злочину. На підставі цього формулюється поняття предмета злочину.

Ключові слова: предмет злочину, завідомо неправдива інформація, загальні ознаки предмета злочину, спеціальні ознаки предмета злочину.

У науці кримінального права питання предмета злочину переважно розглядається у безпосередньому зв'язку з об'єктом злочину. При цьому одні автори визнають його факультативною ознакою самого об'єкта злочину¹, інші вказують на те, що це самостійна факультативна ознака складу злочину², що розглядається поряд з об'єктом злочину. Існують також пропозиції відносити предмет злочину до ознак об'єктивної сторони з огляду на наявність тісного зв'язку предмета злочину із суспільно небезпечними наслідками, а також знаряддями і засобами вчинення злочину³. Остання позиція

¹ Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. В. Лашук ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – С. 4.

² Тацій В. Я. Объект и предмет в советском уголовном праве / В. Я. Тацій. – Харьков : Вища шк., изд-во при Харьк. ун-те, 1988. – С. 47.

³ Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М. : Юридлитинформ, 2006. – С. 84.

набуває особливої актуальності у контексті аналізу складів так званих інформаційних злочинів, до яких, на наше переконання, належить і завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину. Річ у тім, що в науковій літературі висловлюється думка про те, що при вчиненні низки інформаційних злочинів інформація виступає не як предмет злочину, а використовується як засіб чи знаряддя його здійснення, коли винний вчиняє так звану інформаційну дію¹, що утворює об'єктивну сторону злочину. Вочевидь, що за таких умов розв'язання питань предмета завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину набуває важливого теоретичного значення.

Метою цієї статті є аналіз наукових підходів до вирішення проблеми предмета завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України), надання його визначення та дослідження спеціальних ознак предмета цього злочину, які відбивають його якісну своєрідність, що дозволяє відрізнити його від предмета інших інформаційних злочинів.

Над розробкою загальнотеоретичних питань предмета злочину у різний час працювали М. Й. Коржанський, В. Я. Тацій, М. П. Бікмурзін, А. А. Музика, Є. В. Лащук та ін. Що стосується предмета злочину, передбаченого ст. 383 КК України, то слід констатувати, що більшість вітчизняних фахівців не відносять аналізований злочин до предметних (В. І. Тютюгін, А. С. Беніцький, Ю. В. Александров та ін.)², на відміну від представників російської кримінально-правової доктрини, які наводять достатньо переконливі аргументи на користь того, що більшість складів злочинів проти правосуддя, пов'язаних із фальсифікацією і приховуванням доказів, все ж таки передбачають предмет злочину як обов'язкову ознаку (Н. І. Дегтярьова, С. В. Смоленін та ін.). Така ситуація, як уже зазначалося, пов'язана з існуванням

¹ Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / М. И. Бажанов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов ; под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тацья. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Право, 1998. – С. 94.

² Див.: Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2011. – С. 8; Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Елтон-2, 2012. – С. 540; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., переробл. та допов. – К. : А. С. К., 2005. – С. 750.

у науковій літературі діаметрально протилежних поглядів на проблему визнання інформації предметом злочину. Цілком закономірно, що це позначається й на стані розробленості у сучасній теорії кримінального права питань стосовно ознак предмета злочину, передбаченого ст. 383 КК України. Усе це підкреслює актуальність здійснення поглибленого наукового аналізу предмета розглядуваного злочину та визначення притаманних йому ознак.

Слід зазначити, що у загальному вченні про предмет злочину тривалий час панівним залишалося його розуміння як будь-яких речей матеріального світу, з характерними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи відповідної ознаки певного виду злочину¹. Проте останнім часом серед науковців усе частіше висловлюються аргументи на користь розширення обсягу поняття предмета злочину за рахунок включення до нього інших явищ об'єктивної дійсності. Підтвердженням зазначеного є, наприклад, наукова позиція М. П. Бікмурзіна, який визначає предмет злочину як зазначений у законі про кримінальну відповідальність предмет матеріального світу або інформацію, шляхом створення яких або впливу на які винний безпосередньо здійснює посягання на об'єкт злочину². Підтримують такий підхід до розв'язання проблеми визначення предмета злочину й чимало інших сучасних дослідників, які так само пропонують розуміти під предметом злочину речі або інші явища об'єктивного світу (інформація, енергія тощо)³, з приводу яких існують суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони й у зв'язку з якими вчиняється злочин⁴. Зазначений вектор наукових пошуків, на наш погляд, заслуговує на підтримку насамперед тому, що віднесення інформа-

¹ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 100.

² Див.: Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 60.

³ Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – С. 96.

⁴ Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / М. М. Панов. – Х. : Право, 2009. – С. 44.

ції до різновиду предмета злочину дозволяє забезпечити дієвий захист багатьох об'єктів кримінально-правової охорони, оскільки звільняє законодавця від необхідності зазначати в диспозиції кримінально-правової норми перелік конкретних матеріальних носіїв інформації – такі переліки необґрунтовано захащають текст кримінального закону та не є вичерпними¹. До того ж сама інформація як зміст, що наповнює форму, не може бути зведена до своїх матеріальних носіїв, до своєї речовинної оболонки². Слід погодитися і з тим, що відображення (закріплення) інформації на матеріальних носіях не є первинним, воно має другорядне значення, а для окремих злочинів узагалі необов'язкове³. Наведені аргументи вбачаються досить переконливими, щоб визнати інформацію поряд із речами матеріального світу самостійним різновидом предмета злочину.

Повертаючись до характеристики завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину, наголосимо, що науковці, які вважають досліджуваний злочин предметним, з різним ступенем деталізації визначають його предмет. Так, у більшості випадків під предметом цього злочину розуміється інформація про факт вчинення злочину або про особу, яка його вчинила, що частково або повністю не відповідає дійсності. Інакше визначає предмет цього злочину Н. І. Дегтярева, яка вважає, що ним є донос, тобто повідомлення про злочин, об'єктивоване у певній матеріальній формі⁴. Більш розгорнуте визначення предмета завідомо неправдивого доносу пропонує С. В. Смолін, який визначає його як інформацію, що існує в певній матеріальній формі, містить відомості про ознаки й обставини вчиненого іншою особою злочину (готування, замаху) та спонукає органи попереднього розслідування і суд провести перевірку цих відомостей та прийняти рішення відповідно до кримінально-про-

¹ Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 111, 117.

² Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – С. 94.

³ Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання / М. В. Шепітько. – Х. : Апостіль, 2012. – С. 52.

⁴ Дегтярева Н. И. К вопросу о предмете преступления против правосудия, связанных с фальсификацией и сокрытием доказательств / Н. И. Дегтярева // О-во и право. – 2009. – № 4 (26). – С. 178.

цесуального законодавства¹. Існують й інші погляди на цю проблему.

Не вдаючись до докладної характеристики наукових позицій із цього питання, вважаємо за можливе погодитися з тим, що неправдиве повідомлення про вчинення злочину належить до так званих інформаційних злочинів, у зв'язку з чим предмет цього злочину може бути визначений за допомогою категорії «інформація». Але перш ніж сформулювати визначення предмета злочину, передбаченого ст. 383 КК України, доцільно насамперед визначитися з тими ознаками, які притаманні інформації як предмету злочину.

У науці кримінального права усталеною є позиція про те, що ознаки предмета злочину поділяються на загальні (універсальні), що притаманні кожному предмету злочину, та додаткові (спеціальні), які відбивають особливості даного предмета злочину. При цьому до загальних ознак предмета злочину належать: фізична, соціальна та юридична. *Фізична* ознака предмета злочину, передбаченого ст. 383 КК України, яка відбиває представленість у реальній дійсності певного явища у вигляді матеріальних або нематеріальних об'єктів, проявляється в тому, що цей предмет злочину має двоїсту природу, тобто, являючи собою нематеріальний об'єкт, – інформацію, яка викривляється при неправдивому повідомленні про вчинення злочину, він одночасно з цим існує у вигляді певного матеріального об'єкта – паперового або електронного документа встановленої форми, в якому фіксується така інформація. За *соціальною* ознакою, що вказує на зв'язок предмета злочину із суспільними відносинами як об'єктом злочину, інформацію слід віднести до тих предметів злочину, додержання особливого правового режиму відносно яких є умовою нормального функціонування вказаних суспільних відносин або свідчить про таке. Щодо *юридичної* ознаки, то хоча норма ст. 383 КК України і не містить безпосередньої вказівки на інформацію як предмет передбаченого нею злочину, тим не менше висновок про те, що предметом цього злочину може бути визнана лише інформація відповідного змісту й у відповідній формі однозначно впливає зі змісту диспозиції вказаної статті КК.

¹ Смолин С. В. К вопросу об объекте и предмете заведомо ложного доноса / С. В. Смолин // Следователь. Федеральное издание. – 2010. – № 11(151). – С. 24.

З приводу *додаткових ознак* предмета злочину, пов'язаного із завідомо неправдивим повідомленням про вчинення злочину, слід зазначити, що ними є ті спеціальні його властивості, які, існуючи поряд із загальними ознаками предмета злочину, відбивають особливість інформації як предмета даного злочину та дозволяють відрізнити її від інших видів предмета злочину. Традиційно в наукових роботах радянського періоду, а також у переважній більшості сучасних досліджень, присвячених розглядуваному питанню, перелік додаткових ознак завідомо неправдивого доносу обмежується двома: по-перше, інформація повинна бути тільки про злочин, а не про інше правопорушення, а по-друге, вона має стосуватися фактичних обставин справи, а не бути пов'язаною з юридичною оцінкою події. Хоча ще за радянських часів М. Х. Хабибуллин обґрунтував доцільність віднесення до ознак предмета завідомо неправдивого доносу ще одну ознаку такої інформації: вона має містити не припущення, а твердження про вчинення злочину¹. Втім очевидно, що на сучасному етапі розвитку кримінально-правової думки цей перелік додаткових ознак предмета розглядуваного злочину навряд чи може бути визнаний вичерпним. На наш погляд, характеристика предмета злочину має враховувати: властивості (характер) такої інформації; її зміст, а також форму вираження.

З огляду на особливості законодавчого опису ознак злочину, передбаченого ст. 383 КК України, уявляється, що серед ознак, які відбивають властивості інформації як предмета цього злочину, може бути виокремлена така її ознака, як *неправдивість*, що насамперед пов'язано із вживанням безпосередньо в диспозиції вказаної норми слова «неправдиве». Зазначимо, що у довідковій літературі поняття «неправдивий» зазвичай має два значення: «той, що містить неправду» і «помилковий, неправильний». При цьому у кримінально-правовому сенсі традиційно вживається саме перше значення вказаного терміна і, як правило, у поєднанні з такою властивістю, як *завідомість*. Що стосується другого розуміння цього терміна – помилки, то тут слід погодитися з думкою Н. І. Дегтярьової, яка спра-

¹ Хабибуллин М. Х. Ответственность за заведомо ложный донос и заведомо ложное показание по советскому уголовному праву / М. Х. Хабибуллин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1975. – С. 23.

ведливо зазначає, що помилка не є проявом зловмисності, вона завжди являє собою результат відсутності належних знань, неухважності, наявності певних недоліків (наприклад, фізичних), що перешкоджають адекватній оцінці ситуації, сприйняттю тих чи інших фактів тощо. Тому помилковість навряд чи може бути завідомою, оскільки у такому випадку має місце вже не помилка, а обман¹. З цього випливає, що у разі помилки відсутній предмет завідомо неправдивого повідомлення, а отже, й виключається кримінальна відповідальність за злочин, передбачений ст. 383 КК України.

Отже, вказівка в законі на «завідомість» хоча і є характеристикою суб'єктивної сторони злочину, що підтверджує наявність саме прямого умислу, але водночас є й об'єктивною властивістю предмета завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину, адже той, хто повідомляє неправдиву інформацію, підкріплює її певними об'єктивними фактами, що характеризують її як явище об'єктивної дійсності. А це, у свою чергу, дозволяє визнати, що однією з основних ознак предмета розглядуваного злочину є завідома неправдивість інформації, яка означає завідоме спотворення дійсного стану речей.

З указаними ознаками нерозривно пов'язана й інша вже згадувана властивість інформації про вчинений злочин, яка полягає в тому, що вона повинна мати характер *твердження*, а не припущення. Інакше інформація втрачає ознаку завідомої неправдивості. При цьому твердження про вчинення злочину має набувати характеру *конкретності*, тобто у повідомленні повинно бути посилення на конкретні ознаки, обставини злочину, що потребують своєї перевірки та відповідного реагування органів досудового розслідування. У протилежному випадку інформація не може бути визнана предметом завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину.

Щодо ознак, які стосуються змісту завідомо неправдивої інформації, що повідомляється, то насамперед слід вказати на те, що вона має містити відомості про ознаки й обставини саме *злочину* (закінченого чи незакінченого), а не іншого правопорушення (адміністра-

¹ Дегтярева Н. И. К вопросу о предмете преступлений против правосудия, связанных с фальсификацией и сокрытием доказательств / Н. И. Дегтярева // О-во и право. – 2009. – № 4 (26). – С. 178.

тивного, дисциплінарного, цивільного тощо). При цьому не обов'язково, щоб мали місце відомості про всі елементи складу злочину. Обставини вчинення злочину, як зазначають фахівці з кримінального процесу, передусім мають підтверджувати наявність об'єкта та об'єктивної сторони. Інформація про інші елементи складу злочину для початку досудового розслідування у більшості випадків не є обов'язковою (хоча щодо окремих із них вона повинна бути, наприклад, відомості про суб'єктів злочинів, передбачених статтями 393, 394 КК України). Саме на підставі інформації про вказані обставини згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України вносяться відомості до Єдиного реєстру досудових рішень про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК¹.

У юридичних джерелах, як правило, визнається, що за своїм змістом неправдива інформація про злочин може виявлятися або у повідомленні про злочин, якого в дійсності не було, або у повідомленні про вчинення дійсного злочину, але особою, яка насправді його не вчиняла². Загалом погоджуючись із таким підходом, вважаємо за можливе додати ще один, так би мовити, інтегративний прояв повідомлення неправдивої інформації – істотне перекручення фактичних обставин злочину, що тягне за собою юридичні наслідки.

Нарешті, останньою ознакою, без якої неможливе існування предмета завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину, є *фіксованість* інформації в чітко визначеній у законі матеріальній формі. Це зумовлено тим, що для того щоб повідомлення про злочин набуло ознак приводу до початку досудового розслідування, яким визнається передбачене законом джерело інформації, з якого слідчий, прокурор дізнаються про вчинене кримінальне правопорушення і з моменту появи якого розпочинається кримінальне провадження, таке повідомлення має бути зафіксоване у відповідній процесуальній формі. Слід зазначити, що в чинному КПК

¹ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – С. 335.

² Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Елтон-2, 2012. – С. 540.

України (на відміну від попереднього) джерела отримання інформації чітко не перераховуються, однак, як зазначають процесуалісти, з аналізу ч. 1 ст. 214 КПК України можна зробити висновок, що ними можуть бути: а) заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення; б) самостійне виявлення слідчим, прокурором кримінального правопорушення з будь-якого джерела¹. У всякому разі ці джерела інформації (незалежно від того, чи є вони усними або письмовими) мають відповідати вимогам документа з усіма необхідними реквізитами і містити відомості, які можуть бути використані як докази факту чи обставин, що свідчать про вчинення злочину. Крім того, у випадку коли інформація, яка містить завідомо неправдиве повідомлення про злочин, передається слідчому чи прокурору в усній формі або ж під час допиту чи іншої слідчої дії, вона так само має знаходити зовнішній вираз у певній процесуальній формі (наприклад, протокол прийняття усної заяви про злочин, протокол допиту свідка тощо). Поза процесуальною формою інформація не може ініціювати початку досудового розслідування, в межах якого відбувається перевірка фактичних даних, що містяться у повідомленні про вчинення злочину.

Отже, підводячи підсумок розгляду ознак предмета завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину, зазначимо, що поряд із традиційним набором загальних ознак предмета злочину (фізична, соціальна та юридична) слід виділити низку додаткових ознак інформації як предмета досліджуваного злочину, а саме: 1) *завідома неправдивість*; 2) *конкретність*; 3) *фіксованість*. На підставі викладеного предмет завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину може бути визначений як *завідомо неправдива інформація про ознаки й обставини вчинення певного злочину або особу, яка його вчинила, зафіксована у відповідній процесуальній формі, встановленій у законі*. Таке визначення предмета аналізованого злочину, як вбачається, відбиває його якісну своєрідність, що дозволяє відрізнити його від предмета інших інформаційних злочинів, а отже, й сприяє успішному вирішенню завдань кваліфікації

¹ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – С. 334.

учиненого діяння за ознаками ст. 383 КК України та зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у зазначеному напрямі.

Статья посвящена актуальной проблеме определения предмета заведомо ложного сообщения о совершении преступления. В ней приводятся аргументы в пользу того, что предусмотренное ст. 383 УК Украины преступление необходимо признавать предметным. При этом рассматриваются научные подходы к определению предмета преступления, анализируются общие и специальные признаки информации как предмета данного преступления. На основании этого формулируется понятие предмета преступления.

This article is devoted to the problems of the determination of the subject of deliberately false denunciation about the crime. It provides arguments in favor of the fact that the subject of the crime is a necessary characteristic of the corpus delicti of the crime under Art. 383 of the Criminal Code of Ukraine. It discusses scientific approaches to the definition of the subject of crime, analyzes general and special characteristics of the information as the subject of crime. On this basis of the study the author formulates the definition of the subject of this crime.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 23 від 15 жовтня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. І. Борисов.

УДК 343.82

О. І. Опанасенков, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного Інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

РЕЛІГІЙНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК СКЛАДОВА ВИХОВНОГО ВПЛИВУ

Статтю присвячено дослідженню питання релігійного виховання засуджених до позбавлення волі як складової виховного впливу. Окреслені питання взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України з релігійними організаціями під час релігійного виховання осіб, засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: релігія, освіта, духовність, засуджені, Кримінально-виконавчий кодекс України.

Постановка проблеми. Сучасне реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) здійснюється згідно з державною політикою у сфері виконання кримінальних покарань, яка визначає основні напрями розвитку кримінально-виконавчого законодавства. З метою визначення пріоритетів та шляхів реформування ДКВС України Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012 було схвалено Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, в якій зазначено, що низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції їх поведінки, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, що призводить до непоодиноких випадків суїцидів в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, невідповідності до життя після звільнення з установ виконання покарань і, як наслідок, до значної кількості випадків пенітенціарного рецидиву¹. Кримінально-виконавче законодавство відносить про-

¹ Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 87. – Ст. 3531.

ведення богослужінь та релігійних обрядів до виховного впливу на засуджених. Однак на даний час цьому питанню приділяється не дуже багато уваги, свідченням цього може служити низька кількість відвідувань засудженими релігійних богослужінь у колоніях. Як бачимо, наявні проблеми в реалізації цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу релігії на виховання засуджених до позбавлення волі за різних часів привертала увагу вчених різних галузей знань: І. О. Андрухів, Д. О. Поштарук, Н. В. Ротько, С. О. Старіцина, Т. Є. Севастьянова, С. Б. Цибенко та ін. Разом із тим аналіз наукових публікацій показав, що дослідженню цього питання в Україні приділяється недостатньо уваги.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз ефективності релігійного виховання засуджених як складової виховного впливу.

Виклад основного матеріалу. Формування належної духовності та моральності громадян України і засуджених осіб до позбавлення волі, зокрема, є надзвичайно актуальним у сучасному суспільстві, особливо на даному етапі розбудови нашої держави. Важливим чинником формування духовності та моральності громадян і засуджених до позбавлення волі, зокрема, є релігія. У довідковій літературі немає єдиного визначення поняття релігії. Так, у юридичній енциклопедії, релігія (лат. *religio* – побожність, святість, предмет культу) розглядається як одна з форм суспільної свідомості людини¹. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття релігії розкривається як погляди на уявлення, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил – богів, духів, душ, у їхнє панування над світом або та чи інша віра; віросповідання².

Досвід розвитку людської цивілізації засвідчує, що релігія є ефективним засобом впливу на психічний стан особистості у критичних ситуаціях, особливо при позбавленні волі. Релігію необхідно розглядати як одну із форм виховання, що апелює одночасно як до розуму людини, так і її душі.

Дослідження С. О. Старіциної показали, що абсолютна більшість опитаних засуджених стверджує, що кардинально змінили

¹ Юридична енциклопедія : у 6 т. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. П–С. – С. 287.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. О. Єрошенко. – Донецьк : Глорія Трейд, 2012. – С. 585.

своє життя на краще, стали спокійніше, стриманіше, перестали лихословити. За їх словами, Господь допомагає їм у боротьбі з їх гріхами, навіть із тими, на які вони раніше не звертали уваги. Багато засуджених після відвідування церкви прагнуть зробити оточуючим що-небудь гарне і добре. Від читання Євангелія засуджені одержують задоволення, їм стало не цікаво дивитися телевизор і відвідувати клуб на території виправної установи. Багато хто з них почав замислюватися про сенс свого життя. Працівники колонії і священнослужителі, що проводять у ній душпасторську роботу, також відзначають позитивні зміни в поведінці віруючих ув'язнених¹.

Християнська церква має сприяти виправленню засуджених, впливаючи православними ідеями шляхом об'єднання зусиль із персоналом установ виконання покарань (далі – УВП). Втілення і розвиток співпраці виправних установ із релігійними об'єднаннями на взаємній основі були реалізовані у формі Угод про співробітництво. Так, 25 листопада 1999 р. між Державним департаментом України з питань виконання покарань (на даний час – ДПтС України) та Українською православною церквою Московського патріархату була підписана Угода про співробітництво та 12 грудня 2012 р. між Державною пенітенціарною службою України та Українською греко-католицькою церквою також була підписана Угода про співробітництво.

На сьогодні найбільшу паству в Україні мають: Українська православна церква, що канонічно підпорядкована Московському патріархату, Українська православна церква Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква. Крім православних церков, в Україні діють два основних об'єднання католиків – Українська греко-католицька церква і римо-католицька церква. До протестантських напрямів названих церков належать Євангельські християни – баптисти, Християни віри євангельської (п'ятидесятники), адвентисти сьомого дня та ін.

У межах дослідження за прикладною темою «Теоретичні і прикладні питання реформування Державної кримінально-виконавчої

¹ Старіцина С. О. Перевиховування ув'язнених на основі традиційних православних цінностей / С. О. Старіцина // Матеріали VII звіт. наук.-практ. конф. наук.-пед. працівників Крим. юрид. ін-ту внутр. справ. У 2 ч. – Сімф. : Ельіно, 2005. – Ч. 1. – С. 149.

служби України» фахівцями НДІ ВПЗ НАПрН України проведено анкетування 500 осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях Харківської області. Серед осіб, охоплених анкетуванням, 69% – православні, 16% – християни-баптисти, 2% – католики, ще 2% – мусульмани, 1% – свідки Ієгови, 10% – атеїсти.

Водночас, як показало дослідження, такі особи характеризуються низьким рівнем релігійності, що зумовлює необхідність проведення освітньої і виховної роботи з ними. Як впливає з відповідей на запитання «Якщо б Ви були віруючою людиною, то ніколи не вчинили злочину?», то «так» відповіли 31%, «ні» – 43%, «скоріше так, ніж ні» – 6%, «скоріше ні, ніж так» – 2%, «завагалися відповісти» 16% і лише 1% відповіли, що людині природно вчинювати злочини. Тому, на наш погляд, важливою умовою релігійного виховання засуджених до позбавлення волі є зміна їх ціннісних орієнтацій у світогляді людини.

Вважається, що на сьогодні найбільш ефективний вплив на засуджених здійснюють саме релігійні організації, оскільки духовні особи є знавцями людської душі, вони можуть знайти підхід до кожної людини, надати реальну допомогу тому, хто порушив закон, хто встав на шлях злочинності, хто заплутався в собі й самостійно не зможе вирішити свої проблеми¹. На наш погляд, на цей час важко стверджувати, що виправлення засудженого сталося за допомогою впливу того чи іншого суб'єкта, будь то духовенство, або громадські організації, або персонал колонії. Однак незважаючи на це, 49% опитаних відповіли, що роботу з виправлення повинні проводити громадські організації, священнослужителі. Серед осіб, які відповіли «так» або «скоріше так, ніж ні», 67% назвали як фігурантів таких осіб християнських священників.

Основним і найбільш суттєвим недоліком усієї пенітенціарної системи є нездатність працівників пенітенціарних установ проникнути в душу злочинців, впливати на її найбільш «вразливі» сторони.

¹ Хлистова Н. Б. Стимулювання суспільно корисної мотивації релігійними та громадськими організаціями в контексті соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі / Н. Б. Хлистова // Боротьба зі злочинністю та права людини : зб. наук. ст. за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – О. : Фенікс, 2006. – С. 273.

У зв'язку з цим Н. Б. Хлистова пропонує, що діяльність адміністрації установ виконання покарань має зводитися до управлінсько-розпорядчих функцій та взаємодії із громадськими організаціями й іншими установами виконання покарань, проведення семінарів з обміну досвідом виховної роботи із засудженими. Питання безпосередньої праці із засудженими повинно бути покладено на служителів релігійних організацій та психологів-вихователів, які є також знавцями людської душі¹. На наш погляд таке категоричне твердження не зовсім відповідає духу сьогодення. Тому ми вважаємо, що подолати сучасну духовну кризу серед осіб, засуджених до позбавлення волі, неможливо тільки зусиллями персоналу УВП або тільки силами духовенства. Варто зазначити, що між церквою і державою стосовно людини завжди існували й існують перехресні інтереси і якщо між ними існує тісна співпраця та взаємопорозуміння, то нація, як засвідчує історичний досвід, досягає значних успіхів у соціально-економічному та духовно-культурному розвитку². У даному разі необхідний баланс між двома цими суб'єктами. Спільна їх діяльність під час реалізації програми диференційовано-виховного впливу «Духовне відродження» сприятиме зближенню світської школи з християнською етикою та поліпшить якість проєкту засуджених.

Вивчення християнської етики передбачає реалізацію системи принципів і методів, що є однією із складових морального розвитку особистості засуджених. Принцип цілеспрямованості духовно-морального впливу передбачає мету виховного впливу. Однією із цілей духовно-морального виховання засуджених є формування етичних знань і переконань із використанням найефективніших форм і методів, до яких можна віднести ситуаційно-рольові ігри, аналіз со-

¹ Хлистова Н. Б. Стимулювання суспільно корисної мотивації релігійними та громадськими організаціями в контексті соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі / Н. Б. Хлистова // Боротьба зі злочинністю та права людини : зб. наук. ст. за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – О. : Фенікс, 2006. – С. 273, 274.

² Андрухів І. О. Християнська мораль та її вплив на громадсько-педагогічну думку і діяльність українських молодіжних товариств Галичини (кінець XIX ст. – перша третина XX ст.) / І. О. Андрухів // Моральні основи права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (16 грудня 2010 р.) – Івано-Франківськ ; Надвірна : Надвірна друк., 2010. – С. 83.

ціальної ситуації морально-етичного характеру (добро і зло, справедливість і несправедливість тощо), які дають можливість предметно, безпосередньо й емоційно долучати до ситуації духовно-морального та морального пошуку. Також однією із форм релігійного виховання є бесіда. Ефективність таких бесід, проповідей буде визначатись кількістю засуджених, які реально змінили на краще поведінку в колонії, а після звільнення – у соціумі. Зазначимо також, що такі бесіди позитивно впливають на розвиток самосвідомості.

У контексті зазначеного справедливою є думка Т. Є. Севастьянкової, яка зазначає, що самовизначення людини пов'язане не лише з релігією, віросповіданням, а й формуванням у неї нормального розумного мислення, свідомості та моральності, тобто у людини розвивається логічна оцінка добра і зла, що може свідчити про правосвідомість особистості¹.

Важливою умовою підвищення ефективності релігійного виховання є поєднання освіти ув'язнених з освітою персоналу УВП, тим більше, що потреба в духовній підтримці в них велика. Д. О. Поштарук зазначає, що нині висловлюється думка про те, що представники православного священства і кримінально-виконавчої системи повинні спільно підготувати дві книги, де конкретно висвітлюється питання духовного служіння у виправних закладах. Одна з них – для священнослужителів, друга – для працівників кримінально-виконавчої системи. Священнослужителям необхідно знати основи кримінально-виконавчого законодавства України, правила внутрішнього розпорядку у виправних закладах, психологічні особливості засуджених, деякі специфічні риси їхнього життя в колоніях. Працівникам ДПтС України потрібні знання про релігійні організації².

Досвід духовного виховання засуджених показує, що для подальшого морального становлення засуджених, які увірували в Бога, ефективним є будівництво при колонії церкви. Однак напевно не-

¹ Севастьянова Т. Є. Релігія як ціннісна орієнтація у формуванні структури особистості / Т. Є. Севастьянова // Держава і регіони. Серія Право. – 2010. – №2. – С. 17.

² Поштарук Д. О. Шляхи духовного виховання засуджених / Д. О. Поштарук // Матеріали VII звіт. наук.-практ. конф. наук.-пед. працівників Крим. юрид. ін-ту внутр. справ. У 2 ч. – Сімф. : Ельіно, 2005. – Ч. 1. – С. 141.

достатньо збудувати церкву в колонії, потрібно наповнити її «змістом» – душпастирською проповіддю, щоб від неї серце і душа у засуджених спалахували та породжували б бажання не вчиняти у подальшому злочини. Крім цього, під час церковних свят, особливо Великодня і Різдва Христового, у церкві при виправному закладі пропонується проводити служби, за можливості роздавати освячені подарунки, пожертвовані парафіянами міської церкви. Діяльність таких церков зігриває душу засуджених думкою про те, що їх не забувають. А під час замовлених молитов про покійних і жертв злочинів багато хто вперше замислюється про свої діяння. Таким чином, відбувається дієве каяття, що є передумовою виправлення засудженого.

Висновки. Об'єднання зусиль виховного впливу персоналу УВП і священнослужителів підвищить ефективність виправлення осіб, позбавлених волі. Релігійне виховання сприятиме майбутній регламентації життєдіяльності людини після звільнення з місць позбавлення волі.

Статья посвящена исследованию вопроса религиозного воспитания осужденных к лишению свободы как составляющую воспитательного воздействия. Обозначены вопросы взаимодействия Государственной уголовно-исполнительной службы Украины с религиозными организациями в процессе религиозного воспитания лиц, осужденных к лишению свободы.

The article is devoted to the issue of religious education of sentenced to imprisonment as a part of educational impact. The issues of the State Penitentiary Service of Ukraine with religious organizations interaction in the framework of religious education of persons sentenced to imprisonment have been outlined.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 12 від 10 вересня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук І. С. Яковець.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, доцент, завідувач сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ»

Стало вже традиційним щорічне проведення Міжнародної науково-практичної конференції з актуальних проблем кримінального права, в якій беруть участь провідні українські фахівці в галузі науки кримінального права та інших наук кримінально-правового циклу, а так само теоретики інших країн. До роботи в конференції запрошені й практичні працівники, що підвищує її цінність, оскільки це сприяє укріпленню зв'язку науки та практики, забезпечує безпосередній діалог науковців із правозастосувачами. Окрема увага на цьому заході приділяється молодим ученим, які мають можливість брати участь у цікавих та глибоких за змістом дискусіях, поділитися своїми здобутками та задумами з обговорюваних питань.

Організаторами такого відомого в наукових колах форуму, перший з яких був проведений у 2011 р. і присвячувався 10-річчю чинності Кримінального кодексу України, є Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Ста-

шися НАПрН України та Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права».

Остання конференція відбулася 9–10 жовтня 2014 р. у приміщеннях Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. На форумі обговорювалися актуальні проблеми, що віддзеркалює її тема – «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків». Цей вибір зумовлено такими міркуваннями.

У період розбудови правової системи нашої незалежної, демократичної держави з європейським напрямом розвитку особливого значення набуває осмислення функцій, місця й ролі кожної науки в такому процесі та аналіз її зв'язків з іншими науковими знаннями. Насамперед це стосується науки кримінального права, яка з багатьох правових питань займає позицію *ultima ratio*, тому що в її предметі відбивається найбільш суворий, репресивний вплив на осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, визнане злочином, та підстави для такого впливу, правила та наслідки його запровадження.

Актуальними залишаються питання про закономірності розвитку науки кримінального права, методологічні засади кримінально-правових досліджень, а також межі необхідного та припустимого впливу на останню інших наук. Окремої уваги науковців потребують проблеми юридичного конструювання та застосування бланкетних норм, що розташовані в Кримінальному кодексі України, тощо. За задумом організаторів наукового заходу обговорення обраної проблематики доцільно здійснювати з дотриманням системно-функціонального підходу, що сприяє висвітленню міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права в найважливішому науковому ракурсі.

Ураховуючи, що наука кримінального права є складником багаторівневої загальної системи наукових знань, тематика конференції охоплювала такі напрями наукової дискусії: 1) загальнотеоретичні проблеми міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права; 2) інтегративні зв'язки кримінального права з іншими правовими науками; 3) кримінальне право в системі наук кримінально-правового циклу. У межах останнього напрямку у режимі самостійного «круглого столу» обговорено питання взаємодії кримінального права та кримінології із проблематики розв'язання завдань боротьби зі злочинністю.

У роботі конференції разом із науковцями установ-організаторів конференції також узяли участь учені провідних вітчизняних навчальних та науково-дослідних закладів – Національної академії правових наук України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Національного університету «Одеська юридична академія», Національного університету «Києво-Могилянська академія», Львівського національного університету імені Івана Франка, керівники й працівники правоохоронних і судових органів, а також учені зарубіжних країн – Німеччини, Польщі, Російської Федерації та Республіки Таджикистан.

Відкрив захід та привітав учасників конференції голова Оргкомітету, академік Національної академії наук України, Президент Національної академії правових наук України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор **В. Я. Тацій**, який окреслив основні напрями роботи конференції, наголошуючи, що обраний європейський шлях розвитку нашої країни та розбудова України як правової, демократичної й соціальної держави потребує підвищення рівня правового супроводу таких процесів, якості й результативності наукових розробок. Також він зазначив, що, вивчаючи законодавство Європейського Союзу, необхідно навчатися чужому, але при цьому й не втратити своє. Не завжди є відповіді на всі запитання в європейському законодавстві, і тоді ми маємо використовувати власний досвід, власні традиції, українську ментальність. В. Я. Тацій зупинився на закономірностях розвитку науки кримінального права, відмічаючи важливість серед них революційно-еволюційних періодів, а також підкреслюючи важливість наукової дискусії щодо проблем взаємозв'язку кримінального права з іншими науками, зокрема, кримінальним процесом. Особливої актуальності набувають міждисциплінарні дослідження, ефективність яких у багатьох випадках в історії розвитку кримінального та інших галузей права підтверджена часом. Також голова Оргкомітету підкреслив значення науки кримінального права для правотворчої діяльності, рівень якої, на жаль, залишається неналежним з уже характерною вадою – систематичним порушенням стабільності кримінального законодав-

ства, його фундаментальних положень. Правилком, на думку провідного науковця, має стати обов'язкова науково-правова експертиза законопроектів, що сприятиме підвищенню якості законів та їх ефективному застосуванню, а тому й розвитку правової системи в цілому, ключовим елементом якої є права й свободи людини і громадянина.

Учасників конференції також привітав голова Харківської обласної ради **С. І. Чернов**. Від відзначив, що сьогодні на фахівців у галузі кримінального права покладені надскладні завдання – в непростих умовах шукати відповіді, знаходити механізми протидії новим видам злочинності. «Рішення будуть знайдені, і я впевнений, вони будуть ефективними», – зробив висновок С. І. Чернов.

На пленарному засіданні з науковою доповіддю «Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків», яка викликала особливий інтерес, виступив доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач кафедри кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **М. І. Панов**, у якій висвітлювалися внутрішні й зовнішні системні відносини і зв'язки кримінального права та інших галузей права. Доповідач підкреслив, що вся система знань науки кримінального права, незалежно від форм їх зовнішнього прояву й особливостей закріплення логіко-лінгвістичними засобами (як і в будь-якій науці), зумовлена об'єктом даної науки, детермінована ним і залежна від нього.

Продовжуючи розгляд проблематики міждисциплінарних зв'язків, у науковій доповіді «Верховенство права як об'єднуючий принцип предмета дослідження науки кримінального права» Голова Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Ю. В. Баулін** порушив питання, пов'язані з визначенням верховенства права як об'єднуючого принципу предмета дослідження науки кримінального права. Особливу увагу він приділив проблемам цієї науки, що впливають із необхідності забезпечення принципу верховенства права в умовах сьогодення.

Професор, доктор філософії Інституту кримінально-правових наук Університету Гете (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина) **Аль-**

брехт Петер-Алексис у своїй науковій доповіді на тему «Механізми безпеки автономії та незалежності судової системи: спостереження щодо Третьої влади в Європі зовні та зсередини» підкреслив, що кримінальне право в демократичній державі може існувати тільки як кримінальне право правової держави, а його ознаками, зокрема, є: толерантність в інтересах свободи жертв, а також злочинців; без вини немає покарання; залежність змісту законів від правила *ultima-ratio*; гуманна система виконання покарань. Межі цих понять та інститутів у всій Європі залишаються відкритими. Альбрехт Петер-Алексис також висловив своє бачення розв'язання дискусійних питань автономії системи юстиції в Європі з урахуванням аналізу механізмів забезпечення незалежності органів юстиції та прокуратури.

Продовженням обговорення проблематики міждисциплінарних зв'язків стала наукова доповідь доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, директора Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Н. О. Гуторова**, тема якої «Охоронна функція кримінального права». Нею запропоновано та обґрунтовано підходи щодо правил взаємодії норм кримінального права з нормами інших галузей права при здійсненні охоронної функції, зокрема, щодо законодавчої термінології, що використовується нормами регуляторного і кримінального права. Доповідачка стоїть на тій позиції, що така термінологія не повинна відрізнятися за змістом.

У науковій доповіді «Несправедливість у кримінологічному вимірі» доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, професора кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ **В. І. Шакуна** висвітлено значення поняття «справедливість» у моральному та процесуальному аспектах, розкрито його зміст. Учений підкреслив, що виходячи із реалій сьогодення, можна зробити висновок, що саме несправедливість руйнує підвалини суспільства і породжує злочинність, а консолідація суспільства виникає лише на основі справедливості.

Доктор права, професор, головуєчий суддя Округного суду (м. Ландгеріхт) у відставці **У. Бальтцер** свою наукову доповідь «Роздуми стосовно реформи у кримінальному законодавстві Німеч-

чини (умисне вбивство)» присвятив розгляду проблеми розмежування вбивства за обтяжуючими обставинами (*Mord*) від умисного вбивства без обтяжуючих обставин (*Totschlag*) та їх правових наслідків для злочинця за законодавством Німеччини. Ця проблематика є предметом бурхливих дискусій, які тривають понад 30 років. На думку вченого, основною проблемою всіх зусиль стосовно реформування поняття «умисне вбивство за обтяжуючих обставин» є небажання законодавця відмовитися від довічного позбавлення волі як міри покарання. Однак зазначена проблема може бути вирішена шляхом відміни такого покарання та підвищення як альтернативи вищої межі позбавлення волі з 15 до 25 років.

Питання взаємозв'язку науки кримінального права та судової практики застосування кримінального законодавства з формулюванням пропозицій щодо підвищення його ефективності висвітлювалися в науковій доповіді «Судова практика як джерело науки кримінального права», з якою виступив доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, директор Навчально-наукового інституту права, психології та економіки Львівського державного університету внутрішніх справ **В. К. Грищук**. За його переконанням, судова практика є критерієм істини лише тоді, коли вона має належне, забезпечене кримінально-правовою наукою підґрунтя; заснована на загальнолюдських, демократичних цінностях; є соціально зумовленою і розумною; довела свою ефективність у забезпеченні досягнення цілей кримінально-правового регулювання в контексті прогресивного розвитку суспільства і держави.

Доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, вчений секретар Південного регіонального Центру НАПрН України **Є. Л. Стрельцов** свій виступ на тему «Синергетика кримінального права: “простота” і “складність”» присвятив розгляду питання синергетичних можливостей кримінального права, а також аналізу сутності та особливостей кримінального права, різних аспектів, які виникають при встановленні міждисциплінарних зв'язків.

Наукову доповідь «До питання про функції кримінально-правової політики» доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **П. Л. Фріс** при-

святив аналізу поняття функцій правової політики, політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики, обґрунтувавши своє бачення кожної із визначених ним функцій.

У науковій доповіді «Взаємозв'язок кримінально-правового та адміністративно-правового аспектів наркополітики України» доктор юридичних наук, професор, Голова Державної служби України з контролю за наркотиками **В. А. Тимошенко** підкреслив, що протягом останніх двох десятиліть в Україні склалася чітка система кримінально-правових та адміністративно-правових норм, які визначають відповідальність за правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. та спрямована на відмову від репресивно-карального методу як пріоритетного у протидії наркоманії із запровадженням лікувальних та попереджувальних профілактичних методів, на думку доповідача, має знайти відбиття в кримінальному законодавстві. Зокрема, він пропонує внести зміни до ст. 21 КК України («Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин») та запровадити інші кримінально-правові новели.

Професор, завідувач кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України **В. М. Куц** у науковій доповіді «Інтегративна функція кримінальної відповідальності в системі галузевих та міждисциплінарних зв'язків» із позицій системного виміру охарактеризував інтегративний аспект кримінальної відповідальності як важливого системоутворюючого фактора в галузі кримінального права та міждисциплінарних зв'язків.

Необхідно зазначити, що кожна з наукових доповідей викликала інтерес як у науковців і практиків – учасників конференції, так і у студентів, які були запрошені для участі у пленарному засіданні, зокрема, в режимі відеоконференції.

У рамках заходу проходили загальні збори громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Також під час конференції (9 жовтня) відбулася презентація книги «України влас-

ний шлях». Книга вийшла у світ у Німеччині трьома мовами (німецькою, англійською, українською). У її підготовці брали активну участь студенти та викладачі чотирьох вузів.

Проректор із навчально-методичної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України, професор, завідувач кафедри цивільного процесу **В. В. Комаров** розповів, що ця робота є результатом творчої співпраці з Університетом Гете (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина), а також Одеським національним морським університетом та Львівським державним університетом внутрішніх справ у рамках спільної програми, присвяченої дослідженню принципів і структур правових систем, актуальним проблемам суспільної безпеки (корупції, захисту персональних даних, расизму/ксенофобії). Ініціатором цієї програми та її координатором став професор **Петер-Алексис Альбрехт**.

Проректор висловив подяку спонсорам проекту, видавництву Berliner Wissenschafts-Verlag у м. Берліні (Німеччина), координаторам проекту з боку Університету.

На другий день (10 жовтня) конференція проходила в секційно-му режимі. За бажанням учасників конференції секція № 1 «Загальнотеоретичні проблеми міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права» та секція № 2 «Інтегративні зв'язки кримінального права з іншими правовими науками» провели спільне засідання. У режимі окремих засідань пройшла робота секції № 3 «Кримінальне право в системі наук кримінально-правового циклу», «круглого столу» «Питання взаємодії кримінального права та криминології у розв'язанні завдань боротьби зі злочинністю, а також секції № 4 «Міждисциплінарні зв'язки кримінального права в дослідженнях молодих учених». Із науковими доповідями на засіданнях виступили доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **В. І. Борисов** (тема доповіді «Нормативне зазначення закону про кримінальну відповідальність у контексті новел кримінального процесуального законодавства України»). Ученим визна-

чено співвідношення між системами кримінального права та законодавства про кримінальну відповідальність, кримінального процесуального права та кримінального процесуального законодавства, установлені поняття, які є найбільш оптимальними для опису форми законодавчого зазначення.

Заслухана й обговорена наукова доповідь доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, голови Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі **В. В. Костицького** (тема доповіді «Теолого-соціологічне розуміння права (щодо тези Е. Дюркгейма про корисність злочинів для розвитку права)»), який розглянув питання потенційності права та його спроможності слугувати людині.

Наукова доповідь доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, завідувача сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України **В. В. Голіни** «Судимість: кримінально-правові, соціальні та кримінологічні аспекти» була присвячена розгляду кримінально-правових, соціальних та кримінологічних наслідків судимості на рівні особистості та суспільства.

На засіданні секцій і «круглого столу» також виступили: професор **В. І. Антипов**, доктор юридичних наук, професор **С. Ф. Денисов**, доктор юридичних наук, професор **Н. А. Савінова**, доктор юридичних наук, доцент **Л. М. Демидова**, доктор юридичних наук, доцент **В. Б. Харченко**, кандидат юридичних наук, доцент **В. В. Антипов**, кандидат юридичних наук, доцент **М. І. Карпенко**, кандидат юридичних наук, доцент **В. М. Киричко**, кандидат юридичних наук **Ю. Б. Курилюк**, кандидат юридичних наук **Н. В. Нетеса**, кандидат юридичних наук, доцент **О. Г. Панчак**, кандидат юридичних наук, доцент **О. О. Пашенко**, кандидат юридичних наук, доцент **О. В. Харитонова** та ін.

Після цього було проведено заключне пленарне засідання під головуванням заступника голови Оргкомітету, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, директора НДІ ви-

вчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, професора кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **В. І. Борисова** та члена Оргкомітету, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, завідувача кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **М. І. Панова** та прийнято рекомендації конференції, які будуть оприлюднені для ознайомлення громадськістю.

До проведення конференції Оргкомітетом було видано збірник тез наукових доповідей, що сприяло всебічному обговоренню позицій науковців і практиків та широкому обміну думками з багатьох питань обраної проблематики. Також було організовано виставку-презентацію наукових видань із кримінального права, авторами яких є вчені Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Робота конференції виявилася надзвичайно плідною і привернула до себе увагу широкої наукової громадськості та інших зацікавлених осіб, серед яких – працівники правоохоронних і судових органів, інші практичні працівники.

Під час завершення конференції було оголошено про проведення конференції із проблем кримінального права у 2015 р.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
Міжнародної науково-практичної конференції
«Наука кримінального права
в системі міждисциплінарних зв'язків»

Розглянувши й обговоривши актуальні проблеми науки кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків, Міжнародна науково-практична конференція констатує:

– у сучасних умовах особливої гостроти набули проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина, суверенітету держави, основ безпеки суспільства тощо. У зв'язку з цим норми кримінального права як найпотужніший інструмент правового реагу-

вання на факти порушення найважливіших суспільних відносин мають відігравати одну із провідних ролей;

– останнім часом спостерігається глобальна інтеграція не лише економічного, політичного та культурного простору сучасного світу, а й безперервний процес вироблення й апробування єдиних концептуальних підходів у боротьбі зі злочинністю. При цьому визначення ролі й значення сучасної науки кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків виявляється для юридичного наукового простору особливо актуальним;

– у галузі методології наукових досліджень найцікавіші ідеї, гіпотези і концепції виникають на перетині різноманітних дослідницьких парадигм, культур, традицій міждисциплінарних комплексних досліджень. Тому вбачається актуальним і своєчасним звернення до проблеми визначення векторів міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права як напрямів розвитку наукових досліджень, адже розв'язання численних проблем, що виникають у науці кримінального права, у сфері правотворчості та праворозуміння, є неможливим без аналізу інтегративних зв'язків цієї науки з іншими науками;

– основними векторами вказаної взаємодії є: 1) зв'язок кримінального права з гуманітарними і природничими, технічними та іншими галузями наукового знання; 2) зв'язок науки кримінального права з іншими правовими науками; 3) зв'язок науки кримінального права з науками кримінально-правового циклу;

– взаємодії кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків притаманна наявність опосередкованих зв'язків із гуманітарними і природничими галузями наукового знання. Однак ефективний кримінально-правовий захист суспільних відносин потребує чіткого наукового розуміння природи та структури суспільно-політичного й економічного укладу життя, а також цінностей сучасної цивілізованої людини, знання про що здобуваються, зокрема, з теорії економіки, політології, соціології, культурології тощо;

– прикладом інтеграції науки кримінального права в міждисциплінарний правовий простір є практика кримінально-правового захисту конституційних, екологічних та інших прав людини, інтелектуальної власності та суміжних прав, що проявляється в широ-

кому вживанні наукою кримінального права категорій, понять і термінології, розроблених іншими галузями права. У зв'язку з цим визнається можливим розробка уніфікованого понятійного та термінологічного апаратів, що виступають науковим інструментарієм як у кримінальному праві, так й інших юридичних науках.

У зв'язку з викладеним особливої уваги потребують дослідження фундаментальних і прикладних проблем науки кримінального права та її ролі в системі міждисциплінарних зв'язків.

Вислухавши й опрацювавши пропозиції науковців і практиків щодо проблем науки кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків, конференція вважає за необхідне відзначити про таке.

1. У сфері загальнотеоретичних проблем міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права

1.1. Віддаючи належне різним підходам і поглядам науковців щодо визначення поняття науки кримінального права, конференція в цілому виходить із того, що *наука кримінального права* становить собою систему знань у вигляді ідей, поглядів, концепцій, теорій та вчень про злочин та покарання, кримінальний закон та кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми, юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість й ефективність; принципи, закономірності і тенденції розвитку кримінального права, а також теоретичне осмислення практики законотворчої та правозастосовної діяльності у цій сфері. Наука кримінального права має притаманний їй *понятійний апарат* – достатньо досконалу й розвинену систему категорій та понять, їх визначень (дефініцій) і відповідну їм систему термінів, що у більшості своїй знаходять відображення і нормативне закріплення у законах про кримінальну відповідальність. Понятійний апарат цієї галузі права як результат пізнавальної діяльності одночасно виступає як логіко-юридичний інструментарій подальшого пізнання у сфері кримінального права, забезпечуючи здійснення пізнавальної, евристичної, прогностичної та інших функцій цієї науки. *Система знань* науки кримінального права незалежно від форм їх зовнішнього прояву й особливостей закріплення логіко-лінгвістичними засобами (як і в будь-якій науці) обумовлена об'єктом даної науки, детермінована ним і залежна від нього.

1.2. *Об'єкт науки кримінального права* має складний характер. До його змісту входять: *по-перше*, невизначена множинність об'єктивно існуючих явищ реальної дійсності у вигляді конкретних актів суспільно небезпечної поведінки (вчинків) людей як деяка сукупність суспільно небезпечних діянь певного виду (типу); *по-друге*, система норм, юридичних конструкцій та інститутів, що становлять зміст кримінального права як галузі права і що закріплені державою у Кримінальному кодексі України (далі – КК), визнаючи ці діяння як злочини і передбачаючи за їх вчинення відповідні покарання чи інші заходи кримінально-правового характеру. Цей об'єкт має *бінарну (подвійну) структуру*, елементи якої перебувають в органічній єдності. *Перший елемент* цієї структури належить до сфери *суцього (існуючого)* – до сфери фактів соціальної дійсності (актів реальної суспільно небезпечної поведінки, конкретних вчинків людей у формі суспільно небезпечних діянь); *другий* – до сфери *забороненого (повинного і належного)* – у формі *нормативних визначень того, чого не має бути*, що знаходить закріплення у нормах закону про кримінальну відповідальність.

1.3. Наука кримінального права широко залучає й активно використовує для вирішення власних завдань і здійснення своїх основних функцій великий масив знань, що належить до сфери інших наук, таких як філософія, соціологія, психологія, медицина (судова медицина), психіатрія (судова психіатрія), екологія, інші природознавчі, технічні, а також суспільно-гуманітарні науки. Особливе місце займають юридичні науки – філософія і теорія держави і права, соціологія права як загальнотеоретичні наукові дисципліни, а також значний масив галузевих наук – конституційне, міжнародне, адміністративне, цивільне, екологічне право тощо. Особливої уваги заслуговують науки, що утворюють відносно відокремлений кримінально-правовий блок (цикл) наук: кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, кримінально-виконавче право, криміналістика. Ці науки об'єднані загальним (єдиним) для них об'єктом, який має складну структуру і становить собою бінарну систему елементів: «злочинність» – «кримінально-правова боротьба із злочинністю». Зазначені інтеграційні зв'язки науки кримінального права з іншими галузевими нормами вказують на те, що ця

наука охоплює широке коло знань, які належать як до сфери кримінального права, так й інших наукових дисциплін.

1.4. Наука кримінального права при дослідженні складних системних об'єктів використовує різні методи пізнання, домінуючим серед яких є *метод системного аналізу*. Він дозволяє з'ясувати внутрішню структуру об'єкта (системи) як цілісного явища, встановити його елементи, а головне – виявити внутрішні інтеграційні відносини і зв'язки між елементами системи та їх вплив один на одного.

1.5. Аналіз зовнішніх відносин і зв'язків також має значення для науки кримінального права, оскільки дає можливість знайти відповідь на запитання: у чому сутність і зміст *міждисциплінарних інтеграційних відносин і зв'язків* науки кримінального права, і які *межі* можливого використання даною наукою знань інших наукових дисциплін?

Зовнішні інтеграційні відносини і зв'язки науки кримінального права з іншими галузями знань мають різноманітний характер і поділяються, зокрема, на *відносини координації* (узгодженості, логічної несуперечливості) і *відносини субординації* (жорсткої упорядкованості і підкорення одного явища (об'єкта, елемента) іншому). Проте такий підхід ще не дає можливості розв'язати питання щодо обсягу і меж інтеграції наук, а також використання наукою кримінального права знань інших наук. Конференція вважає за доцільне відносини між указаними науками розглядати з урахуванням окремих рівнів (показчиків), а саме: 1) *теоретичного рівня* (рівень ідей, концепцій, теорій, учень тощо); 2) *категоріально-понятійного рівня*; 3) *термінологічного рівня*.

Конференція відмічає, що деякі з указаних наук (філософські науки, психологія, психіатрія тощо) можуть виконувати щодо науки кримінального права «методологічну функцію» при розробленні проблем, які знаходяться на «перетині» цих наук і є суміжними для них. У подібних випадках кримінально-правова наука не може не враховувати у своїх дослідженнях результати, отримані суміжними науками, не використовувати їх категоріально-понятійний апарат і відповідну термінологію. У таких випадках відносини між науками можна охарактеризувати не лише як відносини «координації»,

а й певної «субординації», коли вказані науки впливають на зміст кримінального права. Проте *цей процес не може розглядатися спрощено як механічне перенесення теорій і вчень, а також категорій, понять і термінології з інших наук до кримінального права як «абсолютних» у їх «первинному» вигляді й у «жорстких», «предметних» трактуваннях, що нагадують їм відмічені науки*. Вони мають бути узгоджені з основними і принциповими положеннями теорії кримінального права і враховувати, що до структури об'єкта науки кримінального права входять явища, які належать не лише до сфери «суцього», а й сфери «належного», що й надає її теорії специфічних та індивідуальних рис суто юридичної науки. Отже, наука кримінального права як самостійна галузь знань, виходячи зі свого об'єкта, може розробляти кримінально-правові теорії, що не завжди збігаються за обсягом і змістом із теоріями філософії, психології, соціології тощо. Це, наприклад, теорія причинного зв'язку, особливо його встановлення при бездіяльності; категорії «суб'єктивна сторона», «вина», «мотив», «мета злочину», «злочинна недбалість», зміст яких не в усьому відповідає знанням психології. При указаних співвідношеннях вплив інших наук на зміст науки кримінального права має корегуватися з урахуванням змісту теорії науки кримінального права і специфіки її об'єкта.

1.6. Особливий характер мають зв'язки науки кримінального права з юридичними науками. Останні значною мірою формалізовані, мають достатньо досконалий та розвинений категоріально-понятійний апарат і довершену систему термінології. Більшість із категорій, понять і термінів визначені в законах та підзаконних нормативно-правових актах, мають відносно стабільний характер, діють довгостроково, є офіційними, а тому отримали в теорії права назву *«легальних категорій, понять і термінів»*. При цьому значний масив категорій, понять і термінів, які розробляються юридичною наукою, не отримав нормативно-правового закріплення, вони виступають лише як її предмет, маючи назву *«доктринальні категорії, поняття та юридична термінологія»*.

Найбільш широкий обсяг інтеграційних відносин науки кримінального права складається з юридичними науками, до змісту яких входять норми так званих регулятивних галузей права – цивільного,

господарського, банківського, екологічного, земельного, трудового права. Ці відносини в основі своїй характеризуються як відносини координації, сутність яких полягає в такому: по-перше, визнання нормами закону про кримінальну відповідальність певного суспільно небезпечного діяння злочинним означає, що це діяння в той самий час не може визнаватися регулятивними нормами правомірним. По-друге, визнання нормами регулятивних галузей певних діянь правомірними виключає можливість визнання цих діянь злочинними у кримінальному праві. Ця взаємна залежність між галузями права та юридичними науками вимагає їх координації та узгодженості.

Указані відносини координації, що складаються між галузями правових наук, одночасно забезпечують їх і диференціацію, й інтеграцію. *Диференціація* виражається в тому, що ідеї, концепції, теорії, вчення, система категорій, понять та термінологія обумовлені об'єктом будь-якої із наук, дають можливість відрізнити дану науку від інших та ідентифікувати її як самостійну галузь знань. Навпаки, *інтеграційні процеси* проявляються в тому, що: 1) наука кримінального права залучає до свого змісту знання інших юридичних наукових дисциплін, так би мовити, «асимілює» ці знання, «поглинає» їх, при цьому надаючи їм інтерпретацію з урахуванням їх первинного змісту і сутності, але під кутом зору власних завдань, предмета і методу кримінально-правового регулювання; 2) інтеграція вказаних наук досить повно проявляється у широкому використанні кримінальним правом за допомогою бланкетних диспозицій (їх більшість за чинним КК) норм, що належать до змісту інших (регулятивних, а в деяких випадках і охоронних, наприклад, адміністративні норми) галузей права. Ці норми охоплюються змістом норм законів про кримінальну відповідальність як обов'язкові їх елементи і разом із ними виконують функцію регулювання кримінально-правових відносин. Норми регулятивних галузей права в цьому випадку виконують субсидіарну і конкретизуючу функції, надаючи закону про кримінальну відповідальність належну лаконічність, гнучкість, динамізм та оптимальність у кримінально-правовому регулюванні.

1.7. Суттєві особливості мають міждисциплінарні зв'язки науки кримінального права з науками кримінального циклу. Інтеграційні зв'язки розглядуваного блоку наук мають більш складний характер

і полягають перш за все в тому, що всі вони досліджують єдиний для них складний об'єкт – «злочинність – кримінально-правова боротьба зі злочинністю», акцентуючи увагу на тих чи інших його сторонах. Найбільш повне й чітке відбиття ці інтеграційні процеси знаходять у тому, що всі наукові дисципліни користуються розробками щодо злочину та покарання. Більше того, досить часто вони оперують одними й тими самими категоріями, поняттями та відповідними їм юридичними термінами, наприклад, «злочин», «склад злочину», «вина», «мотив», «мета злочину», «покарання», конкретними назвами злочинів – «крадіжка», «розбій», «згвалтування» тощо, які є предметом розробки науки кримінального права. Ці науки використовують указані поняття як логіко-юридичний інструментарій для вирішення завдань, що стоять перед кожною з них, унаслідок чого ці категорії і поняття набувають статусу «міждисциплінарних» («міжгалузевих»). У співвідношенні цих наук одні з них є *фундаментальними*, якщо відповідають на запитання: «Що пізнається?», інші – *прикладними*, які відповідають на запитання: «Для чого пізнається?». Серед наук кримінального циклу кримінальне право належить до категорії «фундаментальних». Отже, розроблення і трактування кримінальним правом міждисциплінарних категорій і понять виступають науковою і нормативно-правовою основою для інших наук цього блоку. Тут мають місце відносини «*субординації*», відповідно до яких прикладні науки цього блоку при розробці вказаних категорій, понять, юридичних термінів мають виходити з основних і принципів положень науки кримінального права. Водночас це не виключає розробки міждисциплінарних проблем прикладними науками з урахуванням особливостей їх об'єкта і завдань. Проте основні і суттєві ознаки вказаних категорій і понять у цих науках повинні бути похідними від основних і суттєвих ознак, які розробляються і формулюються наукою кримінального права.

2. У сфері інтегративних зв'язків кримінального права з іншими правовими науками

2.1. Міжнародна науково-практична конференція, відзначаючи цінність порівняльно-правових досліджень, зауважила про необхідність уникнення певної абсолютизації зарубіжного досвіду та ме-

ханічного його запровадження у правову систему України без урахування та належної оцінки відмінностей у соціальних, історичних, економічних та культурних умовах життя суспільства. Вибір виду порівняння, як і способів дослідження, безпосередньо залежать від поставлених завдань. Сучасний етап розвитку порівняльного правознавства диктує необхідність звернення до таких видів порівняння, як нормативний та функціональний. Лише звернення до аналізу не лише кримінального законодавства інших держав, а й юридичної, у тому числі судової практики, та положень правової теорії може забезпечити належне проведення всебічного порівняльного дослідження відповідно до вимог, що ставляться до цього процесу, та критичне осмислення отриманих результатів. До того ж такий підхід дозволяє повною мірою використовувати порівняльно-правовий метод саме як інструментарій науки кримінального права, предметом вивчення якої виступає згадана вище кримінально-правова система в цілому, а не лише кримінальне законодавство.

2.2. Конференція відзначає, що суттєвим аспектом, який обумовлює правильне застосування на практиці нових положень антикорупційного законодавства України, є відмежування адміністративних корупційних правопорушень від корупційних злочинів. При цьому зазначається, що суспільна небезпечність є тією ознакою, яка входить до підстави кримінальної відповідальності за корупційні злочини (відповідно до ч. 1 ст. 2 КК) і відмежовує їх від інших видів протиправної поведінки (відповідно до ч. 1 ст. 11 КК). Суспільна небезпечність злочинних корупційних діянь визначається тим, що повноваження службових осіб, які мають реалізовуватися ними відповідно до закону, фактично реалізуються залежно від одержання неправомірної вигоди від інших осіб, чим заподіюється або може бути заподіяна *істотна шкода* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

2.3. Існуючі інтегративні зв'язки кримінального права з іншими правовими науками вимагають від наукової спільноти проведення комплексних досліджень суміжних проблем, особливо категорій і понять, що використовуються в різних галузях права. Звертається увага на необхідність подальшого переосмислення, уточнення й конкретизації понятійного апарату Особливої частини КК, що

передбачає вдосконалення законодавчих норм, відповідних юридичних конструкцій, надання їм більш уніфікованих форм і усунення їх суперечливого розуміння.

3. У сфері визначення співвідношення науки кримінального права з іншими науками кримінально-правового циклу

3.1. Конференція відмічає, що сучасний розвиток наук кримінально-правового циклу (кримінальне право, кримінальне процесуальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право, криміналістика тощо) відбувається у двох напрямках – *диференційному*, який полягає у подальшому відокремленні цих наук одна від одної шляхом вироблення кожною з них власного понятійного апарату, що відповідає їх об'єкту та завданням, та *інтеграційному*, що супроводжується поглибленням міждисциплінарних зв'язків, результатом чого є вироблення й апробування єдиних концептуальних підходів у боротьбі зі злочинністю. У зв'язку з цим виникає необхідність виявлення відносин і зв'язків, що відображають процеси як диференціації, так й інтеграції знань, які мають місце у сфері відносин науки кримінального права з іншими галузями знань, а також свідчать про їх специфічну взаємодію, у тому числі про вплив, з одного боку, науки кримінального права на зміст і структуру інших кримінально-правових наук, а з другого – наук кримінально-правового циклу на зміст і структуру науки кримінального права з відповідним визначенням обсягу та меж такої диференціації та інтеграції.

Учасники конференції указують, що зазначені напрями розвитку кримінального права є прогресивними й такими, що виступають орієнтиром для подальших наукових пошуків. Доцільно збільшити частку науково-дослідницьких програм з питань боротьби зі злочинністю, що виконуються на міждисциплінарному рівні.

3.2. Конференція констатує, що кримінальне право як галузь матеріального права є фундаментальною наукою щодо інших наук кримінально-правового циклу, які, по суті, є формою його існування і мають використовувати розроблені в науках кримінального права базові поняття і категорії як логіко-юридичний інструментарій для вирішення завдань, що стоять перед кожною із цих наук. Саме тому в системі взаємовідносин кримінального права з цими науками домінуючими є координаційні зв'язки, що передбачають

узгодженість та логічну несуперечливість їх понятійно-категоріального апарату базовим положенням науки кримінального права. Водночас це не виключає розробку міждисциплінарних проблем і прикладними науками з урахуванням особливостей їх об'єкта і завдань кожної із наук. Однак тут уже мають місце відносини субординації, відповідно до яких прикладні науки цього блоку при розробці міждисциплінарних категорій і понять мають виходити з основних і принципових положень науки кримінального права. Ураховуючи наведене, конференція відзначає, що розробка та видання словників термінів наук кримінально-правового циклу є невідкладним завданням сьогодення. Ключове місце в системі таких видань має зайняти *енциклопедичний словник термінів із кримінального права*.

3.3. Конференція вважає, що в сучасних умовах активізації процесів, спрямованих на інтеграцію України в міжнародний правовий простір, спостерігається достатньо відчутна диспропорційність у розвитку окремих напрямів наук кримінального циклу. Зокрема, останнім часом відбувається активний розвиток таких інститутів кримінального права, як «інші заходи кримінально-правового характеру» з їх доповненням відповідальністю юридичних осіб; «звільнення від кримінальної відповідальності та покарання»; «виконання тих чи інших видів покарань» тощо, що, у свою чергу, вимагає забезпечення правового регулювання цих питань відповідними прикладними науками згідно з їх предметами досліджень, насамперед кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права, з тим щоб у законі про кримінальну відповідальність не дублювалися положення, які мають суто процесуальний або кримінально-виконавчий характер. Конференція звертає увагу, що реформування кримінального процесуального законодавства показало наявність зворотного впливу на міждисциплінарні зв'язки із суміжними галузями права через упровадження в цю галузь законодавства кримінальних проступків та злочинів приватного обвинувачення. За таких умов перспективним є проведення фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на пошук оптимальних моделей поєднання інтеграційних та диференційних процесів, визначення не лише можливих, а й насамперед допустимих меж

впливу на науку кримінального права інших наук кримінального циклу з урахуванням сучасного національного й міжнародного досвіду.

3.4. В аспекті взаємодії науки кримінального права та кримінології конференція пріоритетним визнає розв'язання питань щодо оцінки дійсної ролі закону про кримінальну відповідальність та його реального впливу на поведінку людини як ефективного засобу, що здатний утримувати певну частину суб'єктів соціуму від вчинення злочинів. Підтверджуючи те, що без урахування положень закону про кримінальну відповідальність неможливо забезпечити поступальний розвиток кримінологічної науки, конференція підкреслює й зворотний вплив кримінології на кримінальне право, зокрема, якщо йдеться про криміналізацію та декриміналізацію певних соціальних явищ, визнання поведінки людини суспільно небезпечною або такою, що втратила суспільну небезпечність, кримінологічне обґрунтування низки інститутів кримінального права з метою забезпечення їх ефективності.

Опрацювавши й узагальнивши пропозиції науковців щодо проблеми науки кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків¹, Міжнародна науково-практична конференція вважає за необхідне запропонувати:

1. Звернути увагу юридичної громадськості, юридичних навчальних і наукових установ на необхідність глибокої і ґрунтовної розробки проблем міждисциплінарних наукових зв'язків науки кримінального права з іншими галузями знань, установлення можливості й допустимості впливу інших наук на зміст науки кримінального права.

2. Враховуючи той факт, що проєвропейський напрям зовнішньої політики посідає одне з провідних місць у системі зовнішньополітичних пріоритетів України, а невід'ємними складовими європейського правового простору є міжнародні норми, принципи та стандарти, вироблені в межах таких найвпливовіших регіональних

¹ Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Всеукр. громад. організація «Асоціація кримін. права» ; редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2014. – 536 с.

міжнародних організацій та об'єднань, як Європейський Союз (ЄС) та Рада Європи (РЕ), спрямувати науково-дослідну роботу щодо приведення законодавства України про кримінальну відповідальність до стандартів законодавства Європейського Союзу.

3. Дослідити системно-функціональний зв'язок кримінально-правової науки з правотворчою і правозастосовною діяльністю. Цей зв'язок має базуватися на домінуючій ролі юридичної науки як у сфері правового регулювання загалом, так і, зокрема, у сфері кримінально-правового регулювання. Власне, шлях реалізації цього завдання один – через чинне законодавство. У цьому зв'язку доцільно закріпити цей статус науки в окремих законах, як-то: «Про нормативно-правові акти України» та «Про законотворчу діяльність в Україні».

4. При встановленні кримінальної відповідальності за посягання на суспільні відносини, що врегульовані іншими галузями права, положення норм законів про кримінальну відповідальність повинні мати необхідний рівень узгодженості з нормами інших галузей права. Законодавчі визначення, поняття та терміни, що використовуються нормами регуляторного і кримінального права, не повинні суперечити один одному.

5. Кримінальне право повинно мати пріоритет при встановленні підстави кримінальної відповідальності за діяння, які передбачені в законах із бланкетними диспозиціями, оскільки тільки законодавство про кримінальну відповідальність устанавлює підстави і межі кримінальної відповідальності; положення інших галузей права мають охоплюватися змістом норм законів про кримінальну відповідальність і разом із ними виконувати функцію регулювання кримінально-правових відносин.

6. Звернути увагу на необхідність оперативного реагування на виклики сьогодення з позиції верховенства права. Тільки завдяки поєднанню наукових досягнень та досвіду законодавчої і правозастосовної діяльності вбачається можливим ефективно протидіяти тим негативним явищам, які становлять реальну загрозу не тільки реалізації гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, а й незалежності і суверенітету України як правової, демократичної та соціальної держави.

Оргкомітет конференції

ОГЛЯДИ
науково-практичного семінару
«Здобутки молодих учених
у дослідженнях боротьби зі злочинністю»
та засідання ради молодих учених
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

У Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України в рамках святкування Днів науки 18 квітня 2014 р. відбувся науково-практичний семінар «Здобутки молодих учених у дослідженнях боротьби зі злочинністю», що був організований Радою молодих учених Інституту. У науковому заході взяли участь молоді науковці, аспіранти та здобувачі Інституту.

Відкрив семінар директор Інституту, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов. Він наголосив на корисності таких заходів, оскільки вони сприяють розкриттю наукового потенціалу молодих учених, розширюють їх науковий світогляд, удосконалюють практику публічних виступів. Усе це є дуже важливим для молодих учених-початківців. Наприкінці виступу він побажав учасникам семінару плідної роботи і конструктивних обговорень.

Здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України В. О. Юшко виступила з науковою доповіддю на тему «**До проблем застосування вимог ст. 214 КПК України у практичній діяльності слідчих підрозділів**». Вона зазначила, що відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення має бути прийняте негайно, але не пізніше 24 годин. Фактично підставою внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань, за задумом законодавця, є повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, яке надійшло від очевидців або потерпілого. Так само підставою, на думку доповідачки, є самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Вивчення слідчої практики дає можливість констатувати, що встановлений у ч. 1 ст. 214 КПК України термін є недостатнім для повного, об'єктивного та неупередженого оцінювання й пізнання інформації, що надійшла до правоохоронних органів чи виявлена ними. Більше того, інформація на первинному етапі розслідування здебільшого отримується лише з одного джерела, однак зазвичай не всі заяви про вчинені кримінальні правопорушення є правдивими. Це створює складнощі практичної реалізації зазначеної процесуальної норми.

Діяльність правоохоронних органів із перевірки заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення має певні особливості, які необхідно враховувати. З огляду на велику завантаженість органів кримінальної юстиції і нереальність установлених законодавцем строків було б доцільно їх збільшити, а також передбачити можливість їхнього продовження за згодою прокурора. Істотне звуження строку, необхідного для перевірки заяви чи повідомлення, призводить до того, що окремим заявам не надається потрібна оцінка, через що вони залишаються без розгляду.

У чинному КПК України даний етап регламентований лише однією ст. 214, яка не в змозі охопити всі аспекти перевірки заяв та повідомлень про правопорушення. На думку доповідачки, їх перевірка має детально регламентуватися в спеціальному параграфі «Порядок провадження по заявам, повідомленням та іншій інформації про правопорушення». Так само є можливим відображення правових вимог до цієї процедури в окремому нормативно-правовому акті, наприклад, у Законі України «Про звернення громадян». Він регулює діяльність державних органів із прийняття та розгляду звернень громадян, але його дія не поширюється на порядок здійснення діяльності, пов'язаної із розглядом заяв та повідомлень про вчинене правопорушення. Для підвищення ефективності перевірки доцільно було б розробити та впровадити в практику відповідні науково-методичні документи. Як вбачається, впровадження зазначених новацій до чинного кримінального процесуального законодавства на даному етапі є вкрай актуальним як з наукової, так і практичної точок зору.

Аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України О. В. Ду-

бович зробила наукову доповідь на тему «**Злочинність осіб без визначеного місця проживання**».

Вона зазначила, що бездомність людини – одна з найгостріших соціально-економічних проблем сучасного цивілізованого суспільства, що має міждисциплінарний характер, оскільки є предметом дослідження низки суспільних і природничих наук.

На теперішній час структура злочинності бездомних представлена так: злочини проти власності (54,8%); злочини проти громадської безпеки (14,1%); злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (12,7%); злочини проти життя та здоров'я особи (11,0%); інші злочини (7,4%). При цьому під *особою злочинця без визначеного місця* пропонується розуміти сукупність усталених визначальних соціальних властивостей й ознак, соціально значущих біопсихологічних характеристик індивідів, які втратили або залишили з будь-яких причин житло, що закономірно призводить до вчинення суспільно небезпечного, як правило, умисного діяння.

Кримінологічний аналіз статі бездомних правопорушників виявив серед них 88,5% чоловіків і, відповідно, 11,5% жінок. Це означає, що криміналізація поведінки бездомних жінок у 3–4 рази перевищує аналогічні процеси серед загальної кількості злочинниць в Україні. Найбільш представницькою виявилася група бездомних правопорушників у віці 31–35 років (34,5%). Щодо освіти, то 50,6% осіб мали повну загальну середню освіту; при цьому лише 6,5% правопорушників були неграмотними. Більшість бездомних є громадянами України (90,3%); громадянами РФ та інших держав – 9,7%. Переважним місцем перебування таких осіб є обласні центри (58,6%). Що стосується фактичних місць, у яких вони «проживали», то такими виявилися: підвали (34,5%); каналізаційні люки (5,2%); комунікації теплотраси (4,5%); вокзали (15,5%); горища багатопверхівок (3,2%); курені зі сміття на вулиці або в лісосмугах, парках (33,1%). «Квартирні бомжі» склали 4%. Лише незначна частина правопорушників перебувала у шлюбних або фактичних шлюбних відносинах (3,5%); 15,2% таких осіб мали дітей. Переважна більшість бездомних раніше взагалі ніколи не працювали у своєму житті (72,4%). Жоден правопорушник на час

вчинення злочину не мав власного житла. Але у 65% із них житло колись було.

Особливість детермінації злочинності осіб без визначеного місця проживання полягає в тому, що весь процес її зумовлювання умовно можна поділити на два відрізки. Межею між цими відрізками є факт втрати людиною житла, внаслідок чого вона змушена перебувати на вулиці. При цьому завданням аналізу першого умовного відрізка зазначеного процесу є виділення групи чинників, що породжують утрату людиною житла, а отже, свідчить про соціальне виключення людини зі структури нормального функціонування суспільства. Відповідно на другому відрізку за мету ставиться встановлення чинників, що сприяють закріпленню за людиною статусу соціального вигнанця із цілком закономірним наслідком у вигляді вчинення нею протиправного діяння.

Основою запобігання злочинності таких осіб є упередження виникнення явища бездомності, що розраховане не лише на досягнення найближчої мети – недопущення набуття людиною статусу бездомного та переходу до групи виключення, а й на далекосяжні цілі – недопущення залишення людини в цьому статусі. Запобіжною діяльністю щодо злочинності бездомних охоплюються два етапи. Перший із них має цілком загальносоціальну визначеність, оскільки спрямований на попередження саме факту втрати житла вперше або повторної втрати особою тимчасового житла. Другий етап передбачає вжиття заходів, які хоча й набувають рис спеціально-кримінологічного характеру, однак усе одно мають за мету нормалізацію життя бездомної особи шляхом застосування, у першу чергу, заходів загальносоціальної спрямованості. Таким чином, основну роль в усій запобіжній роботі щодо злочинності бездомних осіб відіграють заходи загальносоціальної спрямованості. Сполучення комплексу загальносоціальних та спеціально-кримінологічних за спрямованістю заходів у кінцевому підсумку має відбиватися на індивідуальному рівні.

В Інституті 13 червня 2014 р. відбулося ще одне засідання Ради молодих учених. Узяти участь у роботі засідання могли всі бажаючі.

Відкрив засідання директор Інституту В. І. Борисов. Він зазначив важливість та корисність для молодих науковців подібних заходів для вміння коректно вести наукові дискусії, вироблення системного мислення.

У науковому заході взяли участь понад 30 учасників, переважно молоді науковці, серед яких аспіранти та здобувачі Інституту та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Також активну участь у засіданні взяли директор Інституту, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов, заступник директора Інституту з наукової роботи доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батиргарєєва, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Ю. А. Пономаренко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого О. В. Харитонова, голова Ради молодих учених Інституту – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України М. Г. Колодяжний та ін.

Було заслухано та обговорено наукову доповідь аспірантки Інституту К. А. Новікової на тему «**Обмеження волі як вид покарання**».

К. А. Новікова виступила з науковою доповіддю, що базується на її дисертаційному дослідженні. Вона зазначила, що обмеження волі з'явилося в кримінальному законодавстві України в результаті пошуку законодавцем ефективних альтернатив позбавленню волі. Така тенденція останніми десятиліттями є характерною для багатьох правових систем світу, в яких передбачаються правообмежувальні заходи, що спрямовані на неповне позбавлення особистої свободи особи, яка вчинила злочин. Причому якщо у деяких державах такі заходи застосовуються як альтернатива кримінальній відповідальності і покаранню, то в Україні вони були введені безпосередньо до системи покарань.

Дослідження судової практики свідчить про досить суперечливі тенденції стосовно його призначення: якщо в період з 2002 по 2008 рр. відсоток засуджених, яким призначалося це покарання, поступово зростав (із 1,6% у 2002 р. до 2,6% у 2008 р.), то у наступні роки спостерігається зменшення такого показника (з 2,5% у 2009 р. до 2,2% у 2013 р.).

Ані прийняття постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від

24 жовтня 2003 р. № 7, ані внесення змін до неї не дали поки що жодних роз'яснень щодо особливостей застосування обмеження волі. Це на перший погляд мало б свідчити про відсутність проблем при застосуванні цього виду покарання. Утім вивчення емпіричної бази дає підстави, на думку доповідачки, для протилежного висновку: на практиці існують великі складнощі у призначенні та реалізації цього виду покарання.

К. А. Новікова зазначила, що результати дослідження свідчать про необхідність удосконалення не лише практики застосування загальних і спеціальних правил призначення обмеження волі, а й уточнення низки санкцій статей Особливої частини КК України.

Крім того, під час доповіді висловлено обґрунтовані рекомендації щодо необхідності вдосконалення аргументації та практичної значущості висновків та пропозицій, зокрема, щодо розробки доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7.

Усі наукові доповіді супроводжувались жвавим обговоренням учасниками форумів. Доповідачі відповіли на низку цікавих запитань, що стосувались окресленої ними тематики. Окремі пропозиції доповідачів були піддані об'єктивній критиці з боку наукової громади молодих учених. По завершенні обговорення доповідей загальним зібранням Ради молодих учених прийнято рішення проводити подібні наукові заходи в Інституті й надалі.

Голова Ради молодих учених, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України М. Г. Колодяжний та заступник голови Ради молодих учених, кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України Г. С. Крайник.

РЕЦЕНЗІЇ

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію О. Д. Ярошенко «Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Від часів набуття Україною незалежності перед суспільством гостро постала проблема корупції, розв'язання якої можливе лише на підставі розгалуженого комплексу антикорупційних заходів, що мають системно здійснюватися як у цілому в країні, так і будь-якій сфері її суспільного життя. Починаючи з 1995 р. (з ухваленням 11 липня Закону України «Про боротьбу з корупцією») держава намагається стратегічно вирішити проблему корупції, застосовуючи правові, організаційно-управлінські, кадрові, технічні, технологічні та інші заходи з протидії та запобігання цьому небезпечному та ганебному для суспільства явищу. На жаль, незважаючи на чималі зусилля, Україна впродовж багатьох років залишається серед країн, рівень корупції в яких є небезпечним для їх суспільного життя. Так, відповідно до Індексу сприйняття корупції, розробленого Transparency International, Україна у 2011 р. посіла 152-ге місце із 183 країн, у 2012 р. – 144-ге місце із 176 країн, у 2013 р. – так само 144-ге місце із 177 країн. Як правильно зазначає О. Д. Ярошенко у вступі до своєї дисертації, такі показники є набагато гіршими, ніж показники сусідніх європейських країн, що свідчить про серйозні проблеми в Україні.

Корупція як небезпечне явище притаманна всім державам світу, її негативний прояв містить загрози не лише для внутрішнього розвитку держави, а й зачіпає міжнародні відносини. Тому не випадково міжнародне співтовариство приділяє значну увагу проблемам боротьби з корупцією як на міжнародному, так і національному рівні. У конвенціях ООН і Ради Європи містяться розгорнуті нормативні положення щодо посилення протидії корупції. Україна як суб'єкт між-

народних відносин взяла на себе зобов'язання щодо вдосконалення заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, у тому числі законодавства про кримінальну відповідальність за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. До числа законів про кримінальну відповідальність, ефективність застосування яких потребує підвищеної уваги, належить і норма ст. 369 КК України («Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі»).

Незважаючи на численні наукові дослідження, присвячені питанням боротьби зі злочинами у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, у тому числі й захист у 2012 р. І. О. Томчук кандидатської дисертації «Давання хабара: кримінально-правова та кримінологічна характеристика», проблеми теорії, правозастосування та вдосконалення законодавства з цих питань потребують постійної уваги з боку наукової спільноти. Серед зазначених проблем **актуальною** залишається тема кримінальної відповідальності за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі.

Треба констатувати, що дисертація О. Д. Ярошенко виконана на належному професійному рівні, тема досліджена достатньо повно. Дисертантка показала глибокі знання, уміння самостійно узагальнювати й аналізувати нормативні матеріали та спеціальну літературу, робити правильні, науково обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозицій з удосконалення законодавства. Безперечною перевагою дисертаційного дослідження стали широке використання та аналіз положень міжнародного права, у першу чергу Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи від 27 січня 1999 р., та національного законодавства, до якого імплементована значна частина норм міжнародного права, що стосуються кримінальної відповідальності.

Отриманий науковий результат ґрунтується на **різноманітних методах наукового дослідження**, які обрані відповідно до теми, мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Використання діалектичного, порівняльно-правового, історичного, логіко-семантичного, а також інших методів дозволило дисертантці достатньо глибоко і різнобічно розкрити основні питання теми.

Даючи оцінку науковій новизні роботи, треба зазначити, що дисертація дійсно є першим дослідженням, проведеним з урахуванням суттєвих змін, що були внесені до КК Законом України від 18 квітня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». Зокрема, цим Законом була надана нова редакція ст. 369 КК, яка стосується як назви, так і змісту всіх частин цієї статті. Разом із тим ще зарано стверджувати про завершення процесу приведення законодавства України про кримінальну відповідальність у відповідність до міжнародних конвенційних положень, спрямованих на боротьбу з корупцією. Наукові підходи та пропозиції до законодавства, що надані О. Д. Ярошенко в її дисертаційному дослідженні, а також ухвалений 13 травня 2014 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» засвідчують наявність низки питань, що потребують подальших наукових розвідок та вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність, у тому числі щодо норм розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Слід констатувати, що в роботі достатньо аргументовано визначені положення, нові для кримінально-правової науки. Серед них увагу опонента привернули насамперед такі:

– запропонована О. Д. Ярошенко періодизація розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у частині відповідальності за активний підкуп службової особи із 1960 р. по теперішній час, згідно з якою виокремлюються два основних етапи: перший етап – період законодавчої заборони активного підкупу у вигляді дачі (давання) хабара в КК Української РСР 1960 р. та КК України 2001 р. (1960–2006 рр.); другий етап – період імплементації до національного антикорупційного законодавства міжнародних нормативних положень у зв'язку із прийняттям 18 жовтня 2006 р. законів України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» та «Про ратифікацію Конвенції

Організації Об'єднаних Націй проти корупції» (із 2006 р. по теперішній час);

– положення, що неправомірна вигода при вчиненні особою злочину, передбаченого ст. 369 КК, не може визнаватися його предметом, а є однією із характеристик змісту самих діянь, які зазначені у диспозиціях частин 1 та 2 ст. 369 КК (при наданні – його складовою частиною);

– додаткові аргументи щодо необхідності доповнення ч. 1 ст. 369 КК такою формою злочину, як «обіцянка надання неправомірної вигоди службовій особі». Важливо зазначити, що ця пропозиція знайшла відображення в Законі України від 13 травня 2014 р. стосовно змін до ст. 369 КК;

– розвиток поглядів, що в межах родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК, слід виділяти два видових об'єкти щодо: 1) сфери службової діяльності та 2) сфери професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

– розуміння змісту критеріїв відмежування злочину, передбаченого ст. 369 КК, від суміжних посягань за адресатом.

За результатами досліджень у роботі наведені й інші теоретичні новації та пропозиції щодо вдосконалення законодавства, які, незважаючи на їх дискусійність, є авторськими напрацюваннями та свідчать про приріст наукових знань.

Основні положення дослідження О. Д. Ярошенко достатньо повно викладені в опублікованих нею працях, серед яких п'ять статей – у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, три – у збірниках тез виступів на науково-практичних конференціях. Важливою складовою апробації наукового дослідження є надання до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності пропозицій щодо вдосконалення норм законодавства України про кримінальну відповідальність за пропозицію чи надання неправомірної вигоди. Певні з них, як уже було зазначено вище, знайшли відображення в Законі України від 13 травня 2014 р.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням самої дисертації. Структура роботи, її загальний обсяг, викладення основного тексту, список використаних джерел відпо-

відають установленим вимогам. Висновки дисертантки з огляду на значущість її праці для науки і практики видаються слушними.

Таким чином, дисертаційне дослідження О. Д. Ярошенко містить нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності мають істотне значення для розвитку науки кримінального права, а також забезпечують розв'язання цілої низки практичних питань. Викладені в ньому наукові положення заповнюють окремі прогалини, що існували в теорії кримінального права України, та є основою для проведення подальших досліджень, удосконалення практики правозастосування, юридичної освіти.

Разом із тим деякі положення та висновки, викладені в дисертації та авторефераті, викликають зауваження. Їх зміст полягає у такому:

1. Аналізуючи основні позиції, які висловлюються в теорії кримінального права стосовно об'єкта злочину, О. Д. Ярошенко приєднується до поглядів, що таким об'єктом є цінності (П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, П. С. Берзін) або соціальні цінності (П. П. Андрушко). Треба надати належне дослідниці, яка до суджень прихильників цієї теорії надає додаткові аргументи. Водночас у визначеннях родового (стор. 60, 61 дис.) та видових об'єктів злочинів (стор. 61, 155 дис.), відповідальність за які передбачена розділом XVII Особливої частини, а також безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених статтями 368 та 369 КК (стор. 69, 156 дис.), ідея «об'єкт злочину – соціальні цінності» не знайшла відображення. Стрижневе місце у цих визначеннях займає положення щодо *порядку* здійснення певної діяльності, який визначається законодавцем. Стосовно цього положення П. П. Андрушко зауважує, що порядок відносин (взаємовідносин) є одним із видів соціальних цінностей, що охороняються кримінальним законом (див., наприклад, його роботу «Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика (2007)»). Цю думку поділяє й О. Д. Ярошенко. Однак зазначене твердження залишилося за межами визначень, наведених у роботі. Окрім того, власне, порядок, визначений у законодавстві стосовно певної діяльності, далеко не завжди може оцінюватися як соціальна цінність. Наприклад, установ-

лений у перші роки незалежності України на законодавчому рівні порядок реєстрації підприємницької діяльності був підданий справедливій критиці, оскільки не лише гальмував її розвиток, а й містив системні корупційні ризики.

2. При розгляді ознак об'єктивної сторони дисертантка приділяє належну увагу змісту «пропозиції службовій особі надати їй або третій особі неправомірну вигоду» як формі підкупу (стор. 77–78 та ін. дис.). Досліджуючи погляди щодо змісту поняття «пропозиція», вона наводить і застереження окремих науковців щодо розширення українським законодавцем меж криміналізації поведінки людини за рахунок стадії виявлення умислу. Це, зокрема, судження В. А. Мисливого, який вважає, що відбулася криміналізація стадії *виявлення умислу* на давання хабара (див.: Мисливий В. А. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? / В. А. Мисливий // Юрид. вісн. України. – 2010. – 2–15 січ. (№ 1–2). – С. 7), а також О. М. Грудзур, який дійшов висновку, що пропозиція хабара (неправомірної вигоди) залежно від конкретних діянь хабародавця повинна розцінюватися або як виявлення наміру, або як готування, або як замах на давання хабара (неправомірної вигоди) (див.: Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Грудзур. – К., 2011. – С. 14). Це питання, украй важливе для теорії кримінального права та практики застосування ст. 369 КК, О. Д. Ярошенко не виділила як таке, що потребує самостійного вирішення.

3. При дослідженні змісту *поняття «неправомірна вигода»* авторка аналізує дві основні позиції щодо його змісту. Деякі науковці вважають, що «неправомірна вигода» (як і раніше «хабар») – це виключно вигода майнового характеру (В. І. Тютюгін, М. І. Мельник, Д. І. Крупко та ін.). О. Д. Ярошенко поділяє іншу позицію, що найбільш чітко визначена в роботах П. П. Андрушко: під неправомірною вигодою слід розуміти вигоди не лише матеріального (гроші, майно, нематеріальні активи), а й нематеріального характеру (переваги, пільги, послуги) (стор. 113 дис.). Серед аргументів на користь цієї позиції вона посилається на Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією Ради Європи, в якій, однак, на відміну від чинного КК України, предметом протиправних дій (обіцянки, про-

понування, надання) визначена «неправомірна перевага». У дисертації звернуто увагу на таке неспівпадіння, проте, на думку О. Д. Ярошенко, вирази «неправомірна перевага» і «неправомірна вигода» за змістом є тотожними. На наш погляд, наведені поняття не є тотожними. Слово «вигода» у своєму основному значенні тлумачиться у довідковій літературі як «користь» (див.: Новий словник української мови : у 3 т. Т. 1. – К. : Аконті, 2001. – С. 200). Що стосується слова «перевага», то воно є більш широким за змістом, його синонімами є слова «пріоритет», «привілей», «першість», «вищість», «виключне право», що й зазначено в роботі (стор. 108 дис.). Звертаючись до змісту цього поняття, М. І. Хавронюк слушно зазначає, що перевага – це додаткові матеріальні чи інші вигоди або можливості, які ставлять його в нерівне становище з іншими особами (див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – С. 1056). Вочевидь, якщо б законодавець його використав у нормах розділу XVII Особливої частини КК, питання щодо його сутнісного різночитання було б знято. За наявності в законі про кримінальну відповідальність поняття «неправомірна вигода» перевагу слід надавати його обмеженому тлумаченню, тобто визнавати його за змістом «вигодою майнового характеру».

4. Достатньо багато уваги О. Д. Ярошенко приділила питанням звільнення особи від кримінальної відповідальності за ч. 6 ст. 369 КК у редакції від 18 квітня 2013 р. У роботі наведені обґрунтування на підтримку зміни законодавцем умов такого звільнення (вимагання у поєднанні з подальшою добровільною заявою щодо вчиненого), що відрізняються від умов, що були зазначені в ч. 3 ст. 369 КК в редакції від 5 квітня 2001 р. (вимагання або добровільна заява), а також надані пропозиції щодо уточнення тексту цієї норми. Треба відмітити, що за своєю сутністю нові умови звільнення особи за ч. 6 ст. 369 КК від кримінальної відповідальності різко обмежують викриття злочинів, передбачених ст. 368 КК. Таке зниження ефективності закону залишилося поза увагою дослідниці. Необхідно зазначити, що вже саме по собі вимагання неправомірної вигоди, коли ставляться під загрозу права та законні інтереси особи, позбавляє останню можливості супротиву до невчинення дій на

користь службової особи. Воля особи деформується під впливом об'явлених погроз, вона вимушена надати неправомірну вигоду. Тому важко уявити, щоб особа, маючи уявлення щодо негативних для неї наслідків, реальність настання яких майже завжди зберігається, незважаючи на надання неправомірної вигоди, наважиться добровільно заявити про вчинене. Так само невдалим є рішення щодо відмови від добровільної заяви особи щодо вчиненого як самостійної умови звільнення від кримінальної відповідальності. Позиція законодавця фактично зводить нанівець реальне застосування ч. 6 ст. 369 КК.

5. У вступній частині О. Д. Ярошенко наводить дані щодо емпіричної бази дослідження. Це матеріали 115 кримінальних справ, а також рішень, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень України, що є достатнім для отримання системних уявлень стосовно практичного застосування ст. 369 КК. У роботі цей масив справ не знайшов належного відображення, хоча потреба оцінки практичного прояву окремих ознак цього злочину є. Так, на підтвердження доречності новел, уведених законодавцем до ст. 369 КК, бажано було б мати уявлення щодо реального застосування ч. 1 та ч. 6 ст. 369 КК. Також є потреба знання практичного прояву окремих видів «неправомірної вигоди», визначених у п. 1 примітки до ст. 364¹ КК.

Висловлені зауваження у своїй більшості є дискусійними, певні з них стосуються лише окремих положень дисертації і в цілому не змінюють загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження та значущість отриманих результатів для розвитку юридичної науки.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому, оформлення. Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що дисертація відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника. Вона містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального права. Дисертація О. Д. Ярошенко також містить наукові положення, сукупність яких забезпечує вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та практику його застосування.

Робота являє собою внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки. Її зміст відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, отримані результати знайшли апробацію.

Поставлені мета та завдання дисертаційного дослідження загалом досягнуті. Ця дисертація є самостійною завершеною роботою, оформлена відповідно до існуючих вимог.

Вважаю, що дисертантка Ярошенко Олена Дмитрівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право.

*Офіційний опонент – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України **В. І. Борисов**.*

НАШІ ВІТАННЯ

ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ ТАЦІЙ – СТРАТЕГ І ФУНДАТОР У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

*В історії діють два закони: закон великих чисел
та закон великих людей.*

Іосиф Левін

Відомо, що протягом багатьох століть провідні науковці намагалися своїми пошуками, здобутками досягти рівня «високої науки», яка забезпечує прогрес у людському житті, допомагає пізнати минуле й зазирнути в майбутнє з позицій гуманізму, добра, справедливості, навчивши цій справі учнів. Кращі з них визнані в історії справжніми творцями науки, до яких ми маємо честь віднести й нашого сучасника – відомого вченого, академіка Національної академії наук України, ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Президента Національної академії правових наук України Василя Яковича Тація. За своє життя Василь Якович досягнув вищих щаблів у самореалізації в різних іпостасях – як учений, організатор, учитель та педагог. Він є яскравим прикладом людини, переважну більшість наукових здобутків якої називають стратегічними й фундаментальними.

Академік В. Я. Тацій зробив вагомий внесок у правову науку, щоденно продовжуючи активно працювати в ім'я її еволюційного високоінтелектуального збагачення. Як учений Василь Якович є стратегом у розвитку як юридичної науки в Україні в цілому, так і її складової – кримінального права, зокрема. Напрями його наукової діяльності є надзвичайно багатогранними та охоплюють як різноманітні проблеми кримінального права (зокрема, питання методології кримінально-правових і міждисциплінарних досліджень, концепції розвитку кримінального законодавства, інститутів злочину та кримінальної відповідальності, складу злочину, об'єкта кримінально-правової охорони, злочинів проти основ національної безпеки, господарських злочинів, злочинів проти довкілля тощо), так і проблеми теорії держави та права, конституційного права України, з якими тісно пов'язана наука кримінального права.

Академік В. Я. Тацій є автором понад 500 наукових праць, у тому числі понад 50 монографій, низки навчальних посібників та підручників. До їх числа, зокрема, належать: «Понятие, система и общие виды хозяйственных преступлений» (1974), «Уголовный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий» (1987), «Ответственность за хозяйственные преступления» (1979), «Ответственность за хозяйственные преступления: объект и система» (1984), «Объект и предмет преступления в советском уголовном праве» (1988), «Об'єкт і предмет злочину у кримінальному праві України» (1994), «Кримінальне право України: Загальна частина» та «Кримінальне право України: Особлива частина» (у співавт., 1997, 1998, 2001, 2003, 2004, 2007, 2010), «Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2004, 2006, 2008, 2013), «Конституція України. Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2011), «Правова система України: історія, стан та перспективи»: у 5 т. (1-й та 5-й т., у співавт., 2008, 2011, 2013; укр., рос. і англ. мовами), а також відомий у науковому середовищі п'ятитомник «Правова доктрина України», оприлюднений у 2013 р. (1-й та 5-й т., у співавт.) та ін.

У кримінально-правовій доктрині Василь Якович послідовно розвиває та відстоює генеральну лінію – впровадження конституційної стратегії розбудови правової держави, де забезпечується верховенство права та гарантується належна охорона прав і свобод людини і громадянина, інших соціальних цінностей засобами кримінально-правового характеру. Як член багатьох державних інституцій, до складу яких він запрошується як провідний учений, В. Я. Тацій залишається ініціатором і принциповим експертом багатьох новацій у державній кримінально-правовій політиці, визначаючи її мету, завдання й зміст на теоретичному рівні. Широко відомі його праці з питань формування державної політики у сфері боротьби зі злочинністю та в умовах розвитку громадянського суспільства, законотворчості (приміром щодо правил розробки якісних та ефективних законів), установлення закономірностей та визначення шляхів розвитку кримінального права й кримінального законодавства, забезпечення стабільності й динамізму національного законодавства про кримінальну відповідальність як основних умов його ефективності.

Василь Якович є розробником й інших фундаментальних положень у науці кримінального права. Він першим запропонував і обґрунтував новий системний підхід у боротьбі з господарськими злочинами зі створенням теоретичних засад установа кримінальної відповідальності за такі злочинні посягання. Зазначеним питанням були присвячені, зокрема, його дисертації: кандидатська «Кримінальна відповідальність за комерційне посередництво» (захищена в 1970 р.) та докторська: «Проблеми відповідальності за господарські злочини: об'єкт та система» (спеціальність 12.00.08) (захищена в 1984 р.). Вагомим також є внесок науковця в розвиток теорії об'єкта злочину. Розвинута ним ідея суспільних відносин як об'єкта злочину підтримана багатьма послідовниками і на сьогодні є «візитною карткою» Харківської школи кримінального права. Його заслугою є проведення чіткої класифікації об'єктів злочинів на підґрунті філософських категорій, відштовхуючись від загального до особливого та конкретного. Він довів існування загального об'єкта кримінально-правової охорони, показавши, що ним є вся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону, та переконливо обґрунтував, що структура Особливої частини Кримінального кодексу України повинна будуватися виключно за критерієм родового об'єкта злочинного посягання (1988). Згодом наукові позиції В. Я. Тація було покладено у систему кримінального законодавства в Україні.

Щороку зростає цитування розробок В. Я. Тація стосовно категорії інтересу в кримінальному праві, що існують уже майже 30 років. Його висновки про інтерес як соціологічну категорію, співвідношення потреб й інтересу, в яких потреби виступають предметною, вихідною основою, що зумовлює та визначає зміст інтересу, визнано одними із фундаментальних положень теорії криміналізації. У подальшому це знайшло підтвердження в інших дослідженнях – науковому пізнанні закономірностей установа кримінальної відповідальності на різних етапах розвитку кримінального законодавства.

Фундаментальне значення мають й інші здобутки Василя Яковича, науковість яких перевірено часом. Він першим у кримінально-правовій науці виокремив таке поняття, як предмет злочинного

впливу, що стало теоретичним підґрунтям у розвитку вчення про злочин, теорії наслідків у кримінальному праві. Разом із тим В. Я. Тацій і сьогодні виступає ініціатором багатьох важливих теоретичних новел, зокрема, він є автором однієї із сучасних і прогресивних концептуальних моделей установлення відповідальності за проступок у законодавстві України.

Теоретичні здобутки академіка широко впроваджені в законодавство. Його напрацювання використані при розробці Конституції України, Кримінального кодексу України 2001 р. (формулювання загальної концепції Кодексу, основних принципів кримінальної відповідальності й покарання, побудови Загальної та Особливої частин, змісту розд. VII Особливої частини) та багатьох інших нормативно-правових актів. Так, В. Я. Тацій був головою робочої групи Кабінету Міністрів України з розробки нового Кримінального кодексу України (з 1992), а також головою Комісії з доопрацювання та узгодження проектів Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України (1995–2001). Також він був членом Конституційної комісії із розробки проекту чинної Конституції України, членом Конституційної Асамблеї із розробки її нової редакції, брав участь у розробці багатьох законопроектів та проектів нормативних актів, серед яких: проекти законів «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо посилення протидії корупції», «Про внесення змін до деяких законів України (щодо додаткових заходів забезпечення виконання Конституції України)», «Про запровадження довічного позбавлення волі за розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», «Про оперативну-розшукову діяльність», проект Кримінального процесуального кодексу України та ін. В. Я. Тацій був членом низки урядових, парламентських комісій, робочих груп, громадських організацій, зокрема, робочої групи Верховної Ради України з доопрацювання проекту Кримінального процесуального кодексу України, Науково-консультативної ради при Верховному Суді України, Науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі України, Міжвідомчої ради з координації фундаментальних досліджень при НАН України, Експертної ради при НАН України з експертизи

фундаментальних науково-дослідних робіт та ін. У 2011 р. В. Я. Тацій обрано Головою Громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», яка створена за його ініціативою і вже об'єднує понад 400 фахівців із кримінального права та кримінології. Наведені напрями наукової та громадської діяльності за своїми здобутками та їх важливістю для розбудови України як правової держави заслуговують на окремий розгляд.

Визначних успіхів професор В. Я. Тацій досяг в організаторській роботі. У своїй книзі «Времена жизни» (2010) Василь Якович пише: «Мне трудно передать словами то чувство гордости и благоговейной сопричастности к большой науке, которое я испытал, когда первокурсником впервые открывал тяжелую старинную дверь Харьковского юридического института. Тогда... я даже предположить не мог, что стены этого прекрасного здания... станут мне родными на всю жизнь. Под высокими сводами здания... я сразу же почувствовал, что вошел в настоящий Храм юридической науки и образования». Мине менше 30 років – і Василь Якович очолить цей Храм. Понад 25 років Василь Якович обіймає посаду ректора в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Під його керівництвом цей заклад став одним із найавторитетніших навчальних закладів України.

На початку 90-х років саме професор В. Я. Тацій висунув ідею створення Академії правових наук України (нині – Національної академії правових наук України) – центру інтелектуального потенціалу вчених-юристів. Понад 20 років він є Президентом цієї установи.

Також за свою наукову кар'єру В. Я. Тацій багато років очолює кафедру кримінального права Університету, був і є керівником фундаментальних тем, що розробляються науковцями Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого й Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Водночас В. Я. Тацій є головним редактором «Вісника Національної академії правових наук України» та електронного журналу «Вісник асоціації кримінального права», відповідальним редактором міжвідомчого республіканського наукового збірника «Пробле-

ми законності», головою наукової ради журналу «Право України», головою редакційної ради газети «Vivat lex!» та ін.

Яскравою є діяльність Василя Яковича як учителя та педагога. За часів його викладання з лав академії вийшло понад 40 випусків студентів, понад 25 із них – за часів його перебування на посаді ректора. Він підготував багато кандидатів і докторів юридичних наук. Його думки, школа простежуються в результатах діяльності його учнів. Лише в цьому році захищено дві докторських дисертації із розв'язанням важливих проблем кримінального права, науковим консультантом по яких є академік Василь Якович Тацій. Він завжди виховував та виховує своїх учнів у дусі постійного оновлення та збільшення знань із відчуттям «духу часу» і поглибленими знаннями філософії, історії права, з розумінням суспільних процесів. При цьому в наукових дослідженнях ключове місце, на його переконання, має відводитися традиціям української школи кримінального права. Вражають і підкоряють його здібності прогнозувати хід подій і миттєво сприймати все нове, прогресивне, а також глибоке знання історії із невід'ємною повагою до здобутків попередників. У суспільстві добре відомі його принципові позиції, що боротьба зі злочинністю не може бути ефективною, якщо вона не базується на досягненнях сучасної науки; що існує необхідність проведення науково-правових експертиз законопроектів; що має відбуватися тісний зв'язок наукових досліджень із практикою та ін.

Він є відомим ученим у світі, стратегом розвитку кримінально-правової думки міжнародного масштабу, одним із засновників і фундаторів міжнародної й українсько-європейської шкіл кримінального права. Його пропозиція щодо розробки Міжнародного кримінального кодексу знайшла підтримку та вже частково реалізується в країнах Європейського Союзу.

Плідна та багатопланова діяльність В. Я. Тація була відмічена на різних рівнях. За видатні особисті заслуги перед Українською державою у справі розвитку юридичної науки, багаторічну плідну наукову, педагогічну та громадську діяльність В. Я. Тацію присвоєно звання «Герой України» (із врученням ордена Держави, 2004). Він удостоєний звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1989). В. Я. Тацій є лауреатом Державної премії України в галузі

архітектури (2001), лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки (2004), повним кавалером ордена «За заслуги» (2000, 2012), лауреатом премії імені В. Вернадського (2001) і премій імені Ярослава Мудрого (2001, 2002), нагороджений орденом «Знак Пошани» (1987), орденами князя Ярослава Мудрого V, IV, III ступенів (1995, 1998, 2009) та ін. Василь Якович має низку міжнародних урядових, громадських та церковних нагород, є державним радником юстиції I класу, Почесним доктором Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківського національного університету внутрішніх справ, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Заслуженим професором Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, професором Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля, Почесним громадянином міст Полтави, Харкова та Харківської області. Це визнання заслужено великою працею та вагомими здобутками відомого вченого, які за своїм значенням є важливими для нашої держави й суспільства, а також світового співтовариства.

Із великою пошаною ми висловлюємо слова вдячності Василю Яковичу за його зразок життя та наукової діяльності, за приклад людяності і високоінтелектуального служіння Народу України, який він нам усім дарує! Бажаємо творчого натхнення і нових великих звершень!

***В. І. Борисов**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;*

***Л. М. Демидова**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.*

75-РІЧЧЯ АКАДЕМІКА НАЦРН УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ПАВЛОВИЧА ТИХОГО

14 жовтня 2014 р. виповнилося 75 років із дня народження видатного українського фахівця в галузі кримінального права, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України, судді Конституційного Суду України у відставці Володимира Павловича Тихого.

Вступивши до Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), який В. П. Тихий закінчив у 1963 р., майбутній академік пов'язав своє подальше життя з юриспруденцією, захистом прав і свобод громадян як у практичній, так і в науковій площинах. П'ять наступних років він працював слідчим в органах прокуратури. Далі, до 1971 р., навчався в аспірантурі Харківського юридичного інституту, після закінчення якої до 1996 р. працював у цьому закладі на посадах старшого викладача, доцента, старшого наукового співробітника, професора, декана денного та заочного факультетів, проректора з навчальної роботи.

За ці роки відбулося становлення Володимира Павловича як ученого. У 1972 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Відповідальність за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин» (спеціальність – 12.00.08), у 1987 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Проблеми кримінально-правової охорони суспільної безпеки (поняття і система злочинів, вдосконалення законодавства)» (спеціальність 12.00.08). У 1990 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

У 1993 р. В. П. Тихого було обрано членом-кореспондентом, а у 2004 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

У 1996 р. розпочався новий етап у житті Володимира Павловича – його було призначено суддею Конституційного Суду України. Цю відповідальну місію – здійснювати правосуддя на найвищому державному рівні – академік виконував до 2004 р.

У 2005 р. він став керівником Київської наукової лабораторії дослідження проблем злочинності проти прав і свобод людини і громадянина Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (нині – Науково-дослідний інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України). Із 2009 р. по теперішній час професор В. П. Тихий обіймає посаду віце-президента – керівника Київського регіонального центру Національної академії правових наук України.

Творчі здобутки Володимира Павловича є надзвичайно плідними. Він є автором майже 300 наукових праць, присвячених проблемам Загальної та Особливої частин кримінального права, питанням конституційного права та загальної теорії права. Серед них: «Уголовно-правовая охрана общественной безопасности» (1981), «Відповідальність за незакінчений злочин» (1996), «Стадії вчинення злочину» (1996), «Злочини проти суспільної (загальної) безпеки» (1996), «Концепція і практика офіційного тлумачення Конституції та законів України» (1999), «Підстава кримінальної відповідальності за новим Кримінальним кодексом України» (2002), «Теоретичні засади Конституції України та їх методологічне значення для правових досліджень» (2003), «Конституція України: науково-практичний коментар» (у співавт., 2003 і 2011), «Конституційний Суд України» (2007), «Злочин, його види та стадії» (2007), «Відповідальність за злочини проти громадської безпеки» (2007), «Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав» (2008). «Організація судової влади в Україні» (у співавт., 2007, 2009), «Правова система України: стан та перспективи: у 5 т.» (2-й та 5-й т., у співавт., 2008, 2011), «Проблеми утвердження і забезпечення прав і свобод людини» (2009), «Правова демократична держава в політичній системі: стан, тенденції та перспективи розвитку (у співавт., 2010), «Правова доктрина України: у 5 т. (5-й т., у співавт., 2013)» та ін. Він був серед співавторів кількох видань підручників із кримінального права України та коментарів до Кримінального кодексу України. Також В. П. Тихий брав активну участь у розробці проекту Кримінального кодексу України.

У наукових працях Володимир Павлович визначив поняття закінченого і незакінченого злочинів, добровільної відмови від зло-

чину, в тому числі співучасників, удосконалив поняття готування до злочину та замаху на злочин і запропонував закріпити їх у Кримінальному кодексі. Так само він приділив увагу природі (сутності) громадської безпеки, поняттю злочинів проти неї, систематизував їх і обґрунтував необхідність передбачення за них відповідальності у самостійному (окремому) розділі Кримінального кодексу, спрогнозував розвиток її кримінально-правового забезпечення. Ці пропозиції стосовно як стадій злочину, так і злочинів проти громадської безпеки враховані в новому Кримінальному кодексі України.

Значний внесок В. П. Тихий зробив у розробку питання правового забезпечення безпеки людини та відповідальності за злочини проти виборчих і референдних прав.

Держава неодноразово відмічала діяльність В. П. Тихого. Йому були присвоєні звання «Заслужений працівник освіти України» (1991), «Почесний працівник Прокуратури України» (2001), «Заслужений юрист України» (2003). В. П. Тихого нагороджено орденами «За заслуги» III, II ступенів (2000, 2012), Грамотою Верховної Ради України (2003), Почесною грамотою Верховної Ради України (2004), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2006). Він став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки (2006), лауреатом премії імені Ярослава Мудрого (2002, 2009) та ін.

Академік В. П. Тихий наділений неабиякою харизмою та є прикладом найкращих людських якостей – людяності, доброти, справедливості, принциповості, мудрості, сміливості, відповідальності, творчості. Доброзичливість, відмінне почуття гумору Володимира Павловича завжди привертають до нього чимало людей.

В. П. Тихий – автор двох поетичних збірок «Уклін Людині, Квітам, Життю» (2013) та «Уславлення Людини, Оспівування Життя» (2014).

Колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України щиро вітає Володимира Павловича Тихого з ювілеєм, бажає йому відмінного самопочуття, життєвої гармонії, сімейної злагоди, подальших звершень у його багатогранній діяльності, усіяких життєвих гараздів, а також особистим прикладом і надалі надихати своїх колег на продуктивну працю!

ЗМІСТ

ДО ІСТОРІЇ ІНСТИТУТУ

<i>Головкін Б. М., Оберемко Ю. О.</i> Історія та сучасна діяльність сектору дослідження проблем злочинності та її причин.....	3
<i>Шило О. Г.</i> Наукова діяльність сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності.....	13
<i>Овчаренко О. М., Шуміло О. О.</i> Наукові здобутки та перспективи діяльності сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю.....	37

ЗВІТИ ПРО ВИКОНАНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичні і прикладні питання реінтеграції до суспільства осіб, які відбули покарання у виді позбавлення та обмеження волі (на виконання пунктів 1, 2, 4, 15 Плану заходів з реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року).....	48
---	----

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Головкін Б. М.</i> Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку.....	59
<i>Шостко О. Ю.</i> Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні.....	69
<i>Демидова Л. М.</i> Кримінально-правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради.....	79
<i>Лобойко Л. М.</i> Оскарження початку досудового розслідування: щодо потреби законодавчої регламентації.....	89
<i>Яковець І. С.</i> Міжнародні методики оцінки ризиків і потреб засуджених: щодо їх ролі у процесі виконання покарань.....	99

Цимбалюк В. І. Проблеми встановлення кримінальної відповідальності за евтаназію.....	107
Крайник Г. С. Кваліфікація злочинів у сфері використання технічних систем за їх об'єктивними ознаками	115
Дорохіна Ю. А. Щодо правової природи безготівкових грошей як предмета злочинів проти власності	126
Колодяжний М. Г. Сучасний досвід участі громадськості у запобіганні злочинності в Російській Федерації	134
Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід	145
Кохан В. П. Реформування органів кримінальної юстиції: досвід Латвії у сфері запобігання і протидії корупції	159
Глинська Н. В. Основні правила забезпечення доброякісності кримінальних процесуальних рішень.....	169
Павлюк Н. В. Інформаційне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості: поняття та шляхи реалізації.....	182
Синчук О. В. Проблеми побудови систем типових версій у методиках розслідування окремих категорій злочинів	191

Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача

Дзюба А. Ю. Заходи кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників за кримінальним законодавством ФРН	199
Калініченко Ю. В. Предмет завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України).....	208
Опанасенков О. І. Релігійне виховання засуджених як складова виховного впливу.....	218

Наукове життя

Борисов В. І., Демидова Л. М. Міжнародна науково-практична конференція «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків».....	225
---	-----

Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків	234
Огляди науково-практичного семінару «Здобутки молодих учених у дослідженнях боротьби зі злочинністю» та засідання ради молодих учених Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України	247

РЕЦЕНЗІЇ

ВІДГУК офіційного опонента на дисертацію О. Д. Ярошенко «Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (<i>В. І. Борисов</i>)	253
--	-----

НАШІ ВІТАННЯ

Василь Якович Тацій – стратег і фундатор у науці кримінального права (<i>В. І. Борисов, Л. М. Демидова</i>)	262
75-річчя академіка НАПрН України Володимира Павловича Тихого	269

Підписано до друку 25.12.2014.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,04. Обл.-вид. арк. 12,97. Вид. № 1176.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон/факс: (057) 715-62-08